

**Amàs d'articles
de Tònho Castet**

Era existència der Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana, e aguesta publicacion, son possibles gràcies ara ajuda de:

Generalitat de Catalonha

Departament de Cultura

Departament de Justícia

Departament de Territori (IDAPA)

Gobierno de España

Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades

Deputacion de Lhèida

Institut d'Estudis Ilerdencs

Baqueira Beret S.A.

Ajuntament de Naut Aran

Ajuntament de Vielha e Mijaran

Ajuntament d'Es Bòrdes

Tolo&Associats

Donacions privades

Era seccion aranesa der Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana ei formada per Jusèp Loís Sans, Angelina Cases, Ròsa Maria Salgueiro, Miquèu Segalàs, Jèp de Montoya, Elvira Riu, Lourdes España, Bernat Arrous e Ramon Sistac. Formen era seccion estandard Joan Salas Lostau, Patrici Pojada, Jacme Taupiac, Florian Vernet, Felip Carbona, Claudi Balaguer, Franc Bardou e Myriam Bras.

© Tònho Castet

© Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana

Seleccion d'articles: Jusèp Loís Sans

1èra edicion: seteme 2024

ISBN: 978-84-09-66366-8

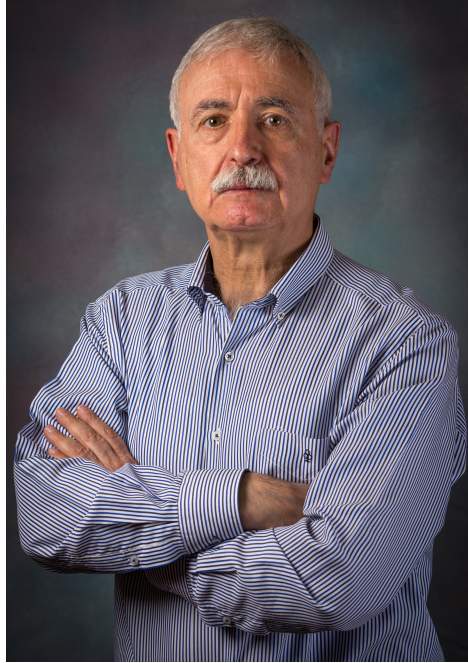
DL: L 786-2024

Imprés en Agilprint

Ensenhador

Presentacion.....	5
Es arrominguèras.....	9
Ei temps de vediau... musicau.....	13
Eth mistèri d'Arres.....	17
Eth Baron Ròi: de Benós e de Les a Pyeongyang.....	23
Er acordeonista querrèr.....	27
Putes e lairons (toponimia canalha).....	29
Es bèsties prumèr, dempús es persones.....	33
Non te'n hèsques.....	37
In Dei Nomine. Amen.....	41
Dus capelhans e miei.....	45
Er aranés... dera recodina ara universitat.....	49
Vediau: quate acòrds de musica aranesa.....	53
Es landrèrs ath cant deth huec. Istòries de cinèma ena Val d'Aran.....	57
Eth carrèr deth Venerable.....	61
Libres liures lipotejadi, ua proposicion solidària.....	65
Blagar en aranés.....	69
Era Arca de Noè qu'ei en Lairissa.....	73
Era vergonha. Parlar occitan en Tolosa.....	79
Eth bot ena sherèra e es oelhes en sanfoèn.....	83
Era quista.....	87
Era crotz de bedoth.....	91
“Pijos”, “carrilanos” e “listèros”.....	95
Er ahèr de Tolosa.....	99
Er òme deth temps (Meteoaran).....	105
Cauishigant era tèrra.....	109
Era beutat dera lengua.....	113
Oiconimia dera Val d'Aran.....	117
Mès musica.....	125
Eth sac de sucre. Conde de Nadau.....	129
Temps d'iuèrn, costums e tradicions ena Val d'Aran.....	133
Er engüeg deth poèta. Mossen Jusèp Condò Sambeat e era musica.....	139

Presentacion

Tònho Castet ère un aranés entosiasta deth sòn país, l'estimaue.

Entre eth 22 de gèr de 2015 e eth 3 de març de 2021 hec 47 articles que publicuèc en Jornalet, que son ua exquisitesa, un obsèqui ara personalitat deth pòble, ua defensa dera peculiaritat. Era lectura des sòns escrits ei era melhor manèra de comprèner era excelléncia d'aguesti trabalhs. "Me dan fòrça trabalh" me didec en ua ocasion. E cèrtament en lieger-les comprovam que son fòrça elaborats.

Auem seleccionat es melhors articles, aqueri passatges qu'auem creigit mèns emblematics e auem volut conservar era sua personalitat. Tònho emplegaue fòrça er enonciatiu "be" e es interjeccions "bien" e "tè", que dauen un caractèr pròpri e antic as sòns escrits, e hège a servir era expression de "temps d'antes" qu'auem volut conservar pera sua grana expansion e pr'amor que forme part des expressions diadèras deth país, e i trobaratz "shau" en lòc de "shinhau" que respon a un emplec fòrça

corrent, e auem conservat era sua denominacion de “Era Mata d’aquieu” en lòc dera excessivament estenuda “aquiu”, e emplegue “des de” maugrat qu’enes darrèrs tempsi s’a volut eliminar dera formalitat. Era lengua de Castet ei un modèl de lengua que respon ath sòn trabalh personau e ara transmission recebuda en sòn estimat pòble de Vilamòs.

Castet, dempús d’auer auut de víuer molti ans dehòra dera Val d’Aran, s’acabèc considerant un “aranés der aute costat” e era lengua e era sua militància ena associacion Es Paums li dèren er encastre entara recuperacion d’un espaci que reconfortèc era sua vida emocionau.

Liegetz es sòns escrits e gauditz damb aquera emocion que mos transmet en cada ua des sues paraules e des sues construccions, e permetetz-me qu’acaba aguesta presentacion reproduint es paraules der article que publiquè en *La Mañana* eth 12 de noveme de 2023:

“Coneishí a Tònho de gran, quan comencèc a encuedar-se de produïr en occitan, en aranés. I metec era vida que li quedaue: s’interessèc per tocar eth bot e hèr musica aranesa, per apréner a escriúer er occitan dera Val d’Aran d’ua forma complèta e corrècta, per promocionar Vilamòs, per hèr traduccions de *Tintin* e *d’Alícia en País des maravilhas*, per participar en convèrses, hèr articles, impartir classes d’aranés (auec fòrça alumnes), investigar sus Jusèp Condò, colaborar ena redaccion deth *Diccionari der aranés* e ena *Gramatica der aranés*, traduïr es leis deth Parlament de Catalonha, representar ara cultura occitana en Institut d’Estudis Ilerdencs, hèr videoclips sus eth Barbacans de Canejan, musicar poèmes de poètes aranesi (coma Jèp de Montoya o Xavi Gutiérrez), colaborar e corregir *Sapiéncia Occitana*, era revista digitau, e fòrça mès. E tot per un sentiment de país, coma se creiguessè que non auie acabat lo qu’auie vengut a hèr en aguesta vida, coma, s’abans de morir, li faltèsse produïr e entregar quauquarren qu’encara non auie completat, coma s’auessè un deute damb era vida e qu’era maudita malautia li volesse impedir de complir.

De totes es sues accions era que mès projeccion li a dat, era que mès l’a hèt a conéisher ath delà dera Val d’Aran ei es traduccions de *Tintin* ar occitan.

Siguec ua grana hita de liéger ath capitan Haddock enes sòns acostumadi renècs adaptadi ara Val d'Aran: "mila trons deth Montlude!" o "mila milions de mila canaules"; o as agents de policia Dupond e Dupont convertits en Bertranet e Bertranon.

Eth Tònho que coneishí entreguèc fòrça, dèc ara tèrra mès de lo qu'era tèrra li dèc; non recebec ena madeisha proporcion, ne deth miei, ne dera gent, ne dera salut. Es tres la mautractèren.

Compartírem fòrça estones en encastres culturaus diuèrsi, coma en Institut d'Estudis Aranesi-Acadèmia aranesa dera lengua occitana, dera qu'ère membre, en tot que manifestaue qu'èster Academic dera lengua ère un des maxims orgulhs dera sua vida. Eth 5 de juriòl de 2020 m'escruec: "Encara sò assimilant era transcendéncia deth mèn nomenament coma membre dera Acadèmia. Non è pro paraules... Ei un gran aunor." Un mes abans didie: "[er èster membre dera Acadèmia] non sabes se quina illusion e quina aunor represente tà jo. Sonque demori èster ara nautada e qu'era mia malautia non represente cap de limitacion às foncions que me calgue hèr". E ath long d'aguesti darrèrs ans es sues referéncias ara Acadèmia e era sua satisfaccion per formar-ne part se mutipliquèren."

Enes sòns escrits i trobaratz un modèl de lengua, ua forma d'enténer eth país e era illusion e era emocion per ua pàtria. Experimentatz eth gòl de lieger-les!

Jusèp Loís Sans Socasau

Expresident der Institut d'Estudis Aranesi-Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana

Es arrominguères

Saludi des d'aguestes linhas as lectors de *Jornalet* en aguesta prumèra participacion ena seccion d'opinion d'aguest diari en que sajarè d'aportar era mia opinion personau sus Aran e Occitània. Eth punt de vista particular, des de dehòra e en panoramica, d'un aranés, der "aute costat".

Èm fòrça es aranesi que per diuèrses arrasons viuem dehòra deth nòste país e qu'exercim era nosta condicion coma "ambaishadors" volentaris delà a on sigam. E dilhèu encara en son mès es que sense èster neishudi ena Val acaben sedusidi peth país e se convertissen en activistes de tot çò aranés. Aran non fenís pas en tunèl. Arribe enquia a on i a un aranés qu'exercisque coma tau.

Aran ei ua jòia poliedrica damb fòrça prismes: lengua, persones, paísatge, cultura, gastronomia, arquitectura, literatura, poesia, teatre, tradicions, musica, istòria, espòrts, etc. fòrça d'eri singulars e d'auti excepcionaus. Èm un país arric en contenguts. Tot er ensemble mès lèu o mès tard artenherà erà maximala catalogacion, immateriau, naturau, immòble e mòble per part des organismes culturaus internacionaus. Mos i cau ajudar, modestament toti. Ac veiram mès entà deuant.

Guardat des de dehòra estone era grana produccion artistica, culturau, esportiua, etc. que genèr eth nòste país per rapòrt as sues dimensions e as sòns recorsi. Ei arric en contenguts mès limitat en çò que tanh a extension geografica e en çò que tanh a demografia. Es qu'organizen e participen ena Val en intervencions culturaus de tot tipe coma concèrts, teatre, exposicions, presentacions de libres, etc. saben ben se guaire còste amplir aqueri actes.

Damb aguesta analisi fòrça simpla des fortalèses de país arric en contenguts e es limitacions de recensament e territòri, era estrategia ei lhear era votz, sense hèr guaire tapatge, entà que se mos sente, entà difóner es nòstes valors, hèr qu'eth nòste país sigue encara mès coneishut, comprenut e estimat. En fin, damb mès possibilitats de qué es nòstes

caracteristiques e singularitats perduren en temps e arthenen era maximala catalogacion.

En aquest sens *Jornalet* ei un eficaç element de difusion d'Aran. Treiguent quauques excepcions non ei pas facil de trobar contenguts informatius e d'opinion damb frequéncia diària sus eth nòste país ena premsa.

Es que viuen dehòra deth son país an tostemp un shinhau de languiment o “saudade”, qu'en nosati es aranesi s'accentue perque venguem d'un loc damb caracteristiques e atractius singulars e excepcionaus. Non ei pas un languiment o “saudade” apatic o feniand, senon que mèslèu mos active e mos posse a practicar de forma actiua era condicion d'aranesi en exterior, calant-mos per tot com es arromingueres: parlant aranés damb es nosti, liegent en aranés, publicant en aranés, compausant en aranés, en tot recomanar eth nòste país coma destinacion, en tot codinar en aranés, en tot difóner ço nòste.

Es aranesi en exterior auem de besonh èster en contacte, auer notícies d'Aran. Auem de besonh ço de locau ath delà de ço de globau, consumir productes e informacion de proximitat. Auem de besonh sénter era musica de Serrat, mès tanben auem de besonh escotar a Bramatopin e a Alidé en aranés. Auem de besonh veir en Teatre Lliure a “Eth Rei Lear”, mès tanben auem de besonh veir a “Era Cabana” de Les en tot interpretar “Un pòble tara libertat”. Volem visitar eth Musèu Nacionau d'Art de Catalonha mès tanben Çò de Joanchiquet en Vilamòs. Mos cau penjar ena recodina eth calendari Pirelli (non pas apròp deth frare que marque eth temps) mès tanben mos cau penjar en burèu eth calendari des Hemnes de Les (quines gojatasses!). Mos cau pregar a toti es sants, mès tanben ath Venerable Pare Joan de Vilamòs, un actiu espirituau que beth dia mos calerà potenciar (aué per aué ei mès coneshut Joan eth “Canaules” que Pare Joan eth Venerable agustinian).

“Glocal” ei eth tèrme qu'ac descriu desde hè quauqui ans. *Jornalet* mos permet cada maitin contactar damb Aran. Entà fòrça de nosati er exercici de bon maitin de connectar-se a *Jornalet* ena “tauleta” ei coma daurir era

lucana dera cramba, possar es contravents, guardar coma ges eth dia en Aran e dar ua oelhada cap ara Maladeta enta endonviar a traucès des bromalhs s'auràm nhèu o bon temps. Per açò participi actiuament e de bon grat, ath delà de coma lector impenitent en fòrum qu'ei *Jornalet* entà promòir tot çò d'aranés.

Per açò e pr'amor que sò conscient dera dificultat e eth merit qu'a eth trèir endauant un projècte de comunicacion coma *Jornalet*, non ja des deth punt de vista de diari, ara vista ei eth bon resultat, mès des deth punt de vista enterpresariu e economic.

Hè uns dies en tot comentar damb un director d'un diari espanhòu era costum qu'auem quauqui lectors de lièger eth diari deth revèrs, me didie qu'eth, cada maitin guardaue tot eth diari qu'edite, mès que çò de prumèr que campe, plana per plana non son pas es notícies, mès es anóncies, que son es que hèn possible que s'editen es notícies.

Aguest projècte enterpresariu qu'ei *Jornalet* contribuís sense dopte a mantier actiu e informadi as aranesi de dehòra. Ei un nautparlaire diari d'Aran. N'auem de besonh enta difóner un país gran en contenguts e limitat en territòri. Limitat en recensament mès gran en persones e creativitat.

Aguest cabau d'activistes aranesi escampilhadi dehòra d'Aran pòt èster un bon element de difusion des nòstes excelléncies. Sonque cau junher-se e coordinar-se.

Èm fòrça es que èm presti a colaborar e vos encoratjam a participar. Mos cau promòir eth noste país en exterior damb era creacion d'un hilat o grop de persones interessades en divulgar Aran e participar actiuament en es mejans disponibles en hilat: *Jornalet*, aranes.org, Facebook, Twiter, e d'auti lòcs e web. Ne continuaram parlant.

E fin finau pensam que a auta manèra fòrça efectiva de hèr-mos sénter encara mès coma país: damb era musica en aranés. Volem que era gent parle en aranes, mès tanben qu'escote música en aranés. Que cante e bare

en aranés. Aguest darrèr ei un projècte fòrça ambiciós, de long recorregut, que ja a aringat, que sone plan ben e en que s'i an implicat dejà fòrça persones. Mès d'aguest projècte en parlaram en prigondor en un pròplèu contacte.

De moment ei un plaser de contactar a trauès d'aguest mejan damb toti es amics d'Aran e d'Occitània. A lèu!

Ei temps de vediau... musicau

Enes darrères setmanes eth nòste País a estat notícia non pas sonque per eveniments de transcendéncia istorica coma era aprobacion dera Lei d'Aran, se non tanben per quate eveniments recents que meten de manifèst eth dinamisme dera cultura aranesa.

— Eth prumèr ei era declaracion coma Ben Culturau d'Interès Nacionau era glèisa dera Purificacion de Bossòst. Ei un reconeishment plan meritad entà un municipi plan actiu, qu'ei un referent en çò que tanh a movement culturau.

— Eth dusau ei er èxit editoriau sense precedents ena literatura deth nòste País, que a supausat era edicion deth roman *Òc* en occitan dera recercaira e escrivana Griselda Lozano Carvajal, que s'a plaçat enes "tops" de ventes de diuèrsi portaus per internet.

Hè ues setmanes podèrem assistir ara presentacion per part dera autora d'*Òc* e magníficament prologada per Aubert Balada e Jusèp González en Almacelles (Lhèida), "vila ilustrada" dera que n'ei baile un apassionat occitanista, Jusèp Ibars e podèrem constatar er enòrme interès que desvelhe Occitània e tot çò d'occitan dehòra deth nòste País. Vertadèrament Occitània e Aran non finalizen pas en tunèl.

Sense cap de dobte *Òc* ei un fenomèn literari que merite un article apart e que me cau coheissar que m'a sedusit deth que sonque la pogui recomanar e deth que ne sò en aguest moment ena tresau lectura, aguest cop en version occitana. Quauques des sues planes, especiuament es que descriuen era simfonia des paratges d'excèpcion dera val des aranesi, excedissen era pròsa e se convertissen en autentica poesia. Era mia prumèra lectura siguec necessàriament rapida pera intriga que acaçe ath lector a auançar ena trama. Era dusau lectura ei recomanabla entà recrear-se ena rigor des episòdis e des lòcs istorics e era tresau, ja ena nòsta polida lengua, er occitan, entà gustar era poesia que se vèsse enes sues planes.

— Eth tresau eveniment culturau: era joena cantautora e compositriz aranesa Alidé Sans a estreat en BarnaSants *Eth paradís ei en tu*, damb ritmes coma eth reggae, era rumba e eth Soul, ua autentica jòia entàs amants dera musica aranesa.

— E quatau e fin finau: un aute producte culturau envelopat en aranés. S'a editat eth videoclip *Net de Huec*, sus era “Crema deth Haro” de Les damb paraules e musica en aranés.

En escrit anterior, soslinhàuem ua estrategia entà hèr créisher era difusion dera lengua d'Aran: joatar ad aguesta damb era musica. Vam a desgratuar era nòsta prepausa entà acaçar e arténher aguesta mèta. Coma tactica mnemotècnica era repeticion cantada de quin tèxte que sigue, poèma, taula de calcul, listat d'arrius, reis, etc. contribuís plan a incrementar era prigondor e era intensitat der arrebrembe.

Donques çò qu'auem de besonh ei mès musica en aranés. Cantegam en aranés entà difoner encara mès era nosta lengua, mès non pas sonque musica tradicionau e folclorica tan importanta entà preservar era cultura, se non música en generau: ròck en aranés, blues en aranés, musica leugèra e quina auta manifestacion que sigue musicau... en aranés.

De mès en mès soent trobam exemples d'aguesta generalizacion d'estils en interpretes e grops aranesi, coma Alidé, çò que ei ua bona senhau de que quauquarren se botge.

Damb aquest objectiu e des de hè uns mesi a començat a caminar un projècte, que vò júnher lengua e musica d'Aran amassa en tot meter banda sonòra as tèxtes des poètes e escrivans aranesi mes importants de toti es temps.

Ena iniciatiua qu'a de besonh d'un desenvolopament plan long s'i amassen un grop d'arderosi amadors dera música aranesa, demiei es qu'i a musicians, poètes, jornalistes, istorians, escrivans, capelhans, compositors, cantaires, e grops aranesi o restacadi damb Aran. Un des grops aranesi que participam en aquest polit projècte èm eth Grop Es Paums.

Era istòrica formacion musicau aranesa siguec fondada en decènni des ans 70 per un grop de joeni de Vilamòs(Aran) Rosendo, Joan e Tonho, qu'ath delà de mólher, mòler, dalhar, sauclar, catar saurra, repleterar, garberar e anar entà vediau, trobàuem temps entà apréner musica e interpretar cançons d'Aran e Occitània en miei des belèqui des oelhes e des crabes. Es Paums participam coma interpretes dera prumèra des composicions musicaus, gessuda d'aguest projècte.

Eth prumèr producte d'aguesta iniciatiua de vediau musicau acabe d'aparéisher en mercat includís era cançon *Net de Huèc* ua balada en SolM integralament en aranés basada en poèma *Net de Huèc* der escrivan e poèta Jèp de Montoya de Les. Era cançon ei compausada e interpretada peth compositor "Castèth" (Jaume Masana Castèth) acompanhat per Es Paums.

Vam a vediau...musicau per un camiàs en que dilhèu i trobaram calhaus e arrominguères que mos haràn a estramuncar, mès qu'èm convençudi qu'auançarà pr'amor que mos mò era passion pera música aranesa. Vòs vier?

Ei plan important qu'era gent parlegam, liegegam e escriuegam en aranés, mès tanben que cantegam, baregam, fiulegam e sentegam es emocions que mos aufrís era música... en aranés.

Desiram qu'aguesta prumèra aportacion ad aguest projècte de vediau musicau, contribuïtz a difóner er emplec dera nòsta lengua. Se mès non mos lheuarà er esperit.

Eth mistèri d'Arres

En tot oishinar enes hons documentaus der *Archiu Istòric Generau d'Aran* è trapat un imatge que m'a interessat especiuament, era fotografia (AGA190-87-T1-1) d'ua glèisa, aué desapareishuda, qu'aurie estat bastida en Arres de Jos (Val d'Aran).

Entàs lectors de *Jornalet* qu'encara non agen descorbit er atractiu singular d'Arres, dider-les qu'ei un lòc unic damb beutat e mistèri plaçat en parçan de Baish Aran. Vau era pena de caushigar sense guitèra es ben-pròp de ueit quilomètres de carretèra acorbaishada que separe aguest beròi cornèr de patz aluenhat deth bronit toristic e deth sarabat que se vèsse pera *Val*. En Arres regolege era cauma, fòrça cauma. S'i pot caumejar a gost, sustot pendent eth cogant. Eth temps, anin-anan, que se passe doçament. Era distància manten ath pòble acantoat, un shinhau isolat e amortís eth

sorrolh deth torisme. Coma ditz eth poèta aranés “...ei soleta enes sues penes e plasers...”

En Arres encara podem escotar eth silenci dera auta *Val* e es sons dera natura: eth panteishar etèrn deth son barranc, er aire des Canaus quan bohe que hè a mòir es huelhes des herèishos, era canta der aigua que còle ena hònt, eth poth que cante ena garièra ara ora que li semble perque non enten mès es campanes, eth bronit deth tauàs que ja non a mès somèra a qui shordar, era tringòla dera craba *roieta* tamb eth sòn crabòt, que campen ath cap deth malh, eth resson deth can deth caçaire que laire *Coiseca ensús* e eth cant deth corbàs que les escarnís a toti des des bromalhs deth *Serrat*.

Ua bèra sinfonia interpretada pera natura sense director que l'amie, ena que solament i manque eth “sòlo” dera melodia deth dalhàire *Armand* quan online (enlinaue) era sua dàlha.

Era gaimanta gent d'Arres de Jos e d'Arres de Sus gaudissen impassibles de benlèu ua des mes polides vistes deth País. Arres ei plaçat capinaut, des de hè sègles, aqui delà on eth solei s'amague en Aran cada dia des de hè milèrs d'ans. Un arrepervèri locau sentèncie damb sabença e ironia, “Oc, ara qu'eth solei ges per Arres...” quan quauquarren ei irremediable e ei dehòra de temps.

Ei un pòble que se pot vantar d'auer mestièr, lèu totes es sues cases, an eth nòm dera activitat ara que se dedicauen es sos propietaris: Farrè, Barbèr, Teishinèr, Sarte, Abelhèr, Sajust, Palhas, Monge, Mosso, Cabrè, Cabalè.

Ath delà d'aguesti atractius, Arres a ua fotografia, motiu d'aguest article, que embarre bèth senhau de mistèri digne dera trama der extraordinari roman *Òc de Griselda Lozano* qu'ei un present de mistèri e poesia a parts parièras. Istòria ena que, a propòs, es sòns personatges literaris, en capítol 52 deth “best seller” se botgen pes scenaris d'aguest pòble.

Era fotografia qu'a desvelhat eth mèn interès ei en blanc e nere prenuda en Arres de Jos apuprètz entre 1900-1920 e en era apareish ua glèisa que

pendent ans toti mos auem pensat qu'èra de Sant Fabian, ua glèisa romanica deth sègle XI que pòt visitar-se, aué en dia, quasi ara entrada deth pòble e que a estat fotografiada milèrs de viatges per centenats de toristes.

Maugrat açò, ua analisi detalhada dera fotografia me hè a suspectar qu'era tan repetida vista dera glèisa, non ei pas era de Sant Fabian. I a un detalh contradictòri en imatge: eth petit campanau dera actuau glèisa de Sant Fabian a ua estructura entà ua campana, deth temps qu'era qu'apareish ena nòsta misteriosa fotografia presente ua estructura entà dues campanes. Dilhèu ua reforma posteriora, explicarie era diferéncia, mès era fotografia tanben mòstre qu'eth hiestron dera paret de cogant a forma de crotz e ei diferent deth dera actuau glèisa qu'ei redon e talhat en pèira aprofitant ua estela romana. Dilhèu bèra auta reforma, mès ua naua analisi semble indicar que non ei pas Sant Fabian, ja qu'er angle que formen es dues vessantes deth tet ena fotografia ei de 145º, tant qu'era actuau Sant Fabian a un angle d'uns 90º.

È prenut ua fotografia des deth madeish angle e des deth madeish lòc qu'era de 1900-1920 e era ubicacion dera glèisa de Sant Fabià en prumèr plan ei practicament imposible, serie ath miei dera carretera de Vilamòs.

En tot açò, testut, continui tumant tamb eth mistèri e trapi ua fotografia depausada en Arxiu Fotogràfic deth Centre Excursionista de Catalunya, concrètament era AFCEC_SOLER_D_1039 prenuda per *Juli Soler i Santalò* tanben en 1907 que tanpòc ajude a esclarir eth mistèri, se non mes lèu a endrabar eth camishèth, donques qu'identifique era glèisa dera que parli coma de Sant Fabian.

Fin finau un ampliament der imatge hè a tresluder de patac, coma un flòc de bones èrbes, un detalh inapercebut enquia alavetz que fenís per confirmar qu'era misteriosa fotografia reproduís ua glèisa inexistenta actuaument: ath hons der imatge e darrèr dera glèisa deth prumèr plan, apareish ua dusau glèisa, era actuau glèisa de Sant Fabian!

Donques Arres non a o auie tres glèises, se non quate: Sant Pèir en Arres des Sus, Sant Joan ath miei deth camiàs, Sant Fabian en Arres de Jos e era misteriosa glèisa dera fotografia que siguec bastida a pogui mètres dera de Sant Fabian.

Arrés en Arres arren sap dera glèisa dera fotografia, ne tansevolhe es mèts vielhs. Semble non sonque auer desapareishut dera sua ubicacion sagrada mèts tanben dera memòria de toti, sonque dera de *Manel des deth Barber*, que viu deuant d'a on aurie estat plaçada era glèisa e qu'ei eth que sauve es claus de Sant Fabian. Manel arrebrembe auer entenut ara sua mair-sénher hèr referéncia a “qu'ena pardia plea d'arrominguères, limacs e ludèrts a on pèishen es crabes, qu'i a deuant de casa i auie ua glèisa”.

En quin cas que sigue, era fotografia d'autor anonim depausada en Archiu en Arròs ei datada apuprètz en 1920 e un diboish de Maurice Goudron, que reproduís era madeisha scèna tanben depausat en Arròs ei datat en an 1881.

Alavetz e aumens enquia aqueres dates era glèisa deth retrat existic. A compdar d'alavetz... Siguec abrismada? Pòt desaparéisher ua glèisa? Pòt desaparéisher en tan pòc de temps? Pòt desaparéisher dera nòsta memòria? Dilhèu mos l'a panada eth lairon deth temps?

Son es sues pèires sagrades enes parets de bèra porcingla? Erosament era gent deth Archiu, qu'an fòrça mestièr, velhen tà que non desapareishen entà tostemps ne es imatges, ne era copadissa memòria deth nòste passat e entà que beth dia non mos calgue planhèr, “Oc, ara que ges eth solei per Arres...”

Fin finala a punt de fenir aquest article, entà ahíger mes mistèri, mèts entà calar rigor istorica en aquesta pagalha de tèxte, e méter un sinbau de lum ena interessanta e misteriosa fotografia d'Arres, embadoquit liegi ar erodit Santiago Temprado ena sua òbra *Arres* que concludís qu'en Arres i a sies glèises!: ua d'eres era nòsta fotografiada, desapareishuda, e fin finala identificada glèisa de... Sant Joan d'Arres de Jos.

Trapam dies mès tard en Centre Excursionista de Catalunya ua fòto dera gleisa (AFCECVIDALA0477) qu'ac desembornalhe tot e que confirme a Temprado ja que ei identificada, aguest cop si, coma Sant Joan d'Arres de Jos!

Fin deth mistèri, era gleisa que apareish ena fotografia non ei Sant Fabian. Ei era desapareishuda gleisa de Sant Joan d'Arres de Jos. Fin deth mistèri, mès demore er atractiu d'Arres.

Contunhe de meritar era pena gandiari per Arres, posar-se ena hont, a on joguen es capmartèths, feniantejar ua estona e, abans de quan barre era net, préner un cop mès era fotografia de Sant Fabian, sense prèsses ne esdegar-se, aguest còp non desapareisherà, e gaudir dera cauma e d'un nau mistèri.

Per qué Arres ei dividit en dus pòbles?

A lèu.

Eth Baron Ròi: de Benós e de Les a Pyeongyang

Es sues darrères e controvertides aparicions enes platèus de television e era sua participacion en un espantant reportatge sus Corèa deth Nòrd emetut per ua television der estat espanhòu, a plaçat ath miei dera polemica e metut d'actualitat a un personatge controvertit e restacat pes sòns aujòus damb era Val d'Aran.

Vos parlam der eretièr e donques pròplèu propietari deth títol de Baron de Les (Val d'Aran), Alejandro Cao de Benós de Les e Pérez, (en corean 알레한드로 페레스) diplomàtic e jornalista espanhòu.

Alejandro Cao ei coneishut enes mejans jornalistics mès que per es facietes de “Baron”, o jornalista, per èster eth mès naut representant entà Occident dera Republica Populara dera Corèa deth Nòrd, eth país mès isolat deth mon.

Ei un passionat defensor deth país asiatic deth que ne prenec era nacionalitat, milite en Partit Nacionau de Trabalh de Corèa e vieu escarramicat entre Espanha e Pyeongyang era capital deth sòn país d'adopcion.

Es mejans de comunicacion an era abitud d'exagerar, caricatutitzar e a viatges trufar-se des informacions que mos arriben deth regim corean, deth sòn actuau president Kim Jong-un e deth quite Alejandro Cao de Benós e Les.

Çò de cèrt ei qu'eth personatge amasse en eth madeish bères ues facietes, quauques ues absurdes e contradictòries, que dan fòrça jòc entà títols sensacionalistes: aristocrata, comunista, baron, camarada, parapsicològ, jornalista, bodista, conferenciant, èx-militar dera armada espanhòla, expèrt informatician en IESE...

Non hè massa temps qu'auí era oportunitat de coneisher-lo e de parlar una agradiua estona damb eth.

Eth mèn interès ère mès lèu pera sua facieta de “Baron” de Les(Val d’Aran), que la restaque damb eth nòste País, era Val d’Aran, que non pas damb era sua condicion de naut dirigent comunista. Era prumèra impression, encara qu’ei un òme qu’a quaranta un ans, ei era d’un mainatjàs brave (veir foto).

Dempús de manifestar-li era mia condicion d’aranés li demanè pera sua relacion damb era Val d’Aran , pes sòns cognòms e peth sòn títol nobiliari.

Me confirmèc qu’efectivament ei er eretièr deth títol de Baron de Les. Descend de Benito Marco, qu’obtinguec eth títol de Baron de Les en 1478 de Ferran II d’Aragon, dit eth Catolic, pera percaça de 5000 occitans. Títol que dilhèu bèth dia regularitzarà pr’amor qu’eth son pair-senhèr, a qui uns endrabadi ahèrs de negòci amièren as tarcums, non podèc pagar es taxes de mantier eth títol.

Maugrat qu’ei neishut en Tarragona (parlèrem tota era estona en catalan) coneish perfèctament era Val d’Aran e era realitat aranesa, encara qu’era sua anma ei liurada ara causa coreana e ara doctrina comunista.

En tot açò, entada eth, era condicion de “Baron” de Les ei ua pura anecdòta ena sua arrica biografia, encara que non s’estone pas de que ben soent era gent s’i interesse.

Çò que li interesse ei era politica de Corèa . Er ideau que vo arténher ei plaçar era ideologia comunista e guastar era expansion capitalista en tot eth mon. Era doctrina “Juche”.

Quan se li demane, per exemple sus eth tèma der armament nuclear aqui delà, se quilhe e arrespon damb passion, que mantier eth potenciau nuclear de Corèa, ei era unica manèra de descoratjar as Estats Units d’aucupar eth país e d’auer-se d’ajolhar deuant er enemic damb qui ditz son oficiaument en guèrra.

Era realitat, maugrat açò, ei que se tracte d’un tipe plan normau e ua persona aluenhada (fòrça aluenhada) der imatge que ne dan es mejans. Trobè en camarada “Baron” de Les a ua persona brava, aimabla, instruïda,

charmanta, letruda e damb sens dera umor: badinèrem ua bona estona damb era superioritat de Vilamòs (eth mèn pòble) sus Benós (eth sòn cognòm) en çò que tanh a nautada, que coneish perfèctament.

Ei un cas mès d'una persona de dehòra deth país que acabe sedusit e se passione peth nau país d'adopcion, en aguest cas era Còrea deth Nòrd, damb mès intensitat que es quites coreans.

Maugrat açò aguest idealista, pèrd eth sorire e s'alugue com un tidon quan la bohes, quan se li parle der enemic, es Estats Units o se li demane pera manca de respècte as drets umans en Corèa: arrespon qu'es prumèrs drets umans a arténher, son abitatge, trabalh, minjar, educacion, patz... entà toti.

Idealista? Hòl? Esperdigalhat? Aventuraire? Personatge estrafalari? Bohabren? En tot cas ua persona plan interesanta. Eth títol dera sua autobiografia ac ditz tot, *Anma ròia, sang blu*.

Serie una plan bona naua qu'aguest polifacètic idealiste, daurider de camins damb cognòms dera nòsta tèrra, Benós e Les, contribuïsse damb era sua influencia sus eth govèrn corean, a alandar es portes, bracar es arrominguères deth camin arribent dera patz mondial e ajudèsse a que melhorèssen eth coneishement e es bones relacions d'Occident damb eth poble corean, praubi porets de loca estant, que son es qu'ara fin patissen es consequéncias der isolament e aué per aué non an eth dret de repotegar ne de panteishar.

Er acordeonista querrèr...

Istòria grafica d'Aran ei ua òbra superlativa en fòrça sensi. Ei un libre que podem daurir de manèra indistinta per quinsevolhe des sues 496 pagines entà immergir-mos en passat deth nòste país e connectar damb era vida vidanta, era istòria, eth paísatge, era arquitectura, era mòda, es hèstes, er espòrt, etc. des nòsti ancessors.

Enes fotografies en blanc e nere des sues pagines es nòsti ancessors an demorat immortalizadi en un instant dera istòria e mos guarden as uelhs, curiosi e capinauti. En aquet moment èren alièni a qué eth sòn imatge trauessarie eth temps entà hèr part d'aguesta magnifica òbra grafica que mos permet gaudiner tot contemplant doçament cada imatge. Damb aquest libre enes mans podem complir eth son que bèth un auem agut quauque còp de viatjar en temps coma es protagonistes de Shivau de Tròia e passejar-mos pes lòcs e episòdis dera nòsta istòria. En tot virar quinsevolhe des sues pagines, en quin cornèr, imatge o scèna que sigue mos podem trobar a quinsevolhe des nòsti ancessors en tot guardar-mos damb cara de bona gent erosa, sense preocupacions. En libre i a sustot persones umanes qu'an demorat fixades ath paísatge e ath temps damb un solet "clic". Des d'aquera imatge fixa, podem imaginar, soniar, inventar, faular ua trama e ua istòria entà cada personatge. Eth libre a fòrça contengut e multiples lectures.

A jo m'an interessat especiuament es fotografies de musicians, bandes e orquèstres damb es sòns estruments. En aquestes fotografies s'aprècie clarament quina ère era formacion des orquèstres e es sues possibilitats cromatiques. I a molti estruments solistes, d'auti estruments entà executar dusaus votzes e estone era absència deth baish e eth contrabaish, çò que segurament auie de limitar es possibilitats ritmiques ath moment de tocar es cançons. Es fotografies son fòrça interessantes pr'amor que mòstren era evolucion istorica de quauqui esturments e era desaparicion de d'auti. I a fòrça estruments dera familha de vent e de husta coma clarinets, trompetes, trombons, fiscorns, bombardins, saxo e quauqui estruments desconceishudi aué en dia. En ua des fotografies apareish un estranh

estrument, que plan poderie èster eth desapareishut “serpent” dera familha de vent, qu’encara que fòrça limitat enes suess possibilitats servie ena glèisa entà qu’es feligresi non perdessen pas eth ton en cant de “Vèspres”.

En ua auta curiosa imatge, ena plana 465 apareish un acordeonista damb er instrument ath revèrs, eth teclat de piano entà executar era melodia ara man quèrra e eth clavièr de botons entà executar er acompanhament ara man dreita. O plan se tracte d’un faus musician que s’a penjat er acordeon sonque entà préner era fotografia o se tracte d’un musician querrèr, qu’ère un autentic vertuós dera acordeon (sajatz de tocar ath revèrs er acordeon!).

En fin se garde coma se garde eth libre ei ua autentica jòia, non sonque entàs amorosi dera musica mès entà quinsevolhe que volgue conéisher eth nòste passat. En tot guardar es imatges d’aquera magnifica òbra ei ben facil d’arribar ara conclusion qu’eth nòste país e es sues gents an auançat e fòrça enes darrèri decènnis. Era gessuda ara lum deth libre ei ua bona mòstra d’aguest melhorament.

Guardat des de dehòra estone era grana produccion artistica, culturau, esportiu, etc. que genèr eth nòste país en relacion as sues dimensions e as sòns recorsi.

Putes e lairons (toponimia canalha)

Es estereotipes son mecanismes sociaus qu'emplegam entà plaçar as personas en grops damb caracteristiques pariones.

Deth punt de vista psicologic se bastissen tamb mecanismes cognitius que simplifiquen era realitat, per arrasons d'economia der esfòrç mentau e non an pas arren de dolent tant que non se reviren en prejudjats negatius entà ua persona peth solet hèt d'apartier a un grop.

Eth estereotipe, qu'en començament non ei pas dolent, donques que sonque ei ua credença, pòt ahiscar eth prejudjat qu'ei ua actitud e fin finau amiar ara discriminacion coma comportament.

Es exemples mèss classicas de estereotipes son plan coneishudi: es catalans son aganits, es soïssi son puntuaus, es bascs son separatistes, es aragonesi son testuts, es andalosi son graciosi, es aranesi èm... segontes eth pòble a on vieuem, mèss tostemp èm espitalaris.

Un subproducte des estereotipes son es malinòms o subernòms que se joaten as personas, damb fins descriptius, a viatges ofensius, en tot atribuir-les qualitats, caracteristiques o defèctes.

Ena Val d'Aran entà referir-mos a ua persona, tanben mos servim des malinòms o subernòms, *Arrominguèra*, *Canaules*, *Carròta*, *Coquèla*, *Pòches*, *Sord*, *Taishon*, e ath delà, en lòc des cognòms, estereotipam ara persona en tot ahíger eth nòm dera casa o familha d'a on ei entà, en tot aplicar eth principi psicologic d'economia cognitiua, classificar rapidament ara persona en çò que tanh a estatut sociau, crèdit que merite, auviatge, etc.: çò deth *Senhor d'Arròs*, çò de *Joaniquet de Vilamòs*, çò de *Farrèr d'Arres*, çò de *Helipa d'Arró*, çò de *Portolà d'Arties*, çò deth *Guèrcho de Tredòs*, eca...

Podem veir qu'ath delà deth nòm dera casa i junhem eth nòm deth pòble en tot generar un nau estereotipe. Era sequéncia estereotipanta: *Joan (nòm)* → *Canaules (subernòm)* → *de çò de Jacinto (casa)* → *de Vilamòs (pòble)*, constituís un autentic còdi de barres o còdi QR qu'identifique, qualifique e place ara persona.

En çò que tanh as estereotipes des abitants de cada un des pòbles d'Aran, se hègen a servir (ara de mens en mens) curiosi arrepervèris e subernòms restacadi ara toponimia dera Val des que n'i a ua bona mòstra ena òbra *Arrepervèris* editada per Pagès Editors en 1992. Ua toponimia, a propòs, qu'estone pera manca quasi totau de pobles damb nòms deth santorau, mè s damb grana quantitat de glèises, ermites, capèles e advocacions marianes.

Restaqui de contunh quauqu'uns des exemples mè coneishudi d'estereotipes, subernòms e arrepervèris utilizadi entà hèr referéncia as abitants des pòbles en nòste país:

- Es de Vilamòs son tohuts
- Es de Salardú lauanuts (les baishe era aigua de lauar era vaishèra de Bagergue e Tredòs)
- Es de Betren son espatla-caperans
- Es d'Arró son arroquets
- Es d'Arties son aigualits
- Es d'Arres, son cadèths

Quauqui d'eri semblen adaptadi ara similitud fonetica e ara rima verbau deth nòm deth pòble damb era qualitat assignada:

- Es d'Es Bòrdes sautacòrdes
- Escunhau, punhau
- Es de Bossòst son anditos
- Es de Les son corbilhuèrs
- Arres e Vilamòs toti deth madeish tròs

Eth següent desaconselhe, de patac, maridar-se o crompar bestiar en tres pòbles concrèts de Pujòlo:

— Hemna de Bagergue, vaca de Tredòs e somèr de Garòs non me'n dongues mòs.

D'auti viatges deishen tresluder rivalitats entre pòbles vesins:

— Es de Vila e es d'Arròs anauen amassa entara pregària de Sant Joan d'Arròs e es de Vila cantauen, “Sant Joan d'Arròs, ajuda as de Vila, e espatla as d'Arròs”

— Praubi es d'Aubèrt! tamb era glèisa en terra e eth cu dubèrt!

— Es pòbles de Pujòlo, davaren en processon: es uns baishen per hartèra, es auti per devocion.

— Es de Vielha, “gorreros”. Te demanen s'as dinat, s'arrespones “òc”, diden “Domatge, t'auria convidat”, s'arrespones que “non”, diden, “Donques ja ei ora”.

Aguest darrèr, referit a Vielha, encara qu'ei gramaticament corrècte, ena realitat ei desmentit dia a dia pera proverbiau espitalitat des aranesi, de Vielha e dera rèsta deth país, qu'en quauqui episodis istorics plan se pòt qualificar coma d'espitalitat extrèma.

En següent estereotipe, dèishi en mans deth lector e dera sua perspicàcia eth completar er arrepervèri damb era localizacion dera toponimia qu'encastre damb era rima deth estereotipe mes desvergonhit, canalha e gratuït de toti:

— Es de ... e ... son putes e lairons! En cas de besonh, eth lector trobarà era responsa.

Fin finau un estereotipe en forma de polit arrepervèri o condina que, en aguest mes des flors qu'ei eth mes de mai, ei un cant as flors e ara beutat des hemnes deth Terçon de Quate Lòcs:

En Canejan es gojates be son bères, es de Bausen ne son autrestant, es de Les era clavelhina, es de Bossòst era flor der arram.

Erós mes de Mai, erós mes des flors, erós mes de Maria. A lèu.

Es bèsties prumèr, dempús es persones

En tot passejar sense prèsses pes carrèrs des nòsti pòbles en Aran e en tot fixar-mos enes petiti detalhs arquitectonics des bastisses, podem encara veir en quauques ues d'eres un curiós element, que fistonaue a començament deth sègle XXau es lumedans des bòrdes e palhèrs deth nòste País. Hèsqüi referéncia ara placa metallica dera assegurança d'incendis.

Aquera placa servie entà identificar qu'aquera bòrda, palhèr o casa ère assegurada, generaument contra incendis.

Encara que poderiem remontar-mos ath *Temps d'Antes* ei ena Epòca Modèrna a on trobam es origines des assegurances coma les coneishem aué en dia.

En 1698 ena tauèrna Lloyd's de Londres se comencèren a crubar es prumères cotizacions entà corbir es sinistres des vaishèths. Aqueres cotizacions corbien e resquitauen es pèrtes causades per en-honsament des vaishèths anglesi que hègen es dangereuses singladures dera epòca per ues mars que non èren tan tranquilles coma era Bassa d'Arres. Quauque còp tanben serviren entà pagar eth rescate de quauque capitán capturat pes pirates, que non concedien massa temps entà amassar es sòs.

Ara assegurança marítima li seguic era d'incendis que se popularizèc enes zònes ruraus. A principis deth sègle passat en Aran ère freqüent veir era placa dera assegurança contra incendis en fòrça bastisses. Çò mes interessant ei qu'era major part des bastisses protegides pera assegurança non èren pas es cases, a on abitauen es persones, mès es bòrdes a on viuie eth bestiar. Encara qu'era majoritat des rolhades plaques d'assegurança que se conserven son actuaument enes cases, auem constatat que fòrça d'aqueres èren bòrdes anteriorament. Açò mos da ua idèa dera grana importància qu'auien es animaus laguens der organigrama d'aguesta unitat productiua qu'ère era "Casa" e era "Família". Calie suenhar en prumèr lòc as bèsties, donques que d'eres depenie era subsisténcia dera família. Era poténcia economica dera "Casa" ère restacada damb es caps

de bestiar que possedie. Quan mès caps de bestiar mes *forta* ère era “Casa”, encara que tanben major consum d'èrba en iuèrn entà neurir-les. Era composicion basica dera bòrda d'ua familha estandard ère: dues vaques, un shivau, cavala o macho, un somèr, ua arramada d'oelhes, quauques crabes, pòrcs, era garièra tamb es conilhs e era poralha, polois, auques, lits, era loca tamb es porets, eth poth e.... eth can, tostemp eth can.

Entada eri ère era bòrda, que tamb eth corrau èren deth domeni deth bestiar. Ac podec verificar en ua escasença oncle Yves de Tolosa, qu'en ua visita garèc era sua Mobylette ena bòrda e londeman es crabes li auien escurat es cables des frens e, per paura a espatlar-se o que lo multèssen es carabiners, auèc de contunhar eth viatge damb eth car de “La Primera del Flamisell”.

Damb aquesta batúria a protegir, es bèsties èren fòrça mès qu’“un mès dera familha”. Es nòsti ancessors aranesi èren en un cèrt sens deth tèrme, “animalistes” que suenhauen, amigauen e parlauen as sòns animaús.

Era majoritat d'eri (es animaús) auien nòm pròpri (*Polida, Morena, Mascarina, Moret, Roi, Linda, Picard, Labrid, Barbin, Moreta, Tròtski, etc...*) e arresponien as ordes que se les dauen en forma de monosílabs, veus tipe interjección, onomatopeies e fiulets: *aaa*, entà hèr a caminar ua vaca, *iii*, entà hèr a marchar un shivau, *arriii*, entà posar ua montura, *ooo*, entà arturar ua vaca, *shooo*, entà parar ua montura, *tè-tè*, entà hèr apropar a un can, *tèsi*, entà aluenhar a un can, *ali*, entà ahiscar a un can, *ti-ti*, entà cridar as garies, *uiish* entà aluenhar as garies, *brrrr*, entà cridar as oelhes, *quinoquino* entà cridar a un porc, *mish-mish* entà cridar a un gat, *ffuuuu* entà aluenhar ath gat, *tèsi lord!!!*, entà culpar injustament ath praube can d'un pet silenciós e pudent deishat anar a traïson per amo ath cant deth huec mentre compde istòries deth *Temps d'Antes* as mainatges dera casa en ua heireda net d'iuèrn, en tant que dehòra en carrèr torbeige de mala manèra. En fin tot un còdi de comunicacion cuert mès eficaç qu'ère partejat pes bèsties e es persones.

Deth punt de vista musicau cau soslinhar ua coriosa caracteristica comuna a totes aqueres veus de comandament bisilabiques: es qu'inciten ara accion

(*ali, arri...*) enregistren ua pujada de ton entre era prumèra e dusau sillaba, en tant que es qu'inciten a detier era accion (*tèsi, uiish...*) enregistren ua baishada de ton.

Ei exactament eth madeish esquema de comunicacion emplegat ena armada entà transmèter es veus de comandament a trauès deth cornetín d'ordes:

Do - Mi: entà activar e quilhar-se.

Mi - Do: entà detier e posà-se.

Auràn dilhèu es bèsties sentit musicau e apreciaràn es tonalitats? Jo que me sabí!

Damb aquera relacion tan intensa non mos a pas d'estonar qu'era mòrt accidentau d'un membre animau dera "Casa" siguesse ua autentica desgràcia e que desvelhèsse era solidaritat des vesins. Quan s'espatlaue ua vaca toti hègen corròp e collaborauen en tot crompar ua partida dera sua carn. Non ei d'estranyar alavetz er interès des aranesi per assegurar as sòns animaús abans qu'ada eri madeishi.

Actuaument damb fòrça personas damb mascòtes enes sòns larèrs que son objècte des sòns suenhs e amorasses s'a tornat a generar, encara que per arrasons diferentas as des nòsti ancessors aranesi, tot un corrent "protectritz des animaús" que promò eth respècte e eth suenh des nòstes mascòtes coma èssers viui que son. Ena asseguradora ena que so emboishat acabam de crear ua pionera polissa d'assegurances que corbís totes es ahèrs dera vida (e dera mòrt) des cans e gats deth nòste país, corbís quitament eth *coiffeur (...aah se eth praube Pairin lheuèsse eth cap!)*. Era polissa a ua grana capitada entre es proprietaris de cans e gats. "Eth can ei eth melhor amic der òme" ei ua frasa qu'ei de plea actualitat e pera qu'eth descrabestat deth mèn amic Joan, qu'a mens vergonha qu'un gat en ua matança, se guanhèc dues cogotades dera sua hemna e siguec qualificat de machista enes hilats sociaus. Tractèc de demostrar era exactitud dera frasa en tot prepausar eth següent exercici: "Embarra ara

tua hemna/òme e ath tòn can pendent ua ora ena mala deth coche e quan la dauriràs veiràs qui des dus serà mes content de veder-te”.

Era següenta condina dèishe intuir que bèsties e persones èren ath madeish nivèu:

“Sense lum¹

En un pòble dera Val d’Aran, quin nòm mos cau carar, er amo d’ua casa prenguec era lum, ena velhada, e se n’anèc entà anar veir es machos ena bòrda que avien agarrada damb era casa. En arribar ena bòrda, un macho que tirèc ua pernada, e amortèc era

lum qu’er amo portave ena man; alavetz se metec a cridar,
tant que podie, ara sua hemna:

— “Tònha! Ò Tònha!... Hè lèu! baisha era lum!

— Qué i a de nau?— responec era sua hemna, de naut estant.

— Eth macho qu’a tirat ua pernada; e non sabi se m’a tocat a jo, ò ara paret...”

Ère mès bèstia er amo qu’eth macho. Deuie èster de Vilamòs (eth macho, digui...).

En psicologia se considèra qu’es mainatges que mautracten as animaús son candidats a desvolopar comportaments violenti ena edat adulta e qu’es societats que mautracten as sòns animaús acaben mès euant mautractant as sòns pair-sénhers. Donques tractegam damb afècte non sonque as animaús e as persones mès tanben a tota era natura, qu’ací en Aran ei tan generosa e ara que tant li deuem. En aguest paradís qu’ei eth nòste país i a lòc entà toti quitament entar os, eth lop...(*...ah s’eth praube papa lheuèsse eth cap!*).

Mos cau hèr coma Cisco eth d’Assís, patron des ecologistes, que tamb eth sòn esperit franciscan hège servir, hè sègles es tèrmes “*frair lop*” e “*fraia lua*” enes sòns dialògs damb era natura.

Donques, “Pax et bonum” a toti!

¹ *Sense lum*, J.Condó-Sambeat en l’*Armanac dera Mountanho* de 1914. l’Escolo deras Pireneós.
(facilitat per Eric Gonzales de Pau)

Non te'n hèsques

(Aquest article ei dedicat ara prauba Anita que mos a deishat massa lèu. Era, que repartie alegror e felicitat cada dia aumens setanta còps sèt.)

En Vilamòs (Val d'Aran), i a un des milhors guardadèrs dera Val d'a on se pòt gaudir d'ua beròia vista der Aneto e d'ua bona part, enquia sèt, des pòbles d'Aran: Aubèrt, Arròs, Betlan, Es Bòrdes, Montcorbau, Vila e Vilamòs.

Li'n didem eth Pujolàs de Santa Barbara pr'amor que ath cap deth malh escornacrabes i a ua petita capèla damb un imatge de Santa Barbara ara que pendent es tempèstes se li demanaue ajuda damb un "Santa Bárbara bendita..." entà aluenhar es relampits, es tronades e era pèira.

Ath delà d'ua magnifica vista, eth lòc gaudís d'ues condicions acostiques excepcionaus. S'eth vent *bohe de baish* se pòt escotar era bronidèra deth trafic que cor pera carretèra que trauesse era Val, tostemp pressat e que melodiege a duo en tot hèr-li era dusau votz ara Garona, jamès pressada e ath son planh etèrn.

Enes nets deth mes d'agost i arriben es nòtes des cançons des orquestres qu'amplissen de musica es hèstes majors des pòbles dera Val e mès enlà, eth tapatge des huecs d'artifici dera Batalha des Flors de Banhèras de Luishon.

S'eth vent non se mò e barres es uelhs poderies arribar a escotar era volada d'ua parpalhòla. Mès encara, s'eth vent non se botge se pòt sénter eth resson² d'un madeish.

Se cridam "*Polit*" eth resson de Santa Barbara, coma toti es ressons deth mon arrespon "*Polit!!!!!!*", mès pas un solet còp, se non diuèrsi còps, enquia sèt, tantí coma pobles i a en Terçon de Lairissa. Se li cridam "*Hastiós*", arrespon "*Hastiós!!!!!!*", mès pas un solet còp, se non diuèrsi còps, enquia sèt.

2 Fenomèn acostic en que se produsís era repeticion d'un son ath tustarrar es ondes sonores contra un obstacle e rebater-se enquia arribar ath lòc a on s'a emetut.

En Formacion de Relacions Umanes mos servim dera avienta "teoria deth resson" coma analogia entà explicar, que nosati madeishi èm es principaus responsables deth nòste itinerari vitau, de com mos va era vida.

Era vida, coma eth resson de Santa Barbara mos retorne çò que nosati li dam: alegria, simpatia, mau umor, tristesa, es nòstes actituds.... mès pas un solet còp se non tot açò multiplicat diuèrsi còps, enquia sèt.

Era persona umana ei un èster sociau que conviu en un entorn damb familha, amics, vesins, enemics e que cada dia peth solet hèt de gèsser de casa interaccione damb diuèrses persones, aumens damb sèt.

Peth simple efècte fisic deth resson, cada dia es sòns mots, es sòns "*bon dia*", eth sòn sorire, era sua amabilitat, era sua mala cara, eth sòn foreno caractèr, era sua indiferéncia, es sons desaires... tusten contra aqueres aumens sèt persones que per efècte de sintonia, coma tamb eth diapason musicau, arresponen en tot meter-se ena madeisha ona e ena madeisha tonalitat e en tot retornar ar emissor çò de madeish qu'a generat, mès clar aumens multiplicat per sèt coma en Santa Barbara.

Tot açò per supausat arribe damb mecanismes psicologics automatics que se desacadien de forma inconscienta, atau coma es sèt nòtes dera escala en piano reaccionen ara estimulacion deth diapason de forma inconscienta per efècte de quauqua lei universau. Alavetz, tamb aguest plantejament, arrecebem dera vida çò que li dam, mès coma era natura ei fòrça generosa multiplicat diuèrsi còps, enquia sèt.

Auem era abitud de encaborniar-mos e de planher-mos dera nòsta vida. Panteisham, "*praubes de nosati*" e culpam deth nòste devier e des nosti malurs, ath mond, ath temps, ara familha, as vesins, as amics, as enemics, as politics, a França, a Espanha, ath Govèrn, ar Ajuntament, ath Conselh, ar ors, ath lop, ara mair que les a parit a toti, a Nòste Sénher bendit, etc... a toti mens a nosati madeishi, sense arreconéisher qu'aguest mond, familha, amics, etc... lo bastim nosati damb çò qu'emetem dia a dia, es sèt dies dera setmana, en nòste devier.

Se contunham tumant testudi coma eth taure contra era vida, qué vòs? Çò que podem demorar ei que mos escornen d'ua acalhauada. S'estimam arreceberam amor sèt còps, s'èm solidaris, arreceberam solidaritat sèt còps, s'arridolam arreceberam sorires sèt còps, se ajudam mos ajudaran set cops, se hèm ua amorassa mos en haran sèt, se perdonam seram perdonadi sèt còps.

Guarda coma ena jòia literària arrevirada ar aranés per Mosén Amiell qu'ei eth *Nau Testament* ena sua pagina 40 que recomane perdonar “-*Non te digui sèt viatges, se non setanta viatges sèt-* (Matieu 18:22)”.

Qu'era vida non ei coma ei, se non coma te la prenes. En restilhèr dera vida ei trapam çò qu'auem semiat, humejat, sauclat, catat, dalhat, redalhat, virat, revirat, repleterat, modelhuat, garberat, escariat, carrejat entath palhèr e caucat era èrba. Mès, òc, sèt viatges mès.

Donques, encara que sigue per pur egoïsme, arridola, sigues gaimant, estima, collabòra, participa, sigues placentèr, quilha, cauca (en aguest ordre), dèisha de remastegar e planher-te, non sigues grec, non repotegues e perdona aumens setanta còps sèt.

E se maugrat toti es tòns esfòrci penses que tot eth mond contunhe estant contra tu, “*no te'n hèsques*”, non passes pena, peyor entath mond, que tu auràs hèt era part que te pertòque e alavetz te poderàs cochar a dormir ben tranquil e sense cap malajadilha. Era tua vida serà çò que tu volgues. Auràs çò que volgues arténher.

Eth pròplèu còp quan visitaràs Vilamòs e eth sòn extraordinari auviatge, non te desbrembes de pujar enquiath cap deth malh de Santa Barbara. Un còp sigues naut, plaça-te escarramicat deuant dera capèla en tot guardar cap a Uishèra e crida-li plan fòrt ath resson eth tòn desir. T'arresponerà aumens sèt còps. Que jamès s'a entenut a díder que non ac age hèt.

A lèu polidi!!!!!!

In Dei Nomine. Amen

Àtau que comence eth prumèr manuscrit de “Casa Lúcia” de Vilamòs (Val d’Aran).

Ère eth 30 d’Agost de 1682, dimenge. En Espanha que reinaue Carlos II au “*Er Encantat*” e mès ensús de Pontaut, en França Loís XIV au, eth “*Rei Solei*”. Ère eth dia des nòces entre Lúcia Pedarròs, ua polida gojata de vint ans que se maridaue tamb André Monge de trenta ans, es dus de Vilamòs. Era nòvia Lúcia arrecep coma dòt era casa pairau, qu’a compdar d’alavetz prenerà eth sòn nòm “Çò de Lúcia” e acuelherà as catorze generacions següentes dera família enquia aué. Era casa, seguís en pè alièna ath pas deth temps en tot acuelher as sucesors de Lúcia e André

Es capitulacions matrimoniaus entre Lúcia e André son eth prumèr des près de dus cents manuscrits recuperadi d’ua vielha mala trobada en tot oishinar en humarau. Aué toti es documents son depausadi en Archiu Generau d’Aran e mos compden era petita istòria d’ua casa, d’ua família e des que i an demorat pendent mès de tres sègles: es neishences, es nòces, es mòrts, es eretatges, es testaments, es cromptes, es alegries, es malurs, en fin...er itinerari vitau d’ues persones en un tròç de temps e un tròç de territòri.

Encara qu’eth nòm “Casa Lúcia” demore sense alterar des de 1682, eth cognòm dera família, junhut ath der eretièr experimente quauque cambi a trauès des matrimònis:

Pere Pedarròs → André Monge → Victorien Monge → Nadau Monge → Jacinto Monge → Carlos Monge → Francisco Monge → Jaime Castet → Francisco Castet → Pilar Castet →...

Impressione pensar que des dera pòrta dera Casa aué contemplam exactament es madeishi paísatges que pendent aguesti 333 ans vedien es nòsti ancessors cada dia pendent tota era sua vida: èra Maladeta, eth cimalh der Aneto nheuau, era Montanha de Delà, era Cabana d’Arró, eth

Pujolàs de Santa Bárbara, eth campanau dera glèisa de Santa María e eth solei “que ges per Arres”. Arren d’açò a cambiat bric des d’alavetz.

Coma qu’es arbes genealogics son un engüeg e sonque interèssen ath que les diboishe, guardarè de non agaçar-vos damb toti es eveniments des manuscrits e sonque soslinharè quauqui episòdis e donades interessantes.

Eth document le redacte mossen Jaume Aunòs des de Joanchiquet, rector de Vilamòs. Es tèxtes que son escriti en catalan dera epòca, trèt de quauques invocacions en latin, en tant qu’es uniques expressions en aranés son es referéncias as nòms des cases, es prats, es tèrres, es bòsqi, es lòcs.

Era casa que Lúcia arrecep coma dòte ei avalorada en 70 liures, moneda dera epòca ena Val, en tot compdar que cada liure vau dètz reaus e cada reau vau vint ardots. Un paredèr que guanhaue alavetz cinc reaus de jornau en tant qu’un mosso dus reaus diaris, per çò qu’era valor dera casa equivalerie a un an e miei de trabalh d’un mosso en tot trabalhar de deluns a diuendres.

Ath delà de diuèrses finques Lúcia arrecep coma dòt cent liures, “*dues pelhes tamb quadrat, mieja hlatsada e d’autres causes*”. Andrè apòrte coma dòte 16 liures, er equivalent a ueit jornades de trabalh d’un mosso.

En complir-se es 28 ans des sues nòces Lúcia e Andrè concèrten ues nòces multiples en tot maridar ath madeish temps as sons dus hilhs Vitorien e Catarina damb d’auti dus frairs dera família Morell de Vilamòs, Joana e Bertràn.

Lúcia, era praubeta, sonque viuec enquias 48 ans d’edat, en tant qu’era majoritat de hemnes dera família semblen transmeter-se eth gèn dera longa vida e es manuscrits de Casa Lúcia enregistren edats d’enquia 80 ans. Era majoritat des maridatges formadi pendent aqueri tres sègles se compausen d’òmes damb edats entre dus e dètz ans màgers qu’es sues hemnes. Era mieja de hilhs per matrimòni ei de tres.

Es leis de Mendel se manifèsten de manèra evidentia en arbe dera família: ena generacion catorze a compdar de Lúcia apareish un mainatge Pau,

neishut en 2009, qu'ei ua reproduccion exacta d'un ancessor sòn, Yves, neishut en an 1936. De manèra estonanta Pau non ei sonque ua replica d'Yves en aspècte fisic mès tanben enes regues de caractèr, expressions, postures, etc...

Es nòms des persones mès utilizadi qu'apareishen enes manuscrits son es següents:

ÒME: Bertran, Victorien, Nadau, Blasi, Andrè, Pere, Jaime, Martin, Jacinto, Carlos, Pere Joan, Joan Pere.

HEMNA: Eulària, Lúcia, Blàsia, Catarina, Marieta, Maria Joana, Joaquina, Ana Maria, Francisca, Maria, Pilarita, Roseta.

Aué, mès de tres sègles dempús es pèires de Casa Lúcia seguissen en sòn lòc en tot sostier era casa qu'acuelh as sons successors. Uns descenents que contunhen de parlar era madeisha lengua aranesa que segurament parlauen Lúcia e Andrè en 1682.

Era permanéncia en temps dera Casa, era familha e era lengua aranesa son quasi un miracle istoric. Son segurament quauqu'uns des elements comuns que mès an contribuït a que perdure era nòsta identitat damb eth pas deth temps.

Enguan, eth pròplèu 30 d'Agost de 2015, tanben en dimenge, mès 333 ans dempús, hestejaram eth 333au Aniversari de "Casa Lúcia" de Vilamòs (Val d'Aran).

Lúcia e Andrè segurament serien plan erosi en tot veir qu'aué en dia non sonque se contunhe de parlar en aranés en nòste País, mès qu'ath delà s'escriu, se lieg e se publike en mejans coma *Jornalet* ena madeisha lengua qu'eri utilizèren aqueth 30 d'Agost de 1682 entà prometer-se amor etèrn damb un "Òc, que voi".

Ada eri eth pròplèu dia 30 anarà dirigit eth nòste aumenatge. Ada eri e a toti es que an sabut mantier viui a trauès deth temps era familha e era lengua aranesa.

Dus capelhans e miei

Coma cada an, çò de prumèr que hèsqüi en caucigar tèrra aranesa enes mies vacances d'estiu, abans de començar a gandiari e romar pera Val, ei visitar ath mèn antic mèstre e amic Mossén Amiell. Era nòsta amistat se bastic en decènni des seishanta pendent es ueit ans en que sigüec eth mèn mèstre e Prefècte aqui delà ena Seu d'Urgelh. Aquí sigüec a on éth m'iniçièc ena lectura des autors aranesi e semièc en jo era passion e era tirada pera cultura e era lengua occitanes.

Donques ena visita d'agost passat a Aran e entà profiter era jornada que compartirem amassa l'acompanhè e ajudè ena prumèra missa deth maitin que digüec ena Capèla dera Residència Sant Antoni. Ua polida missa, tèl Celebrada ath madeish temps en diuèrses lengües: sermon en aranés, lectures en castelhan, fragments litúrgics en catalan e cants en aranés. Un exercici de plurilingüisme ena mès plasenta normalitat. Beròia missa plurilingüe, poliglòta, polifonica dideria jo en tot aplicar un tèrme musicau.

Nòste Sénher Benedit que deu èster poliglòta e que deu comprendre es oracions en quin idiòma que sigue. Pera net en sopar deth 333au aniversari dera fondacion de Casa Lúcia en Vilamòs, un aute exercici de plurilingüisme: compartirem magra, porron, taula e convèrsa damb absoluta normalitat en aranés, catalan, francés, espanhòu, occitan lengadocian e galhec. Pensa s'era lengua jamès a estat un trebuc en Aran, ath contrari.

Ena convèrsa damb Mossén Amiell, tractèrem er ahèr dera manca de capelhans e li demanè peth nombre de sacerdots que i a ena Val d'Aran. M'arresponec "dus e miei". En un acte de modèstia se compdèc ada eth madeish solet coma "miei capelhan" pera sua condicion de retirat. En realitat en tota era Val auem unicament dus capelhans en actiu qu'atien totes es parròquies. Aguesta manca d'efectius provòque qu'en estiu enes dies de major concentracion de Hèstes Majors e autes celebracions les calgue hèr campulettes oràries entà arribar a temps a totes es celebracions.

Maugrat açò eth rèste de dies der an es glèises des petites parròquies que son quasi uedes, trèt des enterraments.

En Aran disposam d'un capelhan per cada apuprètz 5.000 abitants, ua chifra plan holada se la comparam tamb es ratis nacionaus o autonòmics. Dus capelhans entà 29 parròquies poden arténher a díder missa, mès eth mestier pastorau d'un capelhan ei plan mes larg que díder era missa. Quina grana diferéncia tamb "eth temps d'antes", en qué era Val disposaue de mès d'un centenat de capelhans.

Coma ei documentat en ua lista der an 1844 alavetz i auie en Aran 113 capelhans. Sonque en Canejan còsten recensadi en aquera epòca 8 sacerdots. Pes cognòms dera lista que ei facil d'endonviar qu'era majoritat d'eri èren persones arraïtzades e neishudes ena Val: Abadía, Ademà, Amiell, Aner, Arjò, Arró, Baquería, Barra, Berart, Bernadets, Bruna, Cau, Caubet, Castet, Consul, Decors, Demiquel, Deò, Escala, España, Jaquet, Medán, Moga, Monge, Nart, Paba, Pena, Peremartí, Peremiquel, Portolà, Pujol, Riu, Saforcada, Sala, Sans, Sirat, Soca, Subinach, Subirá, Vergés, Vidal.

En Aran, ara actuau manca de sacerdots se junh era dificultat de celebrar eth culte ena nòsta lengua. Actuaument en tota era Val sonque ua missa ara setmana (Vielha entàs 19:30h dimenges e hèstes) se celèbre en aranés peth canonge Amiell, darrèr capelhan que parle er aranés.

Predicar en aranés, batiar en aranés, confirmar en aranés, combregar en aranés, maridar en aranés, extremaunciar en aranés, pregar en aranés, coheissar-se en aranés, penedir-se en aranés....que son bones manèrs d'enfortir era nòsta lengua qu'en parçan religiós ei entecada e en clar desauantatge. En nòste País auem ues polides glèises, bèra ua desmangoriada coma era de Arres. Qu'en cau suenhar es pèires, tiò, mes tanben era lengua que s'i parle laguens. Erosament disposam des tèxtes sagrats arreviradi ara nòsta polida lengua peth quite Amiell e auem er astre de compdar, quan l'auem de besonh, damb "miei capelhan" aranés

que vau per “miei centenat” pera sua impagabla contribucion ara lengua ara cultura e ara istòria deth nòste País.

È ací quauques des sues òbres e distincions: *Petit Missau Aranés* (1978), *Crotzes e drapèus istoriques dera Val d'Aran*, *Nau Testament* (2010), *Salms* (2011), *Prèmi Lengua Viua* (2004), *Medalha d'Or deth Conselh Generau d'Aran* (2010), *Creu de Sant Jòrdi* (2012), *Canonge deth Capítol Catedralici deth Bisbat d'Urgelh..* Dera madeisha comunitat eclesiau an gessut prepauses entà remplaçar era manca de sacerdots: mès participacion des laics, era egalitat des hemnes ena Glèisa, ordenacion d'un nombre mès gran de diàques, accés ath ministèri de persones veudes o maridades e ua prepausa fòrça imaginativa, hèta per un collectiu de sacerdots progressistes: celebrar era missa tamb videoconferéncia. Entad açò sonque calerie hicar pantalhes enes parròquies connectades a ua glèisa basa. Era celebracion la presidirie un religiós o un laic, qui repartirie es òsties en moment de combregar.

Encara que des d'un punt d'enguarda teologic era missa transmetuda a distància e en ua pantalha non ei valida entà complir damb eth precèpte dominicau, des d'un punt d'enguarda morau, era abséncia de sacerdot e era dificultat deth desplaçament pòden relheuar deth precèpte dominicau, segontes eth Codi de Dret Canonic (can. 1248 §2). Ua possibilitat mès sèrie profitar eth servici de bus escolar entà botjar as feligresi enquia ua missa centralitzada en ua parròquia.

Totes es prepauses anteriores, que poden semblar ua lhocaria, son perfectament valides entà Aran pr'amor de preservar era preséncia der aranés en encastre religiós. Ath delà de tot aquerò, ua auta mesura que contribuirie ara normalizacion dera nòsta lengua serie era emission dera missa dominicau en aranés retransmetuda en dirècte per *Aran TV* des dera glèisa de Sant Miquèu de Vielha.

Justament auem es exemples des misses retransmetudes des de Montserrat per *TV Lleida*, *El Punt TV* o *La Missa de TVE-2*, eth programa mès ancian en catalan a quini responsables cau demanar-les qu'emeten quauqua missa en aranés. Totes aquestes prepauses son d'aplicacion immediata en present. Entath futur Diu Nòste Senhor, que tanben parle aranés, ja provedirà. Amen.

Er aranés... dera recodina ara universitat

Que sò ben content de qué age tornat era tardor. Tamb era Semicalada qu'a tornat eth cors academic e jo qu'è tornat emocionat entara Universitat dempús de quauqui ans.

Eth mèn retorn entas aules, non podie èster mès esmogut. Eth seteme passat que te me n'anè entara Universitat de Lhèida entà passar ua pròva de nivèu d'aranés (occitan dera Val d'Aran), entà poder-me matricular enes còrsi que s'impartissen en Aran, Lhèida e Barcelona.

Entri impressionat ena formidabla e beròia bastissa deth Campus de Cap-Pont. Sò ena Universitat, era cunhèra deth coneishement, eth centre deth saber, eth lòc a on se formen es actors que protagonizaràn es proplèus procèssi de transformacion sociu. Sò ena Universitat de Lhèida.

Me cali ena sala a on se realizen es pròves de nivèu. Ei plea coma un buc d'alumnes concentradi enes sòns examens des desparières lengües. Talament atapida, que me cau esdegar entà arténher ua cagira en cornèr sense estramuncar tamb es morralets dera joenessa.

E ben ma hilha! Semble qu'es lengües e eth sòn estudi desvelhen fòrça interès. Ei ja eth tresau dia de pròves de nivèu e eth flux d'alumnes qu'ei constant e non s'arture pas. Ena taula des examinadors, longa coma er hame de mai, que i son es documents entar examen damb es huelhes de responsa e es caièrs tamb es qüestions e exercicis.

Era documentacion ei disponibla entàs pròves de nivèu de desparières lengües: alemand, anglés, catalan, chinés, espanhòu francés, italian, rus ...e òc, òc. Ací son. Tanben en aranés (occitan dera Val d'Aran). Ath madeish nivèu qu'es auti idiòmes. Aquiu qu'ac as! Er aranés qu'ei ena Universitat, tè.

Ua lengua minoritària que quan jo èra un mainatge, delàger diríem, credia que sonque parlàuem en casa, Vilamòs e pòc mes enlà deth Barranc de Rigodero per autan o pòc mès ençà de Hòs per cogant.

Ua lengua qu'ara ei presenta enes itineraris formatius d'ua des Universitats damb mèstòria deth nòste país.

Ei formidable. Ua lengua minoritària mèst damb ua beutat e ua istòria tan dignes coma era des autes lengües presentes ena Universitat. Ua lengua qu'a passat dera recodina ara Universitat en pòqui ans. Morial, quin gran cambi, quina transformacion e quina emocion. S'ensenhe, s'apren, s'examine, s'escriu, se lieg ena lengua des mèst pairs e açò m'aumplís de fiertat. Embadoquit coma un pipaut, me hi qui en mèn lòc e hèsqui er examen, en aranés. Mèst que liéger, chapi es quèstions e exercicis, en aranés. Me shaute trapar quèstions sus tèrmes tan especifics dera nòsta tèrra coma "crespèth", "gargolha", "hartèra", "hereuèr", "junhsèga", "oishinar", "paom", ... mots tan pròxims.

En tèst non me demanen pas pera aluenhada "*Ínsula Barataria*" deth *Quishòt*³, senon pera pròplèu *Isla des diamants*⁴ deth de Montcorbau. Non me demanen pes províncies espanhòles, mèst pes sies Terçons.

Quina agradabla sensacion. È era pèth de garia. Maugrat qu'eth mèn lexic ei rolhat coma eth borrolh d'ua pardia e era mia gramatica ei shamostida coma era hauguèra en hereuèr, eth temps der examen que se passe lèu, coma un relampit. S'acaben es quèstions. Me manque lòc ena huelha de papèr entà fenir era redaccion en aranés. M'agradarie qu'er examen durèsse tot eth dia, enquia qu'eth solei gessesse per Arres. Fenisqui er examen e gesqui dera sala erós e capinaut. Era agradabla experiéncia universitària a refortilhat era mia conviccion de qué er aranés a pervier. Aué que s'ensenhe aranés ena Universitat, s'escriu ena lengua des trobadors (Òc de Griselda Lozano), se publique en aranés (*Istòria Grafica d'Aran*), se cante ena lengua de Condò (Alidé Sans: *Eth Paradis ei en tu*), se compause en aranés (*Hilh* de J.Masana), s'editen audiovisuaus ena lengua de Nart (Vidèoclip *NdH* de Vero Barrull), s'editen partitures en aranés (*Es Paums*), se bare ena lengua d'Alienòr⁵ (*Còlha* de Santa Maria de Mijaran, *Es*

3 *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha* de Miguel de Cervantes Saavedra.

4 *Era isla des diamants* de Mossén Jusèp Condó Sambeat.

5 Alienòr d'Aquitania, duquessa d'Aquitània e Gasconha (1122– 1204).

Corbilhuèrs de Les, Es Fradins de Vielha, Es Gripets de Naut Aràn, Es Sautarets de Bossòst), se pregue en aranés (*Nau Testament* arrevirat per Amiell), se partege enes hilats sociaus coma Facebook ena lengua deth de Montcorbau, (Aran, Èra Cròtz D'Occitània), er aranés ei enes mejans de comunicaciòn (*Jornalet, Segre, Aué, Aran TV, TV Lhèida, TV3, Meddia aranés, Aranèsòc, BTV*), etc... Er aranés qu'interèsse.

S'en parle, s'en parle,... ara cau que se parle.

Enes darrèri decennis, anin-anan, er aranés a anat arthenhent progressivament reconeishença en contorn institucionau. Ei lengua oficiau en *Aran* des de 1990 e en tota Catalonha dempús 2006, quauquarren que fòrça gent ignòre (Tiò ben). Dispòse d'Acadèmia dera Lengua.

Maugrat açò aguesti auanci non an pas estat bessè tan equivalenti en contorn sociau, qu'ei a on encara a de besonh que la possegam. Ja a gescut dera recodina e deth cerèr e a arribat ena Universitat. Ara qu'a d'arténher eth carrèr, es places, es comèrci, es supermercats, es hèires, es tauèrnes, es otèls, es corròps, es consultes, es glèises, en fin era vida vidanta.

Maugrat que eth 80'7% dera poblacion te compren er aranés, sonque eth 55'6% que la parle⁶.

En aguest sens que trapi avienta era distincion que hè Barceló⁷ entre lengua oficiau e lengua comuna.

Er aranés que ja ei lengua *oficiau*, a de devier lengua *comuna*, tant en sens de lengua abituau coma de lengua de toti⁸. Que pensi que mos cau ua Val "polifonica" e multilingua coma era *Isla*, ena qu'er aranés aucupe eth lòc principau coma "era lengua pròpia dera Val d'Aran".

6 Enquesta d'usos lingüístics de la població, 2013 - Idescat.

7 Gerard Joan Barceló, lingüista - Hilats sociaus eth 25.09.15.

8 Lei 35/2010 der occitan, aranés en Aran, deth Parlament de Catalonha.

Non agegam pour de parlar-lo. Non mo'n hesquegam se hèm quauque tòrt e beth còp caucigam es Normes. A viatges pensi que se eth praube Mossén Condó lheuèsse eth cap e liegesse çò qu'escruii m'excombregarie. E maugrat tot jo, testut persuti en guinhauetejar era gramatica.

S'er aranés a arthenhut a capitar tant de temps ena recodina tanben s'adaptarà as nauï tempsi. Eth futur der aranés, depen de nosati. Er esfòrç que merite era pena. Coma ditz eth de Montcorbau, ei ua des jòies dera corona: "e entà híge ua pèrla en sa corona, a un lenguatge tot son pro son solet..."⁹

Quan èra un mainatge que me tardaue que comencèsse er estudi entà shomar era flaira a nau des libres, es plomiers e es creions, tanben entà hugir d'anar a catar truhes en Segalièra. Ara me tarde que comence era Universitat en Cap-Pont entà gaudir der estudi dera polida lengua deth nòste país e des nosti pairs.

Ja n'i a pró de blagar. Ara que cau hotjar ena gramatica e ena sintaxi. Ja vos ac condarè en un milhor aranés, ben.

A lèu.

⁹ *Era Val d'Aran* de Mossén Jusèp Condò Sambeat.

Vediau: quate acòrds de musica aranesa

DÒM

Dò major qu'ei era tonalitat deth nau nadalet aranés *Era soca de Nadau* que veirà era lum en avents.

Se tracte d'un nadalet aranés en DoM, compàs de 12/8 entà orquèstra e còrs compausat per autor de Lairissa Castèth que gesserà ath mercat, mercat en aranés, eth pròplèu mes de deseme. Era letra qu'ei basada en un poèma deth poèta e escrivan de Les, Jèp de Montoya.

Era cançon ei ara madeish en fasa de produccion e ei dubèrta ara participacion de quin Amant dera Musica Aranesa que sigue interessat en júnher era sua veu o era sua musica ar enregistrament.

Peth moment en aguest prètzhèt de vediau musicau entà editar eth nadalet aranés que i trebalhen musics dera banda Es Paums, integrants dera Orquèstra "Golden Saxo", era seccion de veus de "Disasters", cantaires de Gospel de Lhèida, membres qu'auien hèt part de Boulevard Orquestra, cantaires des coraus de Bossòst, ath delà de poètes, escrivans, istorians e jornalistes ligadi tamb Aran.

SÒLM

Sòl major, qu'ei eth acord damb que comence e fenís eth Ròck and Ròll aranés *Hilh*.

Dempús deth blues aranés *Net de Huec*, eth ròck *Hilh*, ei era dusau òbra producte deth projècte de "vediau musicau"

Eth ròck que se presentèc en Vielha hè mesi en un concert organizat peth Conselh Generau d'Aran tamb era collaboracion der Ajuntament de Vielha e Mijaran, Institut d'Estudis Ilerdencs dera Deputacion de Lhèida e ei disponible enes hilats sociause ja hè part deth repertòri de diuèrsi grops musicaus.

Es particions complètes d'ambdues composicions araneses son disponibles gratuïtament en www.jaumemasanacastet.wix.com/casteth, entà que quin musician que sigue pogue interpretar-les.

Rem

Re menor, qu'ei un acord trist e eslangorit entara notícia trista dera dissolucion d'un grop musicau fòrça restacat ara Val d'Aran. Vos parlam deth grop de musica de balh Tèxas Grup, qu'a deishat es scenaris. Era d'enguan qu'a estat era sua darrèra sason.

Es sòns integrants que son fòrça restacadi ara musica d'Aran, quauqu'uns d'eri per vincles familhaus tamb Vilamòs. Era música e er aranés que l'an popat de ben mainatges.

B'èren coneishudi en Catalonha e Espanha a on auien prefaciàt a artistes de prumer nivèu nacionau, mès tanben ère freqüent trapar a Tèxas Grup ena programacion de fòrça des hèstes majors dera Val: Aubèrt, Arres, Arties, Bagergue, Betlan, Garòs, Gessa, Salardú, Vila, eca...

En tot includir sistematicament en sòn repertòri diuèrsi tèmes musicaus en aranés, s'auien convertit en un bon nautparlaire e en un element mès de difusion dera nòsta polida lengua per tota era geografia per a on actuaue eth grop.

Era desaparicion, dempús de 16 ans de concèrts, d'un grop musicau tan restacat ath nòste país que non ei cap ua bona notícia, non.

Sib

Si bemòl qu'ei er acòrd de pas qu'auem ahijut ar imne aranés *Montanhes araneses*.

Damb era tòca d'incorporar-la en nòste repertòri auem adaptat ua version dera populara cançon apariada entà veus, saxo soprano en Sib, acordeon e quattrin de ritme.

Era nòsta version ei basada enes nòtes deth tèma qu'ei includit ena pagina 9 deth cançonèr *Musica d'Aran* editat peth Conselh Generau d'Aran en 1988.

Ath delà d'elevar era tonalitat miei ton entà plaçar-la ena tesitura dera nòsta seccion de veus, auem cambiat er acòrd de Dò7au, present enes compasi 6au e 14au deth cançonèr per un acòrd de Sib major de pas, qu'apòrte ua version desparièra der imne, sense alterar er esperit deth madeish.

Maugrat que es accidents qu'eth descrabestat qu'a escrit era adaptacion a metut ena clau, qu'à sies alteracions (no n'i cabie cap de mès!) tamb sies dièsi, pòden dificultar era execucion, auem integrat sòlos damb duòs de dialòg entre eth saxo soprano e eth son *musette* der acordeon, tant ar inici, coma pendent era cançon, coma ara fin, entà bracar era monotonia salmodica des estròfes.

En un pialèr de versions araneses e quauques unes d'occitanes dera cançon, qu'auem escotat, se manten er acòrd de Dò7au iniciat enes compasi precedents 5au e 13au. Aqueres versions son tant perfèctament valides e polides coma n'ei era qu'ací prepausam tamb era substitucion deth Dò7au. peth SiB. Era nòsta version ei era nosta petita collaboracion, eth nòste gran de sable que aportam ara música nòsta. Pren era que mès t'agrade. Era version que non ei importanta.

Çò d'important ei que se cante en aranés, tant que mès melhor, tant que mès fòrt melhor, tant que mès gent melhor, tant que melhor melhor. Canta coma un paom, canta coma un poth, mès canta en aranés.

Cantar qu'ei bon entara lengua, mès tanben entara gargamèla, era gòrja, es paumons, es corades, eth còr, eth cervèth e sustot entà er ànim. Alavetz mès musica e mens gachets.

Entà que comences de cantar, ací as ua dosis de mots, bots, tons e sons en un fragment dera nòsta version de "Montanhas araneses". Sense efèctes segondaris, tè!

A lèu.

Es landrèrs ath cant deth huec. Istòries de cinèma ena Val d'Aran

Eth pròplèu 28 de deseme que se hestejarà eth 120au anniversari dera prumèra projeccion cinematografica comerciau hèta pes frairs Loís e August Lumière.

Era istòria deth cinèma, eth Setau Art, tanben compde damb quauqui interessanti episòdis plaçadi ena Val d'Aran. Vilamòs en Terçon d'Irissa, se convertic per ues setmanes en un platèu de cinèma.

Era majestuositat des paísatges dera Val d'Aran, sedusic as responsables de localizacion deth filme *Un hombre como los demás* virada quasi integralament en Vilamòs en an 1974.

Un prètzhèt fôrça important dera fasa de preproduccion d'un filme qu'ei era localizacion d'exteriors e d'interiors. Donques es *localizaires* d'*Un hombre como los demás* non aueren de romar guaire e lèu s'encuedèren de qué eth nòste petit País ei tament fotogenic, que n'i a pro d'enfocar en quinsevolhe direccion e hèr clic entà gahar un bèth imatge o ua polida seqüència que te convertissen eth paísatge en actor principau. Era Val d'Aran qu'ei un immens platèu.

Tant es scènes interiores coma es exteriores d'aguest longmetratge, trèt de quauques excepcions, son filmades enes carrèrs, ena glèisa, ena plaça, ena tauèrna, ena Casa dera Vila, enes bòrdes, enes prats e tèrres, laguens des cases e ena nhèu de Vilamòs. Damb aguesti hons de pantalha eth resultat dera fotografia qu'ère assegurat, tè.

Eth filme siguec virat en an 1974, dirigit per Pedro Masó e protagonizat per Emilia Gutiérrez Caba, Mónica Randall, Paco Valladares, Sonia Petrova, e Alesio Orano. A coma coscenarista ath sacerdot José Luis Martín Descalzo, autor e scenarista que alavetz auie bèra nomentada. Era musica qu'ei de Cristóbal Halffter e era fotografia de Juan Mariné.

Ei un drama de ueitanta dues minutes de durada que conde es amors d'un capelhan de montanha, David, eth joen sacerdot qu'exercís eth sòn ministèri en Vilamòs, que viatge cap a Madrid entà maridar a un coble

damb es qu'a ua grana amistat. Pendent es nòces coneish a Marisa, prometuda d'un prestigiós mètge. A compdar d'alavetz, David serà entà Marisa era descubèrta deth veritable amor e aguesta ja non dobtarà en presentar-se, coma un flòc de bones èrbes, en Vilamòs, sense pensar-s'ac guaire entà arténher eth cor deth capelhan e parrabastar a tot eth pòble. Ena vida reau eth rodatge deth filme tanben que siguec ua autentica revolucion entàs abitants deth pòble. Era tranquilla poblacion aranesa siguec aucupada per actors, tecnicians, veïculs, camères, fòcos... Era major part des sòns abitants participèren coma figurants en rodatge. Eth sòn bestiar, es sues cases e es sòns apèrs apareishen en bèra ua o bèra auta seqüència. Eth capítol deth rescat des mainatges dera nheuada ei rodat ena cabana dera Mata d'Aquieu. Son impagables es scènes dera tauèrna de Çò de Velasco en qué es omenassi hènt a veir que hèn as cartes, mès que non pòden pas evitar de guardar, embadoquidi coma pipauts, ara beròia gojatassa protagonista Sonia Petrova. O era des devòts fidèus ena missa. Enes dues seqüències que campen coma figurants lèu toti es vesins de Vilamòs. Pera sua participacion ena scèna dera missa se meteren ena pòcha cinc-centes pessetes d'alavetz cadun.

Ath delà dera sua importància cinematografica eth film a ua grana valor documentau pr'amor que permet rebrembar com ère era vida en un pòble aranés en *temps d'antes*. Ei un document grafic fòrça interessant entà conéisher eth nòste passat. Es interiors sigueren rodadi a Cò de Joanet e a Çò de Laujús. Eth propietari, eth pair de Canaules que te crubèc vint mila pessetes dera epòca pera sua utilizacion. B'èren sòs en aqueth temps! Entàs scènes interiores non i calec pas bastir cap de decorat, en filme apareish una codina-salon autentica dera epòca damb es sons landrèrs ath cant deth huec alugat, es sons candelèrs en palmar, eth sòn almanac ena paret, era sua lampa en tenhat, era sua estatgèra damb era vaishèra bona, es sòns coeires en polader dera arrecodina e era sua nhèu ena hièstra. Tot qu'ei autentic. Non i a bric d'*attrezzo*.

Es plans exteriors que te hèn a veir era grandiositat des panorames e vistes araneses e permeten apreciar era melhora qu'era arquitectura des cases, carrèrs e places a experimentat enquia aué en dia.

Ua còpia deth filme qu'ei depausada entara sua consulta en Archiu Istoric Generau d'Aran jos era referéncia FONS AGA190-140-T2-196 / Çò de Lúcia de Vilamòs.

Un precedent de produccion cinematografica, en tot profitar era beutat des païsatges aranesi mos la trapam en filme *Verd Madur (Siega verde)*, dirigit per Rafael Gil en an 1960.

Ua auta filmacion qu'a un interès fôrça especiau entara Val d'Aran ei eth reportatge *Vilamòs, scènes quotidianes sègle XX*, realizat peth torista francés Lionel de Paquita de Çò de Miquèu.

Eth documentau de vinta-e-ueit minutes de durada arremasse imatges prenudi entre es ans 1970 e 1979 dera vida vidanta deth pòble aranés.

Prètzhèts agricòles coma carregar era èrba o era baishada des oelhes ath hons dera vila, compartissen scenari damb activitats ludiques coma era procession dera Hèsta Major d'Agost tamb era creu procesionau ath deuant, es tricòrnis dera Guàrdia Civila, eth capelhan, era banda de musica, es autoritats e quauquarren fôrça pròpri dera epòca, es hemnes en tot marchar en grop separat e ath darrèr deth grop des òmes.

Tanben apareishen activitats esportives coma eth jòc de quilhes o eth partit de fotbòl.

D'auti detalhs d'interès que se pòden apreciar enes imatges, son es efèctes deth cambi climatic damb era arreculada dera nhèu deth massís dera Maladeta, era grana quantitat de pardies aué convertides en cases e es veïculs damb matricules franceses que te dèishen endonviar eth parçan d'a on son es toristes.

Era banda sonora qu'ei plan interessanta. S'i pòt escotar musica aranesa, eth belèc des oelhes e un aspècte fôrça especific dera hèsta, eth tòc alègre

der ensemble des campanes, arrepicant en ua sequéncia concrèta entara escasença, ben interpretada peth praube Jusèp de Çò de Jusèpa. Ara, aqueth arrepiquet que s'a arrecuperat mercés ath filme e que l'auem escrit ena prumèra plana d'ua particion entara sua conservacion.

Era filmacion que te finalize damb uns polits imatges deth Romiatge de Sant Miquèu.

En an 2013 er Ajuntament de Vilamòs pr'amor deth 40 aniversari dera fondacion d'Es Paums, remasterizèc era filmacion, ua còpia que n'ei depausada entara sua consulta en Archiu Istoric Generau d'Aran, jos era referéncia FONS AGA190-140 / Çò de Lúcia de Vilamòs.

En aguesti dies de heired e nhèu vos convidam a veir ath cant deth huec, aqueri filmes interessanti. Enes sòns fotogrames qu'i demoren immortalizadi entà tostemp es nòsti ancessors, es nòsti arrebrembes e ua part dera nòsta petita istòria.

Bones Hèstes a toti!

Eth carrèr deth Venerable

Long dera istòria, eth nòste petit país qu'a dat grani òmes d'ua importància qu'a anat mès enlà des termières araneses e qu'an hèt a lúder pertot eth nòm dera nòsta tèrra. Volem arrebrebar en aquestes pagines a un d'eri entà aunorar e salvar era sua memòria. Aquesta qu'ei era sua istòria.

Eth dia 5 de març de 1603, que moric en Barcelona en aulor de santetat un personatge aranés, que hè part dera istòria d'Aran: eth Venerable Pare Frair Joan de Vilamòs der orde des Agustins.

Coma conde Mossen Amiell, "Eth Venerable Pare Joan, neishec en lòc de Vilamòs, ena Val d'Aran, Bisbat de Comenge, hilh de pares onradi e pietosi, des que non sabem es sòns nòms". Sabem qu'ère ua costum qu'en fòrça ordes religioses as frares se les coneishie, e podien cridar-les damb eth nòm deth pòble d'a on èren originaris. Viege a remplaçar eth sòn nòm de pila; e atau les podien cridar: pare o frair Vilamòs. Eth sòn biograf conde qu'en sòn pòble aprenec es prumères letres, e qu'entrèc dempús ena escola de gramatica des agustins en Mijaran, a on se desvelhèc era sua vocacion. Entrèc en convent de Sant Agustin de Barcelona a on hec es vòts d'obediència, praubetat e castedat. Dempús d'èster ordenat de capelhan, lo nomentèren prior deth convent de Santa Maria d'Àneu, aon demorèc pendent tres ans. Passadi es tres ans tornèc entà Barcelona, a on enquiath dia dera sua mòrt exercic coma sacristan.

Encara qu'era major part dera sua vida religiosa se passèc en Barcelona e sonque siguec en Aran pendent es prumèrs ans, òc que velhèc pes ahèrs religiosi dera Val. Amiell que li atribuí un protagonisme destacat ena origina des crotzes e banères d'Aran qu'aué se conserven. Aurie ajudat en Barcelona as enviadi aranesi entà encargar es crotzes enes orfebres dera ciutat.

En bèth libre des agustins¹⁰ que i a donades dera sua biografia, quauqu'ues istoriques e bères autes dilhèu frut dera legenda, coma er episòdi deth uart

¹⁰ *Compendio historial de los hermitaños de nuestro padre San Agustín del Principado Cataluña*. Publicat en an 1699 per Joseph Massot.

deth convent. Segons çò que compden bèri testimònis, un novici te li dèc ath Pare Vilamòs, entà trufar-se'n, un balhon de laurèr sec entà que lo plantèsse en uart deth convent. Eth Pare Joan, brave e aubedissent qu'ère, qu'ac hec atau, e dempús de benedir-lo e d'adaiguar-lo pendent quinze dies, eth balhon que se convertic en un arbinhòt de laurèr que floric pendent fòrça ans¹¹.

Actuaument eth sòn imatge¹² que se venère en Santuari de Santa Maria de Mijaran.

Es que s'arreconeishen coma *venerables* sonque an culte en lòc a on viscut. Èster *venerable* ei un prumèr grad d'arreconeishença des sues vertuts, qu'an viscut en un grad eroïc. Dempús ven eth qu'ei declarat *beat* e, generaument, a un culte en sòn evescat. Eth qu'ei declarat *sant* a un culte en tota era glèisa universau. Eth Pare Joan de Vilamòs a per part dera Glèisa Catolica era reconeishença de Venerable. Era Glèisa que prepausa as sants coma modèls e intercesors¹³, maugrat qu'eth procès de

beatificacion entà arténher era arreconeishença deth grad de santetat ei long, rigorós. Peth moment, eth religiós de Vilamòs non ei sant ne credem que n'arribe a èster lèu. Ena *Congregatio de Causis Sanctorum*, dicastèri competent en Vatican en ahèr des sants, actuaument que non i a dubèrt cap de procès de beatificacion deth religiós aranés. Alavetz non existís en santorau deth calendari un dia determinat entà èster venerat. Totun, qu'ei ua costum ena Glèisa de méter era veneracion d'un sant o d'un beat, eth dia dera sua mòrt, quan se sap, pr'amor qu'eth dia dera sua mòrt ei eth dia deth sòn nashement entara glòria. En aguest sens sabem eth dia dera mòrt deth Venerable Joan de Vilamòs, siguec eth dia 5 de març de 1603. Per tant aguest dia se'n pòt hèr memòria.

Des d'aguestes linhas volem salvar era sua memòria e reivindicar era sua figura coma part deth patrimòni esperitau deth nòste País qu'ath delà de

11 Revista de Catalunya. Publicada en Barcelona en 1862.

12 Retaule de Mijaran damb es imatges de Jaime Ir e eth Venerable Frair Joan de Vilamòs, òbra d'Antonio Fernández de Ortega e Garcia de Acilu, "eth Mèstre de Vitòria e de Mijaran".

13 Lumen Gentium 40; 48-51- Concili Vatican II

nhèu e de montanhes a exemples de personatges qu'an hèt a lúder eth nòm deth nòste país ena istòria. Entad açò prepausam:

1) Impulsar ua iniciatiua entà qu'en nomenclator deth sòn pòble de neishença s'aunore era sua memòria damb era dedicacion d'un carrèr damb eth sòn nòm, que l'arrebrembe entà tostep: "Carrèr deth Pare Joan de Vilamòs".

2) Plaçar un imatge deth Pare Joan ena glèisa de Santa Maria de Vilamòs entà que pogue èster venerat pes fidèus.

3) Dedicar cada an era missa deth dia 5 de març o eth dia de precèpte mès pròplèu ath Venerable.

Qu'eth Venerable Pare Joan de Vilamòs vèsse sus eth nòste País abondius bens espirituaus. Amen.

Libres liures lipotejadi, ua proposicion solidària

Qu'en cau hèr des libres un viatge que les auem lejudi? Liéger qu'ei un des mès grani plasers. Un plaser que se pòt arténher en solitari.

A jo que me platz de liéger, pensi que sò un liegedor arderós, dilhèu un maniac dera lectura. Ve-t'ac a veir. Ac liegi tot. Liegi roman, istòria, biografia, classics, còmics, premsa en papèr, premsa digitau, gratuïts...liegi de tot. Cada net, imperativament, entà poder dromir-me, en calar-me en lhet, que me cau liéger quauques pagines, encara que m'aja cochat tàs cinc deth maitin, encara qu'arriba *hart* e era cramba comence a virar. Jo que sò un d'aqueri tipas, que quan sò en cabinet, me cau liéger, e se non è arren mès, que te me liegi eth tèxte des flasquets de *shampong* o es prospèctes der armariet des medicaments. Tamb aguest ritme frenetic de lectura era mia bibliotèca ei tostemp plea e ath limit dera sua capacitat, apuprètz mil libres.

D'ençà que mos maridèrem, qu'è un pacte damb era mia hemna: entà mantier era sostenibilitat dera mia casa en aguest limit de mil libres e non apilotar-les en quinsevolhe cornèr, cada viatge que crompi un nau exemplar, n'è de trèir un aute des que dejà è liejut. Be me còste desprener-me d'un libre un còp que l'è liejut. Es sòns personatges, es sues istòries, es sòns paisatges, es sòns autors que dilhèu è pogut conéisher, ja non me son alièni, ja se han hicat laguens de casa. Alavetz, fin finala qu'òpti per des'hèr-me, en tot rebotegar deth mès vielh. Mès, plan segur, son innegociables es libres en aranés e es libres damb dedicaça der autor: *Anma Ròia*, *Sang Blua* d'Alejandro Cao de Benós e de Les (Ed.Base-2013), *Aran, un país* de Francesc Tur e Jèp de Montoya (Ed.Lunwerg-2012), *Aran, Istòria Grafica* dera Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran (Ed.Pagès-2015), *Er auet de Nadau* de Ninfa Carabias(Conselh Generau d'Aran-2009), *Era casa jos eth sable* de Joaquim Carbó, revirada per Xavier Gutiérrez (Ed. Pagès-2012), *Era Isla des Diamants* de Mossèn Condò (Escolo dera Pirinéos-1981), *Eth Catar dera Granadella* d'Esteve Canet (Ed.Voliana-2015), *Eth Petit Prince* d'Antoine de Saint-Exupéry, revirat per Verònica Barés (Jaume Arbonés-2005), *Nau Testament* revirat per Mossen Amiell (Archipestrat

d'Aran-2010), *Nera lèi der'aua* de Jordi Boladeras (Ed.Tarafa-2008), *Òc* de Griselda Lozano (Ed.Larkos-2014), *Pèira de tartèr* de Maria Barbal, revirada per Verònica Barés (Ed.Pagès-2011), *Presoèrs dera mar gelada* de Francés Boya (Ed.Pagès-2006), *Solitud* de Víctor Català, revirada per Maria Vergés (Ed.Pagès-2007), *Suspens en balneari* de Manuèl de Miguel (Conselh Generau d'Aran-2013), *Tres Guinèus* de Susagna Aluja (Ed.Pagès-2015), *Un capellà de muntanya* de Mossèn Pau Marqués (Ed.Claret-1996), *Un pòble tara libertat* de Manuèla Ané (Ed.Pagès-2014), *Vademecum Aranense* de Jèp de Montoya (Conselh Generau d'Aran-1999), etc... Toti aguesti e quauqui d'auti qu'an ua estatgèra especiau ena mia bibliotèca.

Entà calmar era mia hame lectora, hè un temps que crompi quauqui títols en version *eBook*, encara que non ei cap çò de madeish; m'agrada tocar eth libre, sénter eth papèr. Coma tanpòc ei çò de madeish crompar libres vielhi. Non m'acaben d'agradar. Pensa se qui les aurà lipotejadi?

Un libre qu'ei coma era ròba interiora, a d'èster naua. Jamès me passarie peth cap de crompar ròba interiora que ja se n'auessen servit. Encara que segons un recent reportatge en television, i a un gran mercat entre es fetichistes de ròba interiora usada, que mò centenats de milèrs d'èuros. Per ues calces usades que se pòden pagar vint-e-cinc èuros, eth prètz d'un bon libre, mès era valor qu'aumente se son lordes e sense ruscar, se puden a sèxe, e se s'i trafen entortilhadi quauqui peus frisadi o s'i a rèstes organiques. Vedetz!

Tot que se ven e es libres usadi tanben.

Ja veiram mès endeuant qu'un libre usat a fòrça mens valor qu'ues calces hlorides. Enquia ara era solucion entath mèn excedent de libres ère dar-los ara Bibliotèca Publica, mès ja hè un temps que son saturadi e no'n vòlen cap mès.

Alavetz qué cau hèr damb es libres?

En humarau de Vilamòs ja non n'i caben mès, era darrèra caisha que deishè ena grèpia dera bòrda des machos, lèu acabèren toti remosigadi per

uns arratàssi gròssi coma somèrs, bensè eth feniantàs deth gat que non susvelhaue pro.

Una auta caisha que sauvè en horn deth pastador, acabèren poiridi, aquera cramba com que da entath gotèr tostemp qu'a estat umida. Ei domatge de cremar-les entà alugar eth huec. Aumplís era humeneja de soja e risques d'alamà'c tot.

Era mia collecion de bandes dessenhades de *Blek le Roc* des de 1981 enquià 1993, tamb era qu'aprení a lieger en francés e qu'auia sauvat entre eth palmar e era limanda dera recodina de çò de Tia, qu'acabèren toti sahumadi.

Deishar es libres liures entath sòn escambi (bookcrossing) ena mia ciutat a pena ei actiu. Abandonar-les en contenedor blu dera lordèra me semble tan trist coma abandonar un can en ua gasolinèra. Erosament, hè quauqui dies è descorbit ua solucion rasonabla e ecologica. Ena mia ciutat s'a installat ua franquícia que crompe libres usadi que siguen en bon estat de conservacion, entà dempús tornar-les a véner. Non accèpten diccionaris ne libres de tèxte. Es libres que te les crompen toti ath madeish prètz, a vint centims d'èuro e an d'èster sense nòtes ne mèrques, —encara qu'en mèn cas, toti es exemplars an ua mèrca ena pagina 101, en cap deth libre e ena canau. Era mèrca ei era figura d'una trèfla que correspon ath hèr que en *temps d'antes* hègem a servir ena familha entà mercar quauquarren de tanta valor coma ère eth bestiar. Ara mercam quauquarren encara de mès valor, es libres. Aguesti libres se meten dempús ara venta per un prètz unitari de tres èuros.— Era madeisha organizacion que dispòse d'un servici solidari, *ReGive Books*, tamb eth que, per uns cinc èuros pòdes manar eth tòñ libre usat enquia un *bibliobús* que percor es païsi d'Equator, Ondures o Chile.

Me semble ua plan bona solucion qu'esperlongue era vida utila deth libre, li da ua dusau oportunitat e fomite era cultura deth reciclatge e era reutilizacion non sonque deth papèr, se non tanben des idèes que i a enes sues pagines.

S'en quauqua escadença què enes vòstes mans quauque libre damb era mèrca dera trèfla, saberatz qu'un amator des libres n'a gaudit e l'a suenhat abans.

Bona lectura.

*“Qu'è cercat era patz pertot,
e sonque l'è trobada seigut en un cornèr retirat,
damb un libre enes mans”
(Thomas De Kempis).*

Blagar en aranés

Grop de Convèrsa en aranés, un projècte que ja a començat a caminar. Ça'm par qu'entà apréner a esquiar, non i a pas pro de liéger un manuaü o guardar un vidèu, que cau cauçar-se es esquís e esguitlar-se pala enjós. Talament entà apréner a parlar ua lengua e artenher-ne un cèrt domeni non n'i a cap pro de participar en un cors, ath delà, que te cau practicar; parlar, parlar e parlar.

Aquerò qu'ei çò que mos auem prepausat un grop d'alumnes d'occitan/aranés dera UdL, Universitat de Lhèida. Auem constituït eth "Grop de convèrsa" d'occitan/aranés dera UdL, un projècte entà parlar, parlar e parlar en aranés.

Objectiu

Er objectiu d'aguest grop qu'ei de practicar era lengua de manèra informau laguens d'un grop de convèrsa amiat per un dinamizador nadiu non professionau. Ath delà, de tant en tant qu'auem prevista era participacion de quauque convidat aranés nadiu entà auer era oportunitat de blagar damb personas de dehòra der encastre academic.

Damb era practica orau, en dubèrt, intensiva, biais taula redona e sense professors que hèsquen un seguiment didactic, pretenem qu'es participants perdegam era pòur de parlar, guanhegam autoconfiança e la trasladegam dehòra dera sala d'estudi.

Descripcion

Que hèm ua session d'apuprètz ua ora e mieja per semana, damb un nombre redusit d'assistents per session pr'amor qu'ei çò mèis semblable ara realitat e permet ua frequéncia d'intervencions individuaus mèis grana. Era activitat qu'ei gratuïta e ei dubèrta a quinsevolhe que sigue interessat en practicar era lengua.

Metodologia

Es sessions deth grop de convèrsa comencen tanlèu qu'acabe era classa "oficiau" deth *Cors d'Aranés*, atau que profitam de qué es alumnes auem encara fòrça presents es aspèctes teorics dera lengua entà practicar.

En çò que tanh ara metodologia, pendent es reünions de grop establim ua interaccion orau tamb uns patrons de convèrsa ath torn de quin tèma que sigue. Totun sajam d'evitar ahèrs problematics coma era politica o eth sèxe. En çò que tanh ara politica qu'ac hèm entà qu'era convèrsa non se vire en un debat ideologic emocionau intens que bense mos amortarie eth tèma linguistic. En cas deth sèxe que non ne parlam pr'amor deth redusit lexic disponible sus era matèria.

Tanlèu que trauessam eth lumedan dera pòrta dera sala d'estudi qu'entram en "territòri occitan" e a compdar d'alavetz que non ei permetut er emplec de cap auta lengua que non sigue er aranés. Bric. Aguest requisit qu'a prumèra vista pòt semblar de facila aplicacion, ena practica non n'ei pas guaire, pr'amor qu'es participants mos coneishem damb anterioritat ena nòsta lengua mairau.

Era lengua en que te comuniques iniciaument tamb quauquarrés que coneishes per prumèr còp semble determinanta entara comunicacion futura. Atau, eth prumèr còp que te coneishes tamb quauquarrés, semble establir-se ua sòrta de *troquelatge lingüistic* en cervèth que condicionarà era comunicacion e perdurarà en futur. Fòrça soent qu'escotam a cobles o matrimònis parlar entre eri en ua lengua, aquera ena que se coneisherem, mès que viren a d'auta lengua quan se dirigissen as sòns hilhs. Aquieu qu'as era importància de promòir er emplec der aranés enes prumèrs estadis der itinerari formatiu, tè.

Entà superar aguest *troquelatge lingüistic*, que començam es reünions deth grop de convèrsa damb era lectura per part des participants de quauqui tèxtes en aranés. Pendent aguestes lectures non s'interromp ath lector, mès que se corregís era prononciacion ara fin. Es tèxtes des que mos en

servim son de ua dificultat creishenta entà arténher ua gradacion en aprendissatge. Dempús, mos hicam de plen ena convèrsa.

Tèmes de convèrsa

Tant qu'es participants utilizaram çò d'aprenut, enes nòstes convèrses de relacion sociau, tocam tèmes dera vida vidanta entà qu'artenhegam correccion e soplesa expresiva ena nòsta lengua. Suenham eth lexic e era correccion gramaticau, e mès tanben era prononciacion —sustot des “e”, “o” e “u” pera sua importància expressiva— era entonación e eth ritme.

Tanben i calam entath sòn emplec expressions fôrça especificas dera nòsta lengua qu'encara qu'an dificila traduccion, mo'n servim en bèth parçan dera Val: *a truca de...*, *anin-anan...*, *ara qu'eth solei ges per Arres...*, *ça'm par...*, *chapar...*, *chauar...*, *chucar...*, *de man en man...*, *e bense!*, *ebé ma hilha!*, *ebé òc!*, *en pagalha...*, *hartèra...*, *moria!*, *ne ta sèra ne ta aubarda...*, *nham donc...*, *non te'n hèsques!*, *òc ma hè!*, *quan es grapauds auràn plumes...*, *sai cap...*, *sense chuc ne moth...*, *tier-se eth braquèr...*, *tiò bèn!*, *eca...* e encara bèri brestècs que non auem besonh de reproduir acieu.

Entà facilitar era practica damb toti es tempsi verbaus, parlam de tèmes deth *passat* (darrères vacances, episòdis dera istòria, etc...), deth *present* (notícies escuelhudes ar edart en periodics¹⁴ e deth *futur* (plans entath pròplèu viatge, eth cambiament climatic, etc...) e entà practicar damb totes es personas parlam d'un madeish (*jo*), der entorn (*tu*, *eth*), deth mon (*nosati*, *vosati*, *eri*).

Coma non podie èster d'auta manèra un tèma de convèrsa recurrent qu'ei era *Val d'Aran*, quan mès hescam a conéisher eth nòste país, mès interès en apréner era sua lengua suscitaram. Calam enes patrons de convèrsa aspèctes istorics, culturaus, des nòstes tradicions que definissen se qui èm e coma èm es que parlam er aranés. Fomentar era consciéncia de hèr part deth concèpte “*Occitània*” refortilhe era decision d'apréner era nòsta lengua. Entà soslinhar era consciéncia d'apertenença aranesa disposam d'elements fisics: mapa politic damb es sies *Terçons*, es pòbles e es lòcs,

14 Articles en aranés deth Diari Digital Jornalet e deth suplement “AUÉ” deth Diari Segre.

mapa físic tamb es arrieus, es lacs e es montanhes, calendari en aranés des *Hemnes de Les*, CDs tamb musica en aranés¹⁵, escut d'Aran en perfil, utilizacion d'arrepèrveris en cada sason¹⁶.

Damb aguestes estratègies sajam de qué es participants superegam era inseguretad expresiva e ena realizacion non parlegam com es blecassuts. Acabam es sessions damb era realizacion toti amassa de quauque exercici des prepausadi enes desparièrs "*Quadèrns d'Exercicis*". Coma materiau de lectura e consulta utilizam eth recomanat enes "*Corsi d'Aranés*" deth *Conselh Generau d'Aran e d'Auti*.

Futur

Peth moment era experiéncia iniciiau d'aguest projècte que resulte utila e plan avalorada pes assistents, per çò que mos prepausam era sua contunhitat mès enlà deth calendari deth *Cors Academic*. Depenerà deth nombre d'assistents que i sigam. En aguesti moments ei redusit, encara que per çò madeish permet ua mès grana freqüéncia ena interaccion entre es participants.

Insistim en çò de redusit deth grop, donques qu'era experiéncia de conversa se trasladarà dempús ara vida reau ena qu'es grops son tanben redusidi.

Ja auem començat a blagar.

Que'n parlaram.

15 CD *Era Soca de Nadau* © d'"Es Paums" –(P)2016 Es Paums – D.L.:B 8615-2016, editat per Institut d'Estudis Ilerdencs-2015.

16 *Arrepèrveris* – Pagès editors – 1992.

Era Arca de Noè qu'ei en Lairissa

Entre es centenats de novetats editoriaus dera celebracion, eth passat vint-e-tres d'abriu, Dia deth Libre, tanben que s'i calèc era publicacion d'un libre en aranés, *Istòria dera Glèisa en Aran*¹⁷.

Mès era gessuda deth plan interessant trabalh en lengua occitana qu'a passat inapercebuda enes mejans de comunicacion, non sabem se perqué, çapur jo. Sonque uns pògui, entre eri *Jornalet*, s'an hèt resson dera transcendentia naua entara nòsta lengua. Semble qu'era premsa sonque s'interèsse per Aran quan er ors se flòque un parelh de oelhes (alavetz tiò que mos hèn a veir eth mandongo) o quan *Mireia Nòsta*¹⁸ ne ditz bèra ua en aranés aquièu delà en Parlament, ath cant deth pargue zoologic a on s'i sauven tota sòrta de bèsties.

Per cèrt guarda que se peguejam damb er ahèr dera reintroduccion der ors, deth gatilop e d'aute bestiau, dilhèu arribarà eth moment que mos calerà encuedar dera reintroduccion der òme que parlaue aranés e viuie dera sua tèrra. Tanplan que mos cau tier compde de non arribar tard e qu'alavetz mos calgue plànher: “Tiò ben, ara qu'eth solei ges per Arres...”. Sai cap!

Be n'ei de bona naua era edicion d'ua nauèra òbra ena nòsta lengua e s'ath delà ei d'un autor engatjat damb er aranés coma n'ei Mossen Jusèp Amiell, encara mès, çampar qu'aurie d'èster hestjada hèn a virar es campanes damb eth *Tòc de Sant Ròc*¹⁹ en totes es glèises araneses des dera Mair de Diu de Montgarri enquia Sant Pèir ad Víncula de Bausen.

Istòria dera Glèisa en Aran qu'ei era mès recenta contribucion ara istòria, ara lengua e ara cultura araneses deth canonge *Amiell*, que en colaboracion damb era cercaira e escrivana Griselda Lozano, autora deth roman *Òc*²⁰ a

17 AMIELL, Jusèp e LOZANO, Griselda. *Istòria dera Glèisa en Aran*. Larkos 2016. Mès informacions sus editorial(a)larkos.es.

18 “Nòsta”: des lectors de *Jornalet*, a on escriu en aranés bèri articles d'opinion, era aranesa Mireia Boya Busquet qu'ei Presidenta deth Grop Parlamentari dera CUP en Parlament de Catalonha e Aran.

19 *Tòc de Hèsta* que s'interprète entà Sant Ròc en Vilamòs.

20 LOZANO, Griselda. *Òc*. Larkos 2015.

abocat en *Istòria dera Glèisa en Aran*, eth resultat d'un pacient e rigorós trabalh. Artesania pura, tè!

En libre que s'i conden episòdis e eveniments inediti dera vida religiosa e sociau dera Val d'Aran des der an 72 Abans deth Crist enquia estan passat. Maugrat que, coma eth madeish autor me didec, era òbra non ei cap roman, que non n'ei, me cau díder qu'ei un libre de lectura facila e amena. Plasenta, òc. Ei un libre de divulgacion istorica pensat entà sauvar aguesta part dera nòsta istòria, era dera Glèisa en Aran, d'interès non sonque entà es istorians mès tanben entà quin lector que sigue que s'interèsse peth nòste País. Eth libre conten es tèxtes en aranés e en espanhòu. Era òbra vèsse de contenguts interessanti qu'Amiell mèstre en bèri capitols. Per exemple en eth que conde com er avesque de Comenge e per tant en aquera epòca tanben d'Aran, Bertran de Gòt artenhec era Cagira de San Pèir damb eth nòm de Clamenç V. Aqueth Papa siguec eth que autregèc a Sent Bertran de Comenge era gràcia deth Jubilèu de Sent Bertran, que cada viatge qu'eth dia 3 de mai què en diuendres²¹, es fidèus pòden obtier era indulgècia plenària. En un aute capítol er autor presente arguments qu'escarten definitiuament era teoria de qué i auec un avesque catar ena Val d'Aran. Plan interessanti es usi e costums qu'autrejauen ath clergat aranés eth privilègi, tengut pendent sègles, de qué es rectors des parròquies auien d'èster causidi d'entre es capelhans dera madeisha Val d'Aran, o era existéncia dera figura especifica de Aran des capelhans *porcionèrs*, qu'arrecebien part des dèimes e censaus dera parròquia e èren tanben, tant que se podie, naturaus deth madeish pòble. Curiosa, encara que comprensibla en sòn contèxt istoric, era proïbicion de trabalhar era tèrra, tricotar o hèr cauceta qu'es *Ordenances de 1724* impòsen as capelhans dera Val d'Aran. Encara que tota era òbra aboque coneishença, a jo de bon començament que dejà m'a interessat fòrça era dauant tampa deth libre ena que i voi aprigondir en aquest article, tè. Era imatge que figure en la dauant tampa deth libre ei era dera Glèisa de Sant Miquèu de Vilamòs, que

21 Cada sèt ans eth tres de mai què en diuendres e alavetz se celèbre eth Jubilèu de Sent Bertran de Comenge que permet obtier era gràcia dera indulgècia plenària. Eth pròplèu Jubilèu serà eth diuendres tres de mai de 2019.

siguec bastida cap ath Sègle XI. Bense qu'ei ua des mès ancianes dera Val. Quan li demanè a Amiell se per qué auie escuelhut aqueth temple entà illustrar era sua òbra, m'arresponec que perque aquera glèisa ei era unica en tota era Val qu'a conservat intacta a trauès des sègles era sua estructura originau e era sua esséncia de forma coma ère quan siguec bastida.

Segons er autor d'*Istòria dera Glèisa en Aran*, i aurien arribat a existir enquia catorze glèises de semblantes caracteristiques en Aran coma per exemple era de Sant Joan d'Arròs, era de Sant Fabian d'Arres o era d'Aubèrt, mès totes eres an patit mutilacions²² e cambiaments considerables coma era adicion d'un campanau, er ampliament deth temple, era melhora deth tet e d'autres reformes de consideracion, sonque era de Sant Miquèu de Vilamòs se manten intacta des deth Sègle XI.

Era Glèisa consèrve eth tipe de tet damb labades e era vota tamb pèires e caudea e non tamb husta entà conservar milhor era calor. Era unica reforma d'importància correspon ara substitucion dera pòrta d'entrada per cogant per ua de naua que garde cap ath sud, quauquarren especific des glèises d'Aran pr'amor dera climatologia, qu'eth heired, era nhèu, era ploja, es incleméncias arriben tostemp der oèst. Es sues parets conserven eth rebocat de caudea originau. Coma era majoritat d'aguesti temples garde cap a autan, cap a Jerusalem.

Era privilegiada ubicacion deth temple, entornejat de fertiles e planères tèrres e verdi prats de redalh, da arguments as defensors dera ipotèsi qu'en Sant Miquèu i aurie estat plaçat eth prumèr pòble de Vilamòs, probablament eth mès ancian dera Val d'Aran. Coma Amiell explique ena sua òbra, totes aqueres gleisòtes auien era sua arrason d'èster e sigueren bastides per ua comunitat crestiana que demoraue ath torn. Des d'aquieu ath delà de gaudir d'ua inigualabla vista der Aneto e dera Maladeta ei possible de tier eth contacte visuau damb diuersi pòbles vesins, quauquarren qu'en quauqua epòca auec era sua importància. Ath delà eth

22 D'autres coma era de Sant Joan d'Arres de Jos, que an desapareishut – Veir *Eth mistèri d'Arres* en Jornalet.

lòc que dispòse de mès ores d'insolacion que non pas er actuau Vilamòs qu'ei un shinhau caperat peth Pujolàs.

Una auta donada interessanta deth lòc ei era estonanta concentracion ena zòna, d'enquia dotze bastiments de pèira en forma de cabanes entà refugi, quauqua ua entièra encara e que se ten en pè, coma era dera Arròca de Batalhedo o era de Segalièra. Fòrça apròp, ath dessús madeish de Sorribau en Es Cornèrs, se conserven vestigis dera activitat d'un horn de caudea, fòrça emplegada enes bastiments en sègles anteriors. Eth hèt qu'era sorça que provedie d'aigua ath pòble s'auesse shecat, aurie obligat a botjar eth pòble cap ara sua actuau ubicacion. Ues autes teories apunten a qué eth pòble siguec desruït per ua barrancada. Ebé, sai cap!

Sigue coma sigue era glèisa que contunhe ben quilhada en sòn planheròt tamb eth camiàs miei caperat pes mates d'aurassèrs e pes arrominguèrs que possen pr'amor dera manca de vediau.

Vedetz! Aquieu que l'auetz des de hè mila ans, tanti coma era nòsta lengua. Tot amassa qu'ei ua des Sèt Meravilhas²³ pes que vau era pena de visitar era localitat a on per cèrt neishec eth Venerable Frair Joan de Vilamòs. Ad aguest frare agustinian *Amiell* te li dedique un capítol sancer en sòn libre.

Atau coma es abitants de Lhèida que tornen entara ciutat dempús d'ua longa sason considèren que ja son en casa quan ven des de luenh era siloeta dera Seu Vella, tanben es que tornam entà Vilamòs, ja mos trapam en casa quan desvistam Sant Miquèu que campe ath cant deth malh de Codèro.

23 Es Sèt Meravilhas de Vilamòs:

1. Glèisa de Sant Miquèu – Sègle XI, d'estil romanico lombard.
2. Glèisa de Santa Maria – Sègle XI, d'estil romanico.
3. Musèu "Çò de Joanchiquet" – Sègle XVII, Ecomusèu.
4. Hònt, comada e lauader – Sègle XVIII, conjunt arquitectonic intacte
5. Horn de caudea – Vestigis d'activitat constructiva damb caudea.
6. Mestièr de farrè – engenh entà herrar bòs e vaques.
7. Guardader de Santa Barbarà- Capeleta damb vistes impressionantes der Aneto

Se te la guardes des deth hons dera Val era glèisa que t'arrebrembe e aufrís er aspècte d'un vaishèth encalhat damb era quilha virada cap a ensús e era proa en tot guardar cap a autan, entà Jerusalem. Pensi que s'assemble a ua Arca de Noè qu'auesse demorat embarrancada en Lairissa dempús deth devarament des aigües deth Diluvi Universau.

Ua Arca de Noè imaginària ena que i auríem de salvar entà evitar era sua extincion ua parelha d'orsi, de gatilops, de lops²⁴, de sernalhes, de paoms, de oelhes damb còrnes²⁵... Òc, òc, mès tanben un coble d'aranesi que parlen aranés e que visquen dera sua tèrra. Açò òc, abans de que eth solei gesque per Arres.

Barrinat e escrit ena hèsta de Sant Maties, eth 14 de mai der an 2016 dera Natividad de Nòste Sénher Benedit Jesucrist, ena parròquia de Vilamòs, Terçon de Lairissa, antigament Avescat de Sent Bertran de Comenge, ath que mos encomanam e li vodam eth nòste país e era nòsta lengua entà que les sauve aumens mila ans mès.

24 A! s'eth praube Pairin lheuèsse eth cap!

25 Òc, era Oelha Aranesa, tamb còrnes, non pas era mocha.

Era vergonha. Parlar occitan en Tolosa

Eth mèn amic Canaules me ditz tostemp que sò un opinaire “quilomètre 0”, pr’amor que lèu tostemp escriui es mèns articles sus eth mèn parçan, sus Aran, sus Lairissa, sus Vilamòs. Tanplan qu’i a tant entà condar ací. Coma ditz Isaac Asimov: “i a d’auti mons, mès son en aguest” .

Aguest viatge tiò qu’anè mès luenh, me botgè enquia Tolosa entà passar eth mèn examen deth DCL en lengua occitana.

Profitè eth viatge entà passar quauqui dies a çò des mèns parents de Carcassona e Tolosa. Ua magnifica oportunitat entà hèr ua immersion lingüística en mèn rolhat occitan, tè. Dilhèu que m’auia bastit ues expectatives massa nautas sus er emplec dera nòsta lengua, mès eth cas ei qu’auí ua decepcion; era visibilitat der occitan ei pòc significativa tant en Carcassona coma en Tolosa, es dues ciutats entre es que repartí eth mèn sojorn ena Occitània grana.

Ena catara Carcasona que sagè d’entrar en convèrsa en occitan, mès arrés m’arresponec, “pardon” e a repeti’c en francés. Ne en carrèr, ne enes “bistrots”, ne en eth horn deth pan, ne en burèu de tabac, ne ena banca, ne ena gara deth trèn... Dilhèu, pensè qu’auria mès sòrt londeman ena mia visita peth maitin en mercat dera Plaça Carnot, o pera tarde que la passè gandiant pes carrèrs plens de mon dera istorica Ciutat. Donques tanpòc aquièu. Lo trapè acornerat en cementèri enes uniques senhaus d’occitan que vedí: es cognòms des marbres des cavòts, a on i anèrem a portar flors ath praube oncle Jòjò. Domatge!

Londeman en Tolosa en començar era mia pròva de DCL en lengua occitana, dues agradiues naues que me héren plaser: en exercici practic calie organizar ua visita lingüística ena Val de Aran e enes documents de trabalh i auie un article de *Jornalet*. Pendent es mies interaccions ena pròva deth DCL podí constatar qu’en encastre academic òc qu’i a un naut nivèu de coneishença der occitan. Maugrat açò non trobè pas eth madeish nivèu en carrèr.

Enes transpòrts publics er occitan non i é bric: ne en tramvai, ne en autobús, ne en trèn TGV, ne enes Trèns Regionaus Exprés (TER), ne en taxi. En mètro òc qu'anóncien es estacions en occitan, mès non i a pas cap de senhalizacion escrita en occitan.

Un aute gèst lingüistic visible ei era dobla rotulacion des carrèrs en francés e en occitan, aquerò òc, er occitan en dusau posicion.

Damb eth mèn cosin Stephan artista plastic integrant dera avantgarda artistica de Tolosa romèrem per bèri uns des cornèrs e lòcs tamb mes moviment culturau e tamb mès animacion de Tolosa, era Plaça del Capitòli, eth Cai dera Daurada, Era Adresse du Printemps de seteme, a on me presentèren ath Director Artistic Christian Bernard, mos hiquèrem pes carreròts coma era Descente de la Halle aux Poissons, a on vedèrem es darrèrs realizacions deth Centre de Dessenh Bakélite Globau, caushiguèrem era Garoneta, mos acalèrem en Espace Bazacle a on exposau Olivier Culmann, prenèrem er aperitiu enes tauèrnes mès autentiques a on mos floquèrem mès d'un lampit. Enlòc trapè er occitan. Es uniques senhaus de vida dera nòsta lengua, era rotulacion des carrèrs.

Ne ena avanguardista École des Beaux Arts a on i auie dat classes Stephane e i podèrem veir era exposicion de Maroussia Sallent i vedí ne escotè arren restacat tamb era lengua des trobadors. Òc escotè, maugrat açò d'autes lengües toristiques desparières ath francés.

A on ère er occitan? A on ère Occitània? L'auien aucida e ara èra en "Aucitania"? Ère Occitània ua nocion? Jo que non la trapè enlòc. Er unic occitan que podí practicar siguec damb eth mèn cosin e es sòns amics, entauladi dempús de sopar ath torn d'un litre de cassís: a mesura que baishaue eth nivèu dera ampolha anàuem auançant der aranés ar occitan estandard e damb era dusau ampolha qu'inventèrem, sense cap de vergonha er "occitan cassís", ua varianta ecumenica que les includís a totes es autes, ena que alongàuem era "r", ena que chucàuem totes es "h" inspirades o non, quitament es precedides de "l", "n", "s", mos queiguie era bauassa en enfatizar era "s", fieulàuem es "b" e es "v", emplegàuem de

forma indiscriminada es mots proparoxitons e fin finala auançada era net decidírem per unanimitat, prescindir de tota puntuacion ortografica per considerar-la purament ornamentau e innecessària. Mo'n fotíem nosati ad aqueres ores de "era vergonha"(schizoglossia), tè.

Fin finau qu'acabèrem eth ressofet tàs dues dera maitiada bramant "Aqeres Montanhas" cinc tons e miei mès naut qu'era version mès descrabestada de "Es Paums", çò que provoquèc es ires deth vesin deth dusau estatge qu'en tot campar pera hièstra clacassèc "*Je n'ai marre de cette saloperie d'espagnols*".

Encara qu'era frasa deth vesin ei gramaticauement corrècta, demòstre un desconeshement totau deth classament des lengües romaniques; nosati non parlàuem cap espanhòl. E bensè!

Londeman, ja de retorn entath mèn país, era grèva generau que paralizèc es trens, m'obliguèc a botjar-me en autobús de gara en gara e de pòble en pòble. Be'n passè d'ores hèn eth fenhantàs, demorant, mès aqui, ena campanha tanpòc i trobè er occitan. Serà dilhèu protegit en mon academic e sauvat en ua ucha coma un tresaur deth passat o enes musèus? Se deu de publicar en occitan en quauqui mejans que sonque liegen es mès occitanistes? Son Occitània e er occitan sonque ua nocion crestada pes politiques lingüistiques de França e d'Espanha? A on ei Òc?

Jo que non te la trapè enlòc.

Dilhèu que me calie hotjar mès? Mès se cates massa tròbes uassi, fòsils e vestigis. Que me'n tornè entara Val de Aran descoratjat pera situacion der occitan enes nòsti vesins deth nòrd, mès tamb mès ganes de trebalhar per aranés.

Eth bot ena sherèra e es oelhes en sanfoèn

Era votz deth bot e eth sòn son

Sense demorar-m'ac, er aute dia, coma un flòc de bones èrbes, que me trapè tamb un bot aranés ena sherèra. Pòs pensar s'auí ua polida suspresa. E ben òc!

Èrem en Toronto (Canadà), mès enlà dera Mar Grana ena session finau deth Congrès dera enterpresa ena que sò emboishat. Qu'ac hestejàuem tamb un sopar. Tostemps rodicant, que vòs!

Alavetz, quan ja auien mestrat es cafès e en moment des arreconeishments... vòs que me meten un vidèu en qué apareish eth mètstre Pierre Rouch de Herran (Comenge) tocant un bot aranés e anonciant-me en ekran que quan arribèssa en Vilamòs m'i traparia eth mèn bot. E ben! Polida suspresa e polit present, tè. Guarda qu'ac sabie pòca gent qu'èra interessat en un bot aranés. Tanplan que n'i auec pro! En secrèt mès absolut, praube pegarràs de jo, es astutarrassi des mèns collègues que me voléren regalar-ne un entath mèn anniversari.

Audeguèren e uishinèren pertot tà trapar un bot aranés, un esturment que ça'm par, te la cau hèr a hèr expressament. Cerquèren per Tolosa, París, Girona, Escòcia, d'autan a cogant, pensi que enquiath lunfèrn...que me sai jo! Fin finala, dempús de romar per tot, demanèren conselh en Conselh Generau d'Aran e en Les les meteren en contacte tamb eth mètstre Pierre Rouch. E atau que me trapè tamb eth bot dejós deth braç. Aquiu qu'ac as! Eth mèn bot aranés qu'ei fabricat ena tonalitat de SibM, çò que li da ua bèra sonoritat doça e grèua, un shalet mens estridenta qu'era cornamusa. Un esturment autoctòn, rustic e rurau e qu'ei plan avient enta tocar balades e cançons lentes d'amor. Jo digui qu'eth sòn son m'arrebrembe ath planh dera Garona, doça, polida, bèra, brava, longanha, bric pressada, sense pòsa.

Ei un esturment umil, plan simple, aqui qu'as era sua arriquesa, sonque tamb un tuèu entà sonar e un aute entà bohar e holar que non a bordon. En tot daurir e barrar es sies horats da sèt nòtes sense ueitaua. Ath prumèr còp de uelh dideries qu'ei ua cornamusa.

En *temps d'antes* eth bot, a mès d'un esturment musicau qu' ère un recipient que se hège a servir entà carregar vin e òli. Eth femenin qu'ei era bota deth vin.

Ei hèt profitant dus elements disponibles en nòste país: era pèth de crabòt o craba e era husta de boish. Aquerò de profiter es ressorses disponibles ei ben aranés: es mates des aurassèrs entà hèr andòrtes ta estacar es tròsses d'èrba eth vímet tas paèrs, es lòses entàs tets, es calhaus des tartèrs entà bastir es cabanes de pèira, era pèth des anhèts entà hèr es morralets des pastors, eth cendre ta hèr era ruscada, era lan ta tricotar michons, mitanes e caishanèrs, mestrar era darrèra lòssa d'òlha entà hèr eth shabròt tamb un goterèr de vin, es lauanuts tas pòrcs e quitament era madeisha letra "h" deth abecedari que mo'n servim entà bastir es digrafs lh, nh, sh, ch, hl, th... Per èster muda... En fin tota ua cultura deth profitament e eth reciclatge, òc. Tot se profite, arren non se lance. E senon de cap ath humèr. Ua manèra de víuer ben diferenta deth consumisme descrabestat d'aué en dia, quin bazar!

Eth bot aranés qu'ei cosin dera boha e parent dera família dera cornamusa. De cornamuses, en desparières formes ne trapam per ua bona part d'Euròpa dejà ena Edad Mejana. Ena Occitània Grana que i ère omnipresenta.

En fòrça libes de pregàries d'aquera epòca i vedem era cornamusa diboishada en polides miniatures.

Eth bot aranés tanben ère present ena Edad Mejana e ei representat ena portalada dera glèisa de Sant Miquèu de Vielha (S.XIII-XIV) e ena de Sant Esteue de Betren.

En segle passat que siguec a pròp de desaparéisher. Harai qu'a estat arrecuperat peth grop musicau aranés Bramatopin que tamb fòrça mestièr l'an sabut calar tamb succès en son repertòri.

A diferéncia der acordeon, que pese coma un censau, eth bot ei un esturment sople e de bon carregar que te la pòs penjar en còth. Coma ditz Rouch, segurament la deuien de tocar es vaquèrs en tot tier conde dera vacada ja que se pòt tocar inclús en tot caminar. Vedetz qu'en cas des oelhèrs ei mèr dangerós pr'amor qu'eth bestiar pèish e se botge mèr viste e lèu les as en sanfoèn. Totun aguest estiu que sajarè de tocar eth bot practicant entàs oelhes d'Armand de Arres, se li'n quede bèra ua e se non acaçarè ar ors tamb melodies de bot.

Peth moment Es Paums que vam a hicar eth bèth son deth bot aranés enes nòstes composicions de musica aranesa entà ajudar a preservar un estrument tan aranés e qu'en passat deuec d'alegrar damb es sues cançons era anma des nòsti ancessors.

Guarda que se mos esdegam encara i èm a temps de que era votz deth bot e eth sòn son tornen un aute còp a galhoar e aumplir de musica toti es cornèrs deth nòste País. Per nosati que non quedarà, ben!

Era quista

Non sonque de nhèu...

E ben ma hilha, pòc mos ac pensàuem qu'era quista entath Torneg de Ping Pong aurie tant bon acuelh. Ath delà der esquí, en Terçon de Lairissa (Val d'Aran), qu'auem trapat una auta manèra de botjar-mos, de hèr a mòir es uassi, òc; jogar ath Tennis de Taula.

Entà promòir aguesta auta forma de hèr exercici, qu'auem organizat eth prumèr Torneg Popular de Tennis de Taula en encastre dera Hèsta Major de Vilamòs d'enguan.

Be'n son d'importanti entara economia dera Val es espòrts restacadi tamb era nhèu, er òr blanc que li'n didem, mès tanplan que i a d'outes d'activitats que se pòden hèr sense besonh de que nhèue.

Ça'm par, en nòste parçan era nhèu mès-lèu que mos embarrasse, guarda. Quan nhèue, encara mos planhem, Bon Diu, quin mau temps, en tant que mès ensús nhèu ei çò de madeish que bon temps. Quan cap ara primauera, era pelha naua e bèra²⁶ demore mès deth compde enes prats e en restilhè s'acabe enquiara palha entà sostrar eth jaç, que rebotegam e mos tarde de que comence a terrenhar²⁷, entà poder trèir a pèisher eth bestiar.

Eth Tennis de Taula, qu'ei un espòrt ben popular, que pòden practicar era gent de quinevolhe edat, sèxe e condicion fisica. Tant i pòden jogar ua dòna coma un sénher, ua damaisèla coma un mainatjàs, un cavalèr coma un mosso, un gojat coma ua gojata, un d'Arres de Sus coma un d'Arres de Jos. non te cau pas un gran investment en equipament, i pòdes jogar tamb era madeisha ròba que pòrtes en gèsser de des'honar. Encara que ei un espòrt umil, hè ans qu'ei olimpic.

Que se pòt practicar tant laguens coma dehòra, çò qu'ei plan avient entà climatologies coma era nòsta. Alavetz que i pòs jogar tot er an.

²⁶ Era Val d'Aran, Jusèp Condò Sambeat.

²⁷ Terrenhar o desterrenhar ei quan cap ara fin deth iuèrn se comence a delir era nhèu enes prats e enes montanhes e comence a campar era potja.

Ei, coneishut tanben coma Ping Pong que serie era onomatopèia deth tapatge que hè era piloteta en tustar tamb era taula o era paleta. Tanplan qu'ei bon entara salut, ja que te cau botjar totes es parts deth còrs: es mans, es pès, es codes, es jolhs, es braci, es canèths, eth cap, eth còth, es espatles, es anques, es cavilhes, eth vrente, era esquia, es bots des comes, er abdomen, es cueishes...ac hès a moir tot. Mieja ora de Ping Pong qu'equivau a tot un maitin de des-honar²⁸ tamb era puarda²⁹.

Estimule era soplesa, ei bon entara ment pr'amor que fòrce era concentracion. Ath delà qu'ajude a socializar pr'amor que non i pòdes jogar tot solet, se non qu'aumens i a d'auer un contrari. Vedetz qu'ei un espòrt des mès complèts, bon mercat, simple, laugèr, dinamic e entretegut.

En cas des qué organizam eth Torneg, eth visperon tamb eth podom e era pasion peth Tennis de Taula se desvelhèc quan en an 1997, des dera enterpresa ena qu'èra emboishat e entà promòir era sua practica, hérem ua donacion ara ciutat de Lhèida de dotze taules. Èren dotze taules especiaus, entà jogar dehòra, que anauen vitzades en beton de tèrra, resistentes ara climatologia extrèma d'aquera vila.

Èren antivandaliques e bèth descrabestat sonque ne podec abrismar ua arrosant-la tamb essença e ahlamant-la. Fin finala que resistiren pròp de quinze ans plaçades enes parcs e places de Lhèida.

Ena Val d'Aran ja i a fòrça practicants deth Ping Pong gràcies ath bon trebalh deth Grop Tennis TaulAran e nosati tamb aguesta iniciatiua des de Vilamòs que i volem ajudar.

Per aquerò, des de Casa Lúcia, en collaboracion tamb er Ajuntament de Vilamòs e des nòsti patrocinadors, qu'auem organizat eth Torneg, entà promòir eth Tennis de Taula en Aran. Guarda que mos a calut anar a

28 Des-honar ei tornar a pujar tà naut era tèrra que, a fòrça de laurar en arribent, s'a anat esguitlant cap ath hons, entara honada o part baisha dera tèrra, ath hons.

29 Puarda ei ua piòsha que se hè a servir entà des-honar. Tamb eth mange en husta, a dues pues en un costat e ua hlama en aute.

quistar entà demanar collaboracion entath Torneg e qu'auem estat ben arrecebudi, auem trapat fòrça patrocïnadors e collaboradors. Ada eri toti, fòrça gràcies.

Eth Torneg que hè part deth programa dera Hèsta Major de Vilamòs, per çò que se i vies a jogar, que poderàs gaudir, ath madeish temps dera Hèsta d'un des pòbles mes polits dera Val.

Viende, vos i demoram toti eth dia 14.

A lèu.

Era crotz de bedoth

Sense botjar-me de Lairissa

Tamb eth caumàs deth passat agost, un solei que te delie eth cervèth e era Val plia de mon, lèu non m'è botjat de Lairissa.

Pr'amor que me vgaue que m'è consagrat a gandià peth nòste parçan sense prèssa e i è redescorbit petiti detalhs d'arquitectura típica aranesa, plan simples mès tanplan interessanti e polidi, que les è volut retratar, catalogar e condar ací entà salvar-les. Agust viatge m'è interessat pes lumedans de pèira, es balcones de faus bedoth, es horns de pastar e es relòtges de solei.

Era edat de pèira

Ath dessús o en madeish lumedan de quauques cases dera Val d'Aran, s'i ten encara ua pèira o labada tamb era inscripcion deth nòm deth propietari e er an en que siguec bastida o apraiada era casa.

An	Element	Ubicacion	Inscripcion
1776	Comada	Plaça dera Hònt	Creu 1776
1786	Lumedan	Çò de Joanchiquet	Año Creu 1786
1787	Lumedan	Çò de Bretanon	An 1787
1791	Lumedan	Çò de Bretanet	1791 Manuel Annos Cos
1816	Lumedan	Glèisa	1816
1832	Hònt e lauadèr	Plaça Hònt	1832 Jaime Rella Regidor
1832	Lumedan	Çò deth Gai	1832
1835	Lumedan	Çò des de Guilhèm	1835 Jaime Rella
1835	Lumedan	Rectoria	JAIMGUAN CUÑI DIAS DEA CUSTO DEL AÑO 1835
1845	Lumedan	Çò de Jacinto	1845 Mig VC LARJO

Ei estonant qu'ath delà deth periòde des segles detz-e-ueit e detz-e nau lèu non se'n trape cap. Es explicacions entà que n'i age tantes en aguest periòde son desparières segons cada expèrt.

a) Dilhèu ua mòda que durèc aqueth temps e qu'indicaue ua posicion sociau anauta dera casa.

b) Ua auta ipotèsi ei qu'enquia aquera epòca es tets èren de palha e es cases tanplan mès simples, de husta o de postilhat.

c) Un auta explicacion ditz a que bèra invasion francesa ena aquera epòca ahlamèc fôrça cases que calec tornar a bastir.

d) Ua auta ipotèsi parle de bèth fenomen naturau coma un tèrratrem.

Totun era que trapi mès plausible ei era que da er especialista en istòria aranesa Mossen Amiell.

e) Era proliferacion de cases bastides o dilhèu apraiades en aqueth periòde correspon tamb un periòde de bonança economica ena Val coma consequéncia deth negòci dera husta.

Era husta qu'ère abondiaua enes bòsqui deth nòste país, mès que les mancaue en Tolosa, Bordèu, e d'un cuic ar aute dera Occitània grana entà poder-se cauhar e bastir cases. Aquerò que generaue una gran demanda des de França. Alavetz, Garona enjós es carrassaires qu'amiauen granes quantitats de socs joatadi entre eri tamb andòrtes, que filauen cap a França. En Cledes que calie desatelar eth carràs pr'amor qu'eth pas ère mau avient, mès a compdar d'aquiu s'i podien ahíger e carrasejar pialèrs e pialèrs de socs. Quan bèth un s'endrabaue en ua riba que lo desempuntauen tamb era arpeta.

Be n'i deu auer encara de husta aranesa jos es capières, enes cabiroades, sabatères, tenhats, tets e solèrs des cases occitanes. Ad aquera prosperitat tanben i aurie ajudat era contrabanda deth bestiar.

Era crotz de bedoth

Enguan botgèrem es rèstes mortaus deth praube Papa deth cementèri de Vielha, a on i demorèren pendent cinquanta ans, ath de Vilamòs a on ara se pòse entà tostemp tamb era rèsta dera familha. Tamb es rèstes tanben mos dèren era crotz dera hòssa. En tot limpiar-la mo'n dérem compde qu'ère una polida crotz en ciment, mès ben trebalhada e que reprodusie talament una crotz tamb es balhons d'un bedoth, en fin una autentica pèça d'artesanía. D'aqueres filigranes de crotzes que n'auem trapat en d'anti cementèris dera Val. Tanben se pòt veir era madeisha tecnica de reproduzir elements dera natura, generaument eth bedoth, en bèri balcons de Les, Bossòst, Aubèrt, Vielha, etc...

Tant es crotzes coma es balcons probablement sigueren hèti cap ara mitat deth passat sègle XXau peth artisan Joan Barés de Çò deth Grand de Les, qu'aurie aprenut era tecnica de sa pair. Ua plan bona tecnica, ja que dempús de mès de miei segle se mantien intactes. Un trebalh ben hèt, tè! Es nuds e era pèth des balhons de bedoth son tan ben hèti que te les cau paupar entà assegurar-te que non son de husta.

Es horns de pastar pan

Vestigis de arquitectura tipicament aranesa d'un temps en que se pastaue eth pan en cada casa e que mos rebrembe un des drets qu'era Querimònia autregèc as aranesi. Se pòt veir era sua forma redona en exterior des cases. Sonque en Vilamòs que n'auem comptat ua desena: Çò de Lúcia, Çò de Lajan, Çò de Joan de Jaime, Çò deth Hustèr, Çò de Pajarito, Çò de Jusèpa, Casa deth carrèr deth bassin, Rectoria, Casa deth carrèr Major numerò vint-e-quate, Casa deth carrèr Major numerò trenta-e-un.

Es relòtges de Solei

Vestigis d'ua epòca en qué eth temps se mesuraue pes tòcs des campanes e pera inclinacion dera ombra. Dus que ne queden en Vilamòs: Çò de Joanchiquet e Çò deth Jarrós.

Encara se pòt veir tanben enes parets de bèra casa coma Çò de Madrona era pèira per a on desaignaue eth polader.

Es cornasses en tet

E entà acabar un aute detalh que podí apreciar e que, aguest si qu'aurie de desaparéisher en mèc córrer, ei era èrba e es cornasses que an possat en tet dera glèisa de Sant Miquèu (Vilamòs).

Aquiu qu'auem una des jòies deth romanic dera Val, que hè mila ans que ten, dilhèu eth temple mes antic e que segons *Istòria dera Glèisa d'Aran* ei era unica que se manten talament coma quan siguec bastida. Tamb eth tet originau de labades, non de lòses.

Donques ara eth tet que risque de hèr-se a héner pes males èrbes e pera manca de manteniment. Çampar mos calerà hèr çò de madeish qu'en Finlàndia, que pugen ua craba en tet, entà que se minge era potja.

Cau suenhar es nòstes glèises. Cau destinar sòs entà promòir er espòrt, eth torisme, era literatura, mèc tanben ne cau destinar ara mantiença deth tresaur patrimoniau. Se non ac hè era administracion que calerà anar tà vediau.

Que pensi qu'ei una bona iniciatiua de destinar sòs entà portar eth "Torn de França" entara Val, mèc tanben ne cau destinar entà dar un torn peth nòste patrimòni e hèr-ne eth manteniment. Eth "Torn" que passe, es glèises que demoren.

Guarda que serie polit qu'eth proplèu dia 29 qu'ei era hèsta de Sant Miquèu, s'auesse apraiat eth tet dera sua glèisa. Amen.

“Pijos”, “carrilanos” e “listèros”

Que vengui de liéger Çò *que se passèc en Cardós*³⁰ de Ramon Solsona, un roman plan interessant en qué es personatges se botgen peth nòste País, era Val d'Aran e per dues autes vals pirenenques germanes, era Val de Cardòs e era Val Fòsca.

Aqueres tres vals an en comun era grana quantitat de centraus idroelectricques que i sigueren bastides en segle passat. Justament era accion deth roman que se desvolòpe en aquera epòca. Per ací e per delà s'i pòden veir es grani tuèus neres qu'amien era aigua des dera Càmara³¹ enquiàs centraus. Uns tuèus e ues centraus, qu'a truca de veder-les ja auem integrat en paisatge des nòsti bòsqui e arrius.

En tant que roman es personatges e es situacions que Ramon Solsona conde en sòn libe, son ficcion, mè les place en un encastre geografic e en un temps, que hèn qu'er episòdi que mos descriu enes sues planes, sigue istòria blosa deth nòste País.

Alavetz, era construccion d'aqueres centraus enes nòstes vals, que metec lum ad aqueth país tan escur qu'ère Espanha e mestrèc era energia que calie entath desvolopament industriau de Catalonha. Mès era arribada des milèrs de persones que s'auien de besonh coma man d'òbra, sometec ath territòri a una grana pression demografica que provoquèc uns cambis socials sense precedents enes tranquilles vals. Enquia alavetz nosati qu'èrem emigrants que anàuem cap a Occitània. Ara, qu'arrecebíem as immigrants que venguien de delà deth tunèl.

Aqueth aiguet de mon aumplic totes es cases qu'auien deishat uedes es aranesi qu'auien filat cap a França. En prumèr lòc que venguien es òmes, e un còp qu'arremassauen bèth sò hègen a vier a tota era familha. Ues familhas granes que hègen a créisher era economia, que tocauen un bon

30 SOLSONA, Ramon. *Allò que va passar a Cardós*. Edicions 62, 2016. 464 pàgines.

31 Depaus de granes dimensions a on s'amassen es aigües procedentes des lacs, entà manar-les cap ara centru.

jornau cada mes, que a miei mes crubauen era *quinzena*³². Ues familhes que s'auien de neurir e que hègen a circular era moneda, que crompauen enes comèrci, que cada ser aumplièn a crebar es tauèrnes des pòbles e es cantines des campaments, que tamb era prumèra paga ja se crompauen ua montra o ua gabardina.

Era Val borie de gent que cercauen un futur milhor: venguien de Galícia, d'Andalòsia, de Murcia, d'Extremadura, un shinhau de per tot. Entà simplificar les didien "pijos", un mot que non a arren a veir tamb eth significat qu'a ara. En ua classificacion estereotipanta e simpla es "pijos", qu'ère ua expression pejoratiua que servie entà clasificar as que venguien der aute costat deth tunèl, dempús i auie es francesi que venguien dera termièra de Les ensús, es catalans, qu'arribauen de Catalonha, generaument de Barcelona e es aranesi, qu'èren es deth país. Tota aquera gent èren valentassi e trabalhèren plan durament, hotjant e catant en condicions penibles, horadant a còps de piòsha es montanhes, hènt galaries sosterranhes, de *ventana*³³ en *ventana* entà amassar era aigua des lacs enes crambes d'aigua que mès enjós tamb una bronidèra deth demòni, harien a virar as turbines e auançar ath país. Mès d'un que i deishèc era salut e bèth aute era pèth.

Toti aqueri personatges d'alavetz que tornen a campar enes planes deth roman de Ramon Solsona: "pijos", "carrilanos"³⁴, "listèros"³⁵, topografs, capatassi, barraquèrs³⁶, enginhèrs, guardia civius, putes, contrabandièrs, capelhans... En tot liéger "Aquerò que passèc..."poderàs tornar a sénter eth tapatge des explosions des barrines³⁷, shomar era aulor deth grèish des

32 Auanç d'ua petita part deth salari que es trebalhadors dera "companhia" crubauen cap a miei mes. Eth pagament des salaris que se hège en efectiu en persona a cada trebalhador laguens d'ua envolòpa marron.

33 Ventana (hièstra): horat d'accés ath long deth tunèl entà entrar e trèir materiau.

34 Personatge que rome d'un costat ar aute, sense arraitzar enlòc.

35 Responsable deth contraròtle d'assisténcia des chantièrs. Passaue "lista" e compdaue es ores trebalhades per cada obrèr entà calcular eth salari.

36 Responsable deth lotjament des obrèrs enes campaments.

37 Explosion contrarotlada tamb dinamita entà héner es arròques.

ròdes dera mesilha³⁸ e veir era povassèra que lheuauen es *land-ròvers*³⁹ e es *berliets*⁴⁰ en tot carregar òmes e materiaus. Poderàs tornar a víuer era emocion e es nèrvs deth “cale⁴¹”.

Es aranesi d'aué èm es hilhs, es arrèhilhs e es hilhs des arrèhilhs d'aqueri personatges e d'aquera epòca que semble de un aute mon, tan alunhada que lèu serà desbremhada per toti, ça pur pes que la viuérem.

Que mos harà ben de liéger e rebrembar a toti aqueri òmes e hemnes anonimes que tamb eth sòn sacrifici heren possible que quauquarren tant facil coma alugar era lum sigue de bon hèr possant un interruptor.

*Article barrinat e escrit deuant dera cramba d'aigües de Sorribau (Vilamòs) qu'amie es aigües entara Centrau de Benós.

38 Veïcul que circulaue sus ralh, tirat per un cabestrant que se hège a servir tà botjar persones e materiaus.

39 Veïculs tot terren, labèl Land Rover, modèus 88(cuert) e 109(long) que transportauen persones, generaument tecncs. Es obrèrs que viatjauen ena caisha des camions.

40 Camions deth labèl Berliet, granassi de fabricacion francesa que transportauen materiau e obrèrs. Es tecncs que viatjauen en es land-ròvers.

41 Eth “cale” ère eth moment en que es dues brigades que horadauen en tunèl en direccions contràries se trapauen ath miei connectant es dus trams. Ère una situacion de grana emocion perque i auie era possibilitat de qué es calculs non siguessen corrèctes e non se trapèssen.

Er ahèr de Tolosa

Oishinant pes humaraus entà cercar ua data de neishença que è trapat era controvertida istòria de Mossèn Amiell un personatge aranés que viuena ena prumèra mitat deth segle XXau.

Jo que neishí en Vilamòs⁴², quauquarren que plan pòca gent pòt díder. D'aquerò que ne sò segur, mès ara dempús de tanti ans, que dobti deth dia en que neishí. Segons eth Registre Civiú siguec un tres de noveme, mès era darrèra Partida de Batialhes que me calec demanar ditz que siguec un dus de noveme. E ben qu'ei un dia de mès, o un dia de mens, sai cap! Non ei i pas grèu, ben. Totun qu'ac è volut esclarir entà actualizar es documents e registres que calgue.

En tot audegar e preguntar ací e delà entà esclari'c qu'è desnishat era istòria deth capelhan que signèc era mia inscripcion en Libe de Batialhes. Atau que me l'an condat. A jo que me batièc Mossen Amiell, Miquèu Amiell Moga, eth darrèr capelhan titular dera parròquia que demorèc en Vilamòs enquiara sua mòrt.

Miquèu Amiell neishec en Tredòs (Pujòlo) a començament deth segle passat e moric en Vielha en an 1965. Encara que compartic cognòm tamb er aute Mossen Jusèp Amiell⁴³, eth de Garòs, que non son parents, ne an arren a veir. De capelhans tamb cognòm Amiell que n'i a agut d'auti ena Val: Laurenç Amiell, vicari de Sant Joan de Toran enquia 1856 e Loís Amiell, rector de Casarilh enquia 1874, entre d'auti.

De joen Miquèu qu'ère un gojatàs tot beròi e quan entrèc en Seminari, lèu cridèc era atencion des sons superiors per tant degordit coma ère, pera sua intelligéncia e bona preséncia. Aquerò que hec que lo prenessen coma collaborador destacat. Siguec ordenat capelhan dempús d'ua carrèra brillhanta, çò que li aurie permetut d'èster ben plaçat ena cúria. Totun

42 Vilamòs, Terçon de Lairissa (Val d'Aran): www.vilamos.es

43 Jusèp Amiell Solè (Garòs, Naut Aran, Arties e Garòs, Val d'Aran, 18 d'abriu de 1930) ei un sacerdot e escrivan aranés. Traductor dera *Bíblia* ar aranés, prèmi Crotz de Sant Jòrdi e Canonge deth capítol catedralici dera Seu d'Urgelh.

s'estimèc mès d'exercir eth ministèri pastorau en tot èster nomenat Rector de Vilamòs e Arres ena Val a on auie neishut. Ère tengut per un bon clèrgue, ua persona intelligenta, instruida e tamb bona oratòria. Auie un avier prometedor ath deuant.

Mès tot se torcec, tamb er “ahèr de Tolosa”. Dempús d'aquerò Amiell ja non tornèc a èster mai mès eth madeish. Qué passèc en Tolosa entà qu'aqueth òme lucid acabèsse eth sòn ministèri desvariant e ath cant dera lhocaria? Un estiu en qué eth Cònsol Generau d'Espanha en Tolosa passauè uns dies en tot préner es aigües en Banhères de Luishon, coneishec a Miquèu Amiell e probablament impressionat pera sua oratòria ena omilia de bèra missa ara que assistic li prepausèc d'anar-se'n tamb eth tà Tolosa. Li aufric eth cargue de Capelhan deth Consulat Generau d'Espanha en Tolosa.

Mossen Miquèu acceptèc era ofèrta. Deishèc era parròquia, encara que se'n sauvèc era titularitat e illusionat que se n'anèc tà Tolosa. En aqueth temps, prumèra mitat deth segle XXau, aquera vila occitana ère un punt d'atraccion entàs aranesi e per tant tanben tà Amiell.

Mossen Miquèu s'incardinèc ena Glèisa tolosana encara que exercie eth son ministèri pastorau en Consolat. Aquiu pendent temps que didie missa, batiaue, coheissauè, maridaue... e predicaue. Uns sermons tamb ua eloqüència que tament ac ahlamaue tot. Quan predicaue ena cadiera s'alugaue coma un tidon.

En aqueth temps Tolosa borie de gent venguda d'Espanha, sustot d'exiliadi republicans as qui non les agradaue bric era tendéncia des arderosi sermons deth capelhan Amiell, ne es sons comentaris. Ben guardat, non les agradauen bric ne es capelhans, ne era Glèisa. Pòs pensar!, dempús d'una guerra civiu descabestrada...

Segons çò qu'òm conde, ua nera net li premaniren ua emboscada. Tamb enganh lo heren a gèsser deth lhet dident-li qu'ua hemna malauta auie de besonh assisténcia espirituaue. Amiell queiguec ena chicana, i anèc en mès córrer entara casa e, un còp laguens, li gesserèn uns tipos deth dejós dera

escala que borrollhèren era pòrta e se li lancèren dessus entà escahuar-lo e aucir-lo. Patacs, còps de balhon, calhauades, còps de pè, lampits, teques, esclafits, narigades, bohetades, cogotades, chapotades, còps de punh, mamparrades... Deth baldego que li dèren lo deishèren desmangoriat e miei mòrt. Mès eth de Tredòs, fortàs coma un bò qu'ère, se'n gessec tamb vida. Encara que un des còps de balhon li horadèc eth cap, ac podec compdar. Totun li aueren de hèr ua trepanacion que li desmantibelèc eth cervèth e bères unes des sues foncions cognitiues. Tà jo que quedèc un shau estropiat. Dempús deth hart de lenha e a compdar d'alavetz, der "ahèr de Tolosa", eth praube Miquèu ja non tornèc a èster eth madeish, non.

Es males lengües dan ua auta version der "ahèr de Tolosa". Que vòs! Ara gent s'i a un capelhan peth miei les shaute de guarnir era istòria tamb bèra hemna e bèth shinhau de passion. non sigueren pas es exiliadi espanhòus es que li premaniren era emboscada, bièn! Segons aquera auta version, aurie estat un marit cornut et que li aurie estronhat eth cap a còps de garròt. Miquèu qu'ère un òme beròi, auie plan succès tamb es hemnes feligreses, tant tamb es maridades coma tamb es celibatàries. Justament tamb ua maridada aurie auut un ahèr deth que s'encuedèc eth sòn òme, que lo demorèc ua nera net ath dejós dera escala ena que i auie horadat ua trapa ena que queigues Amiell e a on recebec es garrotades en cap que lo deishèren desdariat e miei mòrt.

Dempús d'aqueth ahèr, s'aurie convertit en un personatge incomòde. Auec de tornar tà Vilamòs a aucupar era plaça de Rector qu'auie deishat. Encara que non ère benvengut er avesque li auec de dar era plaça en Vilamòs, qu'ère ben sua.

Aquiu qu'acabèc es sòns dies, cuedant es anmes des feligresi dera parròquia de Vilamòs e dera sufraganèa d'Arres, aqueth còp tant des maridadi coma des non maridadi, ja ne gessec pro escalabrat der "ahèr de Tolosa", ben. Encara hèc classes de refòrç as mainatges. Mès ja non ère pas eth madeish, se li auie colistrat eth caracter, se tornèc un òme repotegaire e maucarat que perdie era memòria, se desbrembaue des formules

liturgiques enes sacraments e açaue a còps de cana e entre brestècs as mainatges que hègem ara pilòta deuant dera glèisa. Enes sermons des dimenges arremetie sense mesura contra tot çò que se botjaue, tumaue contra toti, sustot es hemnes.

Dempús venguec eth deteriorament fisic, es hartères.

Bauassejaue, non se tenguie ne tamb era cana e demoraue fòrça temps en lhet. Encara que sonque se neurie tamb era lèit d'ua craba qu'auie, ère holat com un bot a punt de crebar. Se guarie en tot béuer fòrça infusions dera flor deth saüquèr.

Maugrat qu'es sons superiors auien sajat d'emportar-se-lo'n entà suenhar-lo, eth que s'i resistic enquia eth darrèr moment, en que vielh e malaut anèc a acabar es sons dies ena residència de Vielha a on enquiara sua mòrt recebec es suenhs que se mereishie. Mossen Miquèu Amiell moric en an 1965 e siguec eth darrèr capelhan qu'i auec en Vilamòs, un pòble que n'auie agut enquia tres, un Rector e dus Porcionèrs⁴⁴.

D'aqueth òme brillant, d'aqueth capelhan excessiu pòca causa se n'a sauvat: ua pintura ar òli tamb eth sòn retrat que hè uns ans uns vesins de Vilamòs cromptèren en un brocantèr en França, eth sòn nòm inscrit ena Campana Santa Barbara⁴⁵ dera Glèisa de Sant Joan d'Arres⁴⁶ que hec a hóner⁴⁷ en 1951 e eth repiquet d'aquera campana, que es pògui còps que sone, arrebrembe era veu d'Amiell tronant en aqueri sermons qu'ac ahlamàuen tot.

44 *Istòria dera Glèisa en Aran*, Editorial Larkos, 2016.

45 Es campanes qu'an nòm coma es persones. Era campana Santa Barbara ei ua des campanes que se honeren enes ans 1950. Ei plaçada en campanau dera glèisa de Sant Joan d'Arres, era deth miei. Pòrte era inscripcion tamb eth nòm de Miguel Amiell Moga e deth alcalde d'alavetz Miguel Cabau Monge, era data Arrés 29 Agosto de 1951. Era nòta que hè ei un Do4.

46 Era glèisa de Sant Joan d'Arres ei una des sies glèises qu'en temps d'abans i arribèc a auer en Arres.

47 Segons Campanaus e campanes dera Val d'Aran de Daniel Vilarrubias i Cuadras- Conselh Generau d'Aran, 2012.

Aguesta qu'ei era petita istòria d'aqueth praube òme, bastida tamb es arrebrembes des que lo coneisheren. Una istòria que, çampar a truca de condar-la un e un aute viatge, deu èster capvirada. Una istòria e uns arrebrembes qu'eth pas deth temps deu d'auer hlorit e descolorit.

Que se pòse en patz.

Er òme deth temps (Meteoaran)

Que ja auem er òme deth temps tanben en Aran. Li desiri bon astre ara ora d'endonviar es previsions. Guarda que quan plò non va ben entà toti. Quan nhèue tiò, que va ben entà toti.

È salodat tamb illusion era notícia dera creacion de Meteoaran, eth Serviç Meteorologic d'Aran. Coma país, qu'auem era nòsta pròpria lengua, era nòsta pròpria gramatica, et nòste pròpri imne, eth nòste drapèu... e, perqué non?... ara qu'auem eth nòste pròpri Serviç Meteorologic, tè.

Be n'auiem de besonh. Dempús de tanti errors sistematices enes prediccions que mès d'un viatge an provocat pèrtes economiques plan importantes ena Val, que calie hèr aquest pas entà sajar de garantir un mès gran grad d'encèrt. Guarda qu'es errors se paguen cars en un territòri coma eth nòste qu'a ua dependéncia tan grana dera nhèu. Pòt hèr mès mau ua error en pronostic qu'er ors en Uishèra. Eth temps qu'ei quauquarren massa important tath nòste país entà hèr-ne es previsions a centeats de quilomètres de distància. Es previsions hètes entà un país mediterranèu coma Catalonha non son pro precises entà ua Val atlantica coma era nòsta virada cap ara Mar Grana. Non ei çò de madeish pronosticar entath Pirenèu, que entath Pirenèu orientau, centrau, occidentau, eth vessant Nord, eth vessant Sud.

Ara es previsions que se haràn en Aran e entà Aran. Pensi qu'es previsions hètes a pè de chantièr per fòrça an d'auer mès precision qu'es que se hègen ath delà deth tunèl, luenh.

Ues previsions ena lengua aranesa, encara que, domatge!, era web per defècte, ei en espanhòl e te cau trigar er aranés se la vòs. Ua web plan complèta que balhe es previsions a tres dies vista e a cinc dies enes hèstes de Nadau e pònts hestèrs. Ath delà qu'indique era temperatura de Vielha e de Les. Cau demanar qu'ad aqueri dus punts se n'i poguen ahíger d'auti, aumens un per pòble. Ena web s'i trafen tota sòrta de grafiques e estadistiques e en futur dues camèras aufriràn imatges en dirècte des des dues boques deth tunèl, coma qui campe per dues capuchines.

De moment, en aguestes prumèras setmanes de foncionament eth grad d'encèrt qu'ei totau e non an cap auut pòur d'anonciar "solei e temperatures agradables ena Val d'Aran...temperatures nautas entara epòca..." ath miei dera sason der esquí. E que vòs? Meteoaran que non ei responsable deth temps, sonque lo pronostique. Guarda qu'era meteorologia non ei ua sciéncia exacta e que cerque logica en quauquarren tant caotic coma era atmosfèra. Ath delà es mejans de comunicacion que son tostemps prèsti entàs noticies sensacionalistes tanben tamb eth temps, mès quan diden "Hè quaranta ans que non ploiguie tant", ja ei ua manèra d'arreconéisher que non ei quauquarren de nau, hè quaranta ans ja ploiguie atau.

Enquia ara era informacion deth temps ère plan generica entà tota Catalonha e pòc precisa entà Aran. Òc, qu'ei vertat qu'eth clima ei cada còp mès descrabestat e tamb registres cada viatge mès extrèmi e alhocardidi, mès non per aquerò cau hèr pronostics qu'espanten as visitants. En Vilamòs que mos en fiauem mès des metòdes tradicionaus, eth baromètre deth Frare deth Temps⁴⁸, es arrepervèris⁴⁹, eth baran⁵⁰ dera lua, es bromalhs en cèu e es romatismes des pairs senhèrs.

Segurament tornaram a sénter mots coma balaguèra, caumàs, torbèg, tronada, relampit, borrat, bromalh, escahuament, arcolan, arrosada, auratge, sequèra...

Ara qu'auem eth nòste Servici, dilhèu mès pensat entara nhèu, entàs toristes, Baqueira, Vielha... Ara que calarie hèr-lo mès entà toti, mès nòste ahigent bères opcions: pagina web per defècte en aranés, informacion de temperatura en toti es pòbles, informacion der estat deth temps tanben en

48 Eth frare deth temps, qu'ei un igromètre que mesure era umitat. Eth mecanisme qu'ei plan simple: eth braç e era capucha se botgen en arropir-se o estener-se es dus peus ròis umans tamb eth cambi d'umitat.

49 "Arcolan deth maitin era ploja peth camin, arcolan dera serada era ploja despassada". Eth libe Arrepervèris, Pagès editors, 1992, qu'a tot un capitol dedicat as arrepervèris sus eth temps.

50 Baran: cercle, corona que se pòt veir bèri viatges ath torn dera Lua. Aquerò qu'indique que va a cambiar eth temps. "Era Lua qu'a baran".

Banhères, Sent Biat, Sent Gaudenç, Montrejau e Tolosa, etc., mapa deth temps d'Aran, indicacion dera tendéncia, avís de risc d'incendis en estiu, avís de carretères barrades o tamb gèu en iuèrn, registres de ploja recuelhuda, oraris deth Solei per autan e per cogant, canvis de Lua e d'aves informacions tara agricultura.

Meteoaran amassa tamb eth servici de Prevencion de Lauegi e deth Nivèu des arrius pòden èster uns Servicis de referéncia, ua mòstra de coma un país petit se botge e hè es causes.

Aguest nau Servici que se guanharà eth prestigi tamb eth temps balhant ues prediccions rigoroses e çò de mès objectiuves possibles. Agraden o non agraden.

Eth temps non lo podem cambiar, aumens que lo pogam preveir.

Cauishigant era tèrra

Eth passat dia dus de gèr que hec vint ans dera mòrt deth gran filològ Joan Coromines i Vigneaux⁵¹ autor de *El parlar de la Vall d'Aran*, ua òbra plan importanta entara lengua d'Aran. Ei donques un bon moment entà rebrembar ar òme en eth sòn pas peth nòste País.

Ena Val d'Aran, justament en Vilamòs, cap-lòc deth Terçon de Lairissa, Coromines non i passèc senon que i demorèc pendent tempsades. Era prumèra en agost de 1924 en que hec era pujada ath Montludè. Ac conde ena excursion numèro 31 deth sòn libe *Itineraris*⁵²: “comenci a gèsser des brumes e me tròbi de còp ath dessús d'un pòble fòrça important: ei Vilamòs...”.

Dempús i demorèc pendent er an 1926 entà hèr era sua tèsis doctorau *Vocabulari aranés*⁵³ e finalament en er an 1994 entà acabar eth libe *El parlar de la Vall d'Aran*⁵⁴ coma eth madeish explique, en *Onomasticon Cataloniae*⁵⁵: “...Vilamòs...entenut aqui madeish 1926, e 1994 en que i acabè eth libe *Eth Parlar dera Val d'Aran*, pòble ena montanha entre Arròs e Bossòst...” Josep Ferrer e Joan Pujadas enes Notes Biografiques deth sòn *Àlbum Joan Coromines*⁵⁶ placen tanben ath màstre en Vilamòs, pendent er an 1934 “... Pendent eth mes d'agost hè enquèstes entà arremassar materiaus toponimics e antroponimics en Gessa, Betren, Gausac, Betlan, Vilamòs...”

I a un testimòni dirècte dera estada de Coromines en Vilamòs, ei Carmen Martínez que siguec qui li mestraue eth minjar, lo servie e se n'encuedaue de que non li manquèsse arren.

51 Joan Coromines i Vigneaux (Barcelona, 21 de març de 1905-Pineda de Mar, Barcelona, 2 de gèr de 1997) siguec un filològ, lexicograf e etimològ catalan.

52 *Itineraris*. Fundació Pere Coromines / Ara Llibres, 2014, pag. 56-58.

53 *Vocabulari aranés*, Impremta de la Casa de la Caritat, Barcelona 1931.

54 *El parlar de la Vall d'Aran*: gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó. Curial Edicions Catalanes – 1991

55 *Onomasticon Cataloniae*. Curial/”la Caixa”, Barcelona, 1989-1997 [1998].

56 FERRER, Josep e PUJADAS, Joan. *Àlbum Joan Coromines*. Curial Edicions Catalanes, 1992.

Conde Carmen que Coromines demorèc en casa des sòns pairs, qu'alavetz hège de pension. Era casa ei plaçada ena Plaça dera Glèisa, ath cant dera Casa dera Vila tamb ues vistes extraordinàries der Aneto e dera Maladeta. Era casa qu'ara se coneish coma *Casa des Martínez* peth nòm dera família que l'a aucupat es darrèri ans, mès abans ère *Çò deth Bragard*⁵⁷. I demorèc pendent bères setmanes entre es mesi de junh e junhsèga de 1994 entà acabar *El Parlar de la Vall d'Aran*. L'acompanhaue eth son frair Ernest e arribèren e se botjauen en taxi ja que cap des dus podie amiar eth coche pr'amor dera sua edat auançada. Ernest que s'installèc ena casa dera plaça mès Joan se n'anèc entà una auta casa qu'es Martínez auien dehòra deth pòble entà poder trebalhar mès tranquil. I auie dies que entà profiter eth temps, enlòc de minjar ena pension dera plaça se hège a portar era masca peth sòn frair ena cramba a on dromie e escriuie era sua òbra tant a man coma tamb ua maishina d'escriuer.

Segons eth testimòni de Carmen eth mèstre Coromines ère un òme brave, ua persona afabla, discrèta e frugala que non minjaue guaire. Passaue eth temps lincat sus eth sòn mestier de filològ en tot escriuer e sense arrecèber guaires visites, peth sòn pròpi desir.

Una auta persona que lo tractèc, Angelita Fernández, era mestressa dera pension, l'arrebrembe, "...Ère un senhor qu'escriuie un pialèr, tot eth dia escriuie. Li agradauen fòrça es «migas» que li preparaua..."

Cau díder qu'aguesta plan importanta òbra de Coromines qu'ei *El parlar de la Vall d'Aran*, a flaira a Vilamòs en cada ua des sues pàgines, des sues entrades e acepcions. Ena detalhada e prigonda analisi que hè de cada mot aranés eth filòleg explique de forma exhaustiva en quini pòbles a entenut cada paraula o en quini lòcs an recusat bèra expression. Donques ua part plan importanta des mots qu'i apareishen an estat entenudi, contrastadi o recusadi en Vilamòs.

57 "Bragard" en occitan ei un adjectiu que vò díder vanitós. Es deth Bragard de Vilamòs qu'auien bastit es parets mèstres de pèira entà hèr ua casa aranesa ena Plaça dera Glèisa, mès alavetz qu'arribèren es trebalhs des centraus e era Companhia acabèc era casa convertint-la en quate modèrns apartaments a on s'alotgèren es enginhèrs e es "listèros" qu'arribèren en pòble. (Veir "Pijos", "carrilanos" e "listèros" en Jornalet 22.10.2016).

Joan Coromines qu'ère ua persona discrèta, que non deishèc guaires traces dera sua estada en Vilamòs, pòca gent l'arrebrembe, mès qu'ena sua òbra joatèc tà tostemp eth nòm deth nòste pòble tamb era lengua aranesa mès bloa.

Un aute caminaire illustre que romèc pera Val e passèc per Vilamòs que siguec eth Prèmi Nobel de Literatura Camilo José Cela. Ère er an 1956 e en sòn libe *Viaje al Pirineo de Lérida*⁵⁸, ac conde atau, “Vilamòs ei un pòble grandet e viu, maugrat era sua antiquitat; pera val se ditz que Vilamòs siguec eth prumèr pòble des aranesi... Eth viatgèr, en Vilamòs que i a un amic dera guèrra que se ditz Remigio Rosell e ei propietari d'ua pension”. En tot liéger aquerò que campen es dobttes: a estat jamès en Vilamòs eth Nobel? A escrit er episòdi de Vilamòs sense cauishigar-ne es carrèrs? Ei Camilo un mentidèr? Que se sàpie en aquera epòca non i a auie cap de pension ne cap d'òme que se diguesse Remigio Rosell⁵⁹.

Josep Maria Espinàs que hec eth madeish viatge en sòn relat en *A peu pel Pallars i la Vall d'Aran* non ditz arren de qué entrèssen en Vilamòs. Alavetz se non mos podem creir a Cela ena sua visita a Vilamòs, tanpòc mo'n cau hèr massa de que eth d'Iria Flavia trapèsse dura era carn d'anhèth ena “pension” de Vilamòs, “... e es costelhes —encara que un shinhau dures— acaben passant ben, se se les mastègue tamb aplicacion...”. Ve-t'ac a veir se a on se deuie flocar er anhèth eth gormand deth Nobel, ben! Ei coneishut que Cela, magnific escrivan tamb ua imaginacion descrabestada ère un shinau exagerat. Eth madeish conde qu'eth dia abans de començar eth viatge peth Pirenèu tamb Espinàs en tot sopar en Restaurant Palermo de Pobla de Segur, se floquèc eth solet vint-e-cinc trueites d'arriu, conde Cela “...quin tipe hènt a còder trueites! Eth viatgèr

58 CELA, Camilo José. *Viaje al Pirineo de Lérida*. Alfaguara, 1965.

59 Eth madeish autor qu'ac esclarís en ua nòta a pè de pagina, “Eth viatgèr declare, entà tranquillitat dera sua consciència, major tranquillitat de toti e satisfaccion deth sòn amic, que ne Vilamòs ei Vilamòs ne Remigio Rosell se ditz coma ací se li'n ditz e que quinsevolhe semblança damb situacions o persones reaus non ei mès que ua coïncidència, eca”. satisfaccion deth sòn amic, que ne Vilamòs ei Vilamòs ne Remigio Rosell se ditz coma ací se li'n ditz e que quinsevolhe semblança damb situacions o persones reaus non ei mès que ua coïncidència, etc”.

hec a possar era forquilha quan anaue pera trueita vint-e-cinc...". Quin galapian, gormand com ua padena!

Enric Soler i Raspall⁶⁰ qu'ei un aute caminaire mès modèrn que mès de cent ans mès tard torne a rehèr er itinerari qu'en an 1907 seguic Josep Puig i Cadafalch e era Mission Arqueologica de 1907, ena sua òbra *Pantocràtor*⁶¹.

Soler i Raspall tanben se botge per Vilamòs, "...Çò prumèr que veigui de Vilamòs, subergessent d'entre eth miei dera vegetacion, son es sons tets, de lòsa grisa hèn pinha compacta ath torn deth campanau dera glèisa, que se quilhe magnific, senhor..."

Apuprètz ena madeisha epòca en que Puig i Cadafalch romaue pera Val un aute caminant illustre descornie era beutat deth nòste país, ei Juli Soler i Santaló qu'ena sua òbra *La Vall d'Aran* (1906) conde, "... Vilamòs. Vila formada per 58 cases abitades.... des d'a on se pòt gaudir d'un berdi panorama des deth pujolàs de Santa Lúcia..." Ena epòca de Soler i Santaló, òc que i auie ua pension en Vilamòs que eth cite coma "Hostal Peylòch". Aquesta qu'ei sonque ua petita seleccion de caminaires escrivans illustres qu'an descornit era beutat dera nòsta Val e dempús ac an condat tamb polides paraules contribuïnt a que sigue mès coneishuda e estimada.

Joan Coromines didie, era tèrra "se non se cauishigue, non s'estime"⁶².

Eth, e toti es auti que la cauishiguèren e l'estimèren. Entada eri tot eth arregraimenth e tota era arreconeishença.

60 Enric Soler i Raspall (Terrassa, 1966) ei un escrivan e viatgèr especializat en literatura de viatges.

61 SOLER i RASPALL, Enric. *PANTOCRÀTOR, Seguint les passes de Puig i Cadafalch i la "Missió Arqueològica de 1907"*. Tushita Edicions. Barcelona, 2016

62 Citat per Nuria García Quera en sòn libe *Nou viatge al Pirineu*, Sensus, 2012.

Era beutat dera lengua

Quan mès hotgi en estudi dera nòsta lengua mès bèra que la trapi. Be n'i a per tot de beutat en nòste país: montanhes, arrius, lacs, nhèu, paisatge, glèises, istòria, art... Ath delà e “entà híger ua pèrta en sa corona⁶³ ...”, coma ditz eth de Montcorbau⁶⁴, a ua lengua pròpria, er aranés qu’ei tan bèra coma era des païsi que l’entornegen. Quauquarrés poderie pensar, qu’ua lengua tamb pòqui parlaires, tant desbremhada, quan non cauishigada pendent segles e qu’ei acornerada en un país tan petit, poderie èster dilhèu ua lengua praubà, entecada, endormiscada, tamb pòca fòrça expressiua e tamb un lexic limitat. Çapur tot ath contrari, ei ua lengua ben viua, polida, intensa, arrica, variada, tamb paraulum e fòrça expressiua, eficient e tamb ua beutat que t’endrabe. Vedetz se non era arriquesa des multiples accepcions qu’an bèri vèrbs aranesi, coma eth vèrb “virar⁶⁵”.

Virar ena expression “*virar era èrba*” ei meter-la deth revèrs (desandar), mès en “*virar era tèrra*” qu’ei laurar per dusau viatge entà semiar, “*virar-se era lèit*”, qu’ei tornar-se agra, en “*virar-se es mosques*”, qu’ei trèir-se es mosques deth dessús, en “*virar ara dreta*”, qu’ei cambiar de direccion, en “*virar eth bestiar cap ara comada*” qu’ei hèr anar as bèsties a béuer, en “*virar er aigua entath uart*” qu’ei arrosar eth uart, en “*me vire eth cap*” qu’ei eth cap me rome, en “*vira-me deth ors*” qu’ei defen-me deth ors, en “*eth campanau qu’ei miei virat*” qu’ei un shinhau inclinat, en “*virar eth uelh*” qu’ei daurir e barrar eth uelh, “*virar eth Nau Testament*” qu’ei tradusir-lo, en “*virar-s’ac*” qu’ei esdegar-se, saber-se’n gèsser, escarrabilhar-se, desembarrassar-se, en “*era ròda vire*”, qu’ei era ròda hè torns, en “*vò virar a ploja*”, que va a plòir, en “*virar-se de cu*”, qu’ei portar era contrària, en “*virar eth sen*” qu’ei pèrder eth coneishement, en “*virar ua carta*” qu’ei manar ua carta, en “*vira-me mila euros*” qu’ei transferir , en “*es mainatges de Vilamòs an virat totes es*

63 *Era Val d’Aran*, poèma de Jusèp Condò Sambeat.

64 Jusèp Condò Sambeat (29 de març de 1867 - 5 d’agost de 1919), sacerdot, escrivan e poèta aranés, neishut en Montcorbau.

65 Joan Coromines - *El parlar de la Vall d’Aran: gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Curial Edicions Catalanes, 1991.

garbères d'Arres" ei que les han hèt a quèir, en "*era lua a es còrnes virades cap ath cèu*" indique que era lua ei en baishant, etc...

Çò de madeish poderíem vantar-mos deth nòste vèrb "hèr" que joatat tamb d'auti mots, ei plan avient e hè un bon servici ara lengua: *hèr a còder, hèr as cartes, hèr dò, hèr hóner, hèr era barba, hèr lèu, hèr anar, hèr a quèir, hèr dia, hèr a díder, hèr a temptar, hèr a popar, hèr a quilhar, hèr a veir, hèr huelha, hèr a hèr, etc...*

Un aute exemple dera beutat descriptiua dera nòsta lengua lo trapam enes vèrbs emplegadi entà expressar qu'ua femelha a un hilh. En quauques lengues vesies s'en ditz "*parir*", mès en aranés, en ua mòstra de precision linguistica ne didem *anherar* en cas dera oelha, *vederar* ena vaca, *crabotar* ena craba, *canhotar* ena canha, *gatoar* ena gata, *porinar* ena cavala, *poricar* ena lòca, *desocupar* ena hemna, eca... Quin paraulum!

Guardatz se non era fòrça expressiua, onomatopeica de bèri mots com *espatracat, relampit, fiular, bohar, bohet, teca, patac, truc, brac, tronada, torbeig, chaupicar, esquitlar, bronidera, tarrambòri, popar, chucar, chauchar, lipotejar, quequejar...* en tot prononciar eth mot ja semble que pòs sénter eth son dera acción que represente.

Que tanben tròbi interessanta e ben polida era modulacion quasi musicau des mots monosillabs coma *lèit, lei, lhet, lec, lèg, lèu, Les, lòc, lop, lort, long, lim, lit, lin, liat, lac, laç, lan, lard, lau, lum, luc...* Guarda se quin repertòri tan ample, sense botjar era letra "l" e modulant cada vocau.

Encara un aute bon exemple d'eficiéncia linguistica, eth profitament dera letra "h" der abecedari que mo'n servim entà bastir es digrafs *lh, nh, sh, ch, hl, th...* Quitament sense digraf i a viatges qu'ei aspirada. En fòrça lengues qu'ei muda e soent ornamentau, mès en aranés que dam un bon exemple deth profitament e eth reciclatge, òc. Çò de madeish que pensi deth pragmatisme dera nòsta gramatica en çò que tanh ar emplec dera accentuacion, practica e utila. Que tanben tròbi ua polida mòstra de sensibilitat e delicadesa dera lengua en emplec dera paraula "*praube*" entà referir-se a quauquarrés que ja non ei entre nosati, qu'ei mòrt, "*...eth*

praube Jaime...”, “...eth praube Yvès...”, “...era praubeta Teresa de Bausen qu’ei soleta en sòn cementèri...”

Era nòsta lengua ath delà d’arrica en concèptes qu’ei diuèrsa a nivèu morfològic e fonetic tamb variantes com eth *canejanés*, *pujolenc* o er aranés dera *rèsta dera Val*. S’en aqueri nivèus auem tres variantes, en eth lexicau que n’auem cinc de grops, *Pujòlo*, *Castièro*, *Marcatosa*, *Lairissa*, *Quate lòcs*. Tanplan a ua flexibilitat que permet er emplec duau de bèri mots, *arriu/riu*, *arremassar / remassar*, *arraison / rason*, *arrebrembe / rebrembe*, *arreconéisher / reconéisher*, *arrepervèri / repervèri*, *arrevirar / revirar*, eca...

Era nòsta lengua ei tan bèra e tan complèta, que auem un lenguatge especiau entà parlar as bèsties, qu’arresponen as ordes que se les dan en forma de monosíllabs, veus tipe interjeccion, Onomatopeies e fiulets.

Que pensi qu’ua lengua ena sua literatura, ena sua gramatica, en sòn vocabulari, ena sua sintaxi, ena sua ortografia, enes sues cançons mos ditz totafèt se com ei eth país que la parle, era sua gent, se com pense.

Era beutat dera lengua aranesa, mos parle d’un país beròi, arric en istòria, en cultura e en gent. Quan mès la parlegam, liegegam, escriuegam e cantegam, mès beutat i descorbiam.

Oiconimia dera Val d'Aran

Enes pòbles dera nòsta Val que i auem encara un element immateriau, mès plan important, que hè partida deth nòste patrimòni istoric e linguistic, ei eth “Çò”, eth nòm pròpri de cada casa.

Ara que eth nòste País trabalhe ena candidatura entà qu'era Unesco ne declare tot er ensems coma Patrimòni Mondiau ei bon moment entà hèr eth trebalh d'arremassada dera oiconimia⁶⁶ des nòsti pòbles.

Se que non, a conseqüència des cambiaments ena manèra de víuer e tamb eth temps corren eth risc de desaparèisher. Un risc que non an es cognòms des persones pr'amor qu'aquri demoren escriti en Registre Civiù, Partida de Batialhes, Carta d'Identitat, etc... çò que non passe tamb eth nòm des cases, que transmetut de forma orau, se va delint tamb eth temps.

Enquia non hè guaire eth nòm dera casa ère tan important o mès qu'eth cognòm entà identificar e arreconéisher a quauquarrés: Pau de Çò de Madrona, Joan de Çò de Jacinto, Joan de Çò de Joan de Jaime, Jusèp de Çò de Joanet, etc.

Non emplegàuem pas eth cognòm, senon eth nòm dera casa, qu'ère ua sòrta d'etiqueta o còde de barres, que te balhaue era informacion basica sus era persona en tant qu'integrant d'aquera casa: reputacion, estatus, credit, propietats, nivèu sociu...

Eth nòm dera casa ère tan important que en bères ues ère escrit en pèira en lumedan. A truca d'ans que tot se botjaue e cambiaue, mès era casa aranesa e eth sòn nòm tenguien fòrt en temps mès enlà des cognòms qu'anauen cambiant tamb es cognòms des eiretièrs.

Aguest demostratiu aranés “Çò”, qu'ei brac en letres mès long en significats. Quan parlam de Çò de Joanchiquet parlam dera casa des de Joanchiquet, mès tanben mos referim as propietats des de Joanchiquet,

66 Era oiconimia ei era branca dera onomastica qu'estúdie es nòms pròpris des cases.

tèrres, prats, bòrdes, bèsties, e sustot ara comunitat, ath grop de persones que i demore. Er equivalent “*Es de Joanchiquet*”, ja se ve qu’ei plurau⁶⁷.

Eth “çò”, era casa, qu’ei un tot productiu, afectiu, psicologic, sociau, part dera identitat de cada un. Era casa aranesa qu’èrè er element basic que conformaue era societat, eth pòble. Dejà en aspècte arquitectonic era casa aranesa qu’ei d’ua tipologia pròpria⁶⁸.

Ena arremassada des oiconims qu’auem hèt deth pòble de Vilamòs (Lairissa, Val d’Aran) auem identificat aumens ua seishantea de nòms de casa istoriques.

Son aguesti: Badia, Barbèr, Bertranet, Bertranon, Blasi, Borièr, Bragard, Caseta, Crasta, Escolans, Farrè, Gai, Galhon, Guilhamig, Guilhèm, Hònt, Hustèr, Jacinto (Laojós), Jaime, Jarrós, Joan de Jaime, Joanchiquet, Joanet, Jusèpa, Lajan, Lúcia, Madrona, Marion, Maruquí, Maties, Mingo, Miquèu, Monge, Mossen Jaime, Oelhèr, Pajarito, Paquet, Pau, Paylòch de Baish, Paylòch de Naut, Peirona, Pèp, Pèrè Antoni, Placeta, Quica, Quisson, Rectoria, Riba, Rictor, Roata, Ròs, Sanset, Sants, Saplan, Sartet, Sebastiana, Shelina, Solèr, Teishinèr, Uart. Juli Soler i Santaló ena sua visita de 1906 a Vilamòs que ja ne compdèc cinquanta sies de cases.

Eth metòde emplegat entà hèr aguest recensament qu’a estat era arremassada orau entre vesins deth pòble⁶⁹ e odegant ena documentacion⁷⁰ des archius depausadi en AGA Archiu Generau d’Aran en Arròs.

Era màger part, quaranta cinc, d’aguestes cases que encara demoren ben quilhades, dubèrtes e abitades aué en dia. En çò que tanh as autes: Çò de Guilhamig, qu’ei un pati privat, Çò de Joanchiquet, qu’ei un musèu, Çò de

67 CARRERA, Aitor. *Gramatica aranesa*, (pag.83). Pagès editors, 2010.

68 ROIGÉ, Xavier; ESTRADA, Ferran; BELTRAN, Oriol. *La casa aranesa*. Garsineu Edicions, 1997.

69 Arregraïm era colaboracion ena remassada des nòms des cases a: Marcèl de Çò de Joandejaime, Pilar de Çò de Lúcia, Fineta de Çò de Madrona, Joan de Çò de Laojós, Joserito de Çò de Joanet, Jaime de Çò de Marion, Magdalena de Çò de Joanet e Jusèp Antòni de Çò dera Hònt d’Arres.

70 HONS AGA190-11 / Çò de Joanchiquet de Vilamòs e HONS AGA190-140 / Çò de Lúcia de Vilamòs.

Paylòch de Baish, qu'ei un pati privat, Çò de Sants, qu'ei ua plaça e parcatge publics, Çò dera Caseta, qu'ei ua bastissa d'otèl inacabada, Çò dera Roata, qu'ei un pati privat, Çò deth Monge, qu'ei ua bastissa d'otèl inacabada, Çò deth Sartet qu'ei un pati privat, Çò deth Barbèr qu'ei ua bòrda, Çò de Maruquí qu'ei un pati privat, en lòc a on i auie Çò de Maties ara i a uns apartaments e a on i auie Çò de Peirona aué i auem era Plaça dera Glèisa.

Aguesta relacion de nòms de cases araneses ei tanben un reflèxe dera realitat lingüística d'alavetz, ja que non se trapen guaires tèxtes en aranés mès entà darrèr deth segle XXu. Enes documents qu'auem cercat es escrivans que se servien deth castelhan, deth catalan e bèth un deth latin, per tant sonque an demorat en aranés es nòms des cases, es persones e es lòcs.

Totun cau tier compde que bèri oiconims que mos an arribat per transmission orau son un shinhau deformadi: Es deth Hustèr > Es de Tustè, Bertranet > Betranet, Bertranon > Betranon, Galhon > Gayon, Oelhèr > Guelhè, Rictor > Rittó, Tres Pujòs > Trespojós.

Atau podem veir que vint-e-dues cases se corresponen tamb eth nòm d'ua persona, dètz-e-ueit que pòrten nòm d'òme, quate d'hemna e dètz tamb nòm de mestier: Es de Rictor, Es de Barbèr, Es des Escolans, Es de Farrèr, Es der Hustèr, Es deth Monge, Es deth Oelhèr, Es deth Sartet, Es deth Teishinèr, es deth Borièr.

Vint-e-nau des cases ja apareishen desde hè pròp de cinc segles en manuscrits dera documentacion familiara de Çò de Lúcia e de Çò de Joanchiquet, qu'ei depausada en Archiu Generau d'Aran: Çò de Joanchiquet (1544), Çò deth Gai (1602), Çò dera Riba (1682), Çò de Lúcia (1682), Çò de Quica (1683), Çò dera Badia (1698), Çò de Peirona (1699), Çò de Blasi (1703), Çò de Guilhèm (1705), Çò de Laojós (1706), Çò de Sants (1708), Çò dera Caseta (1710), Çò de Joan de Jaime (1713), Çò dera Roata (1723), Çò de Bertranon (1725), Çò de Pau (1725), Çò deth Sartet (1730), Çò de Sants (1731), Çò de Guilhamitg (1731), Çò deth Barbèr (1732), Çò deth Bragard (S.XVIII), Çò de Miquèu (S.XVIII), Çò deth Hustèr (S.XVIII), Çò de Père

Antòni (S.XVIII), Çò de Sebastiana (S.XVIII), Çò dera Crasta (S.XVIII), Çò de Maruquí (1817), Çò de Blasi (1835), Çò de Maties (1850), Çò de Pailòch (1882).

Apareishen tanben: Çò deth Borièr en un empenhorament de 1850, Çò deth Ròs en uns capitols matrimoniaus de 1723, Çò de Sanset en un censau de 1592 e Çò deth Uart en ua venta de 1850, mès aguestes quate cases non sabem identificar a on serien plaçades.

Eth percentatge de permanéncia des cases de 1544 enquia ara qu'ei ben naut.

Be n'an d'istòria aguestes cases, tanta, que vint-e-dues d'eres an patrimòni a protegir, ja sigue era madeisha casa o bèth element arquitectonic, coma er horn, eth lumedan de pèira, es penaus, eth portau, eth relòtge de solei; Çò de Bertranet, Çò de Bertranon, Çò de Galhon, Çò de Guillhèm, Çò de Jacinto (Laojós), Çò de Jaime, Çò de Joan de Jaime, Çò de Joanchiquet, Çò de Jusèpa, Çò de Lajan, Çò de Lúcia, Çò de Marion, Çò de Miquèu, Çò de Pajarito, Çò de Paylòch de Naut, Çò de Pèp, Çò dera Rectoria (Ignasi), Çò deth Bragard, Çò deth Hustèr, Çò deth Jarrós, Çò deth Oelhèr, Çò deth Teishinèr.

En Vilamòs, pòble respectuós tamb es tradicions encara batien es cases naues que bastissen o apraien tamb un nòm: Çò d'Emilio, Çò de Marsol, Çò de Pocorull-Castet, Çò dera Fòrja, Çò dera Garièra, Çò de Tres Pujòs, Çò de Benita, Çò de Vista Aneto, Çò dera Casita, Çò de Larrañaga, Çò d'Ignasi, Çò de Cristina, Çò de Cortada, Çò de Mitjà, Çò de Cespedes-Vilhamates, Eth Larèr, Eth Refugi, Era Agla, Santa Barbarà...

Ath delà se passejatz peth pòble poderatz veir eth nòm, eth Çò de cada casa, hèt en husta penjat en lumedan, prètzhèt der artisan Jaime Esteve Relha des de Marion.

Ua polida manèra de salvar era nòsta memòria e perpetuar ua tradicion, dera que n'auem volut parlar ací entà que non se pèrde ne se desbrembe. Dera madeisha manèra que suenham es pèires des nòstes glèises, que cau

tanben cuedar aguest simbèu d'identitat de cada un qu'ei eth nòm dera casa.

Calerie hèr un trebalh d'oiconimia coma cau en tot remassar es nòms de cases dera Val e identificar-les plaçant ena façada un pannèu o placa normalizada entà tota era Val e tamb un còde QR que balhèsse era informacion basica.

Serie ua polida manèra de condar era nòsta istòria a toti aqueri toristes que gàndien pes nòsti carrèrs.

Tònho de Çò de Lúcia de Vilamòs.

Taula sinoptica des nòms des cases de Vilamòs

Oiconim	Ubicacion*	Actualament	1 referéncia	Proteccion
Badia	Trav.Sta.Barbarà-Q	Abitada	1698	
Barbèr	Sant Francés-Q	Bòrda	1732	
Bertranet	Sant Francés-D	Abitada		Lumedan-horn
Bertranon	Sant Francés-D	Abitada	1725	Lumedan-pas
Blasi	Major-D	Abitada	1703	
Borièr	Desconeishuda		1846	
Bragard	Plaça Glèisa-D	Abitada	SXVIII	
Caseta	Carrèr Sant Jusèp	Òtel inacabat	1710	
Crasta	Santa Barbarà	Abitada		
Escolans	Plaça Major-D	Abitada		
Farrè	Trav.Sta.Barbarà-D	Abitada		
Gai	Major-D	Casa Rurau	1602	
Galhon	Trav.Sta.Barbarà-D	Abitada		Portau-arcada
Guilhamitg	Major-D	Pati privat	1731	
Guilhèm	Trav.Sant Jusèp-D	Abitada	1705	Lumedan-casa
Hònt	Major-D	Abitada		
Hustèr	Sant Antoni-D	Abitada		Penaus-horn
Jacinto-Laojós	Santa Barbarà-D	Abitada	1706	Lumedan-casa
Jaime	Sant Blasi-Q	Abitada		Horn
Jarrós	Sant Francés-D	Abitada		Relòtge-portau
Joandejaime	Major-Q	Abitada	1713	
Joanchiquet	Major-D	Musèu	1544	Conjunt

Oiconim	Ubicacion*	Actualament	1 referéncia	Proteccion
Joanet	Sant Antòni-D	Abitada		
Jusèpa	Carrèra-D	Abitada		Penaus-horn
Lajan	Major-Q	Abitada		Horn
Lúcia	Sant Antoni-D	Abitada	1682	
Madrona	Major-Q	Abitada		
Marion	Santa Barbarà-D	Abitada		Penaus
Maruqui	Santa Barbarà-D	Pati privat	1817	
Matíes	Santa Barabarà-D	Apartaments	1846	
Míngo	Hònt-D	Abitada		
Miquèu	Major-Q	Abitada		
Monge	Carrèr Sant Jusèp	Òtel inacabat		
Mossen Jaime	Hònt-D	Abitada		
Oelhèr	Santa Barbarà-D	Abitada		Portau
Pajarito	Plaça Major-Q	Abitada		Penaus-horn
Paquet	Trav.Sta.Barbarà-D	Pati privat		
Pau	Major-D	Abitada	1725	
Paylòch B.	Costeretes-Q	Pati privat		
Paylòch N.	Sant Ròc-Q	Abitada	1882	Portau
Peirona	Plaça Glèisa	Plaça	1699	
Pèp	Trav.Sta.Barbarà-Q	Abitada		
Père Antòni	Carrèra-Q	Abitada		
Placeta	Sant Miquèu-D	Abitada		
Quica	Plaça Major-Q	Abitada	1683	
Quisson	Sant Blasi-D	Abitada		
Rectoria	Plaça Major-Q	Abitada		Penaus-horn
Riba	Major-D	Abitada	1682	
Rictor	Major-D	Abitada		
Roata	Hònt-D	Pati privat	1723	
Ròs	Desconeishuda		1723	
Sanset	Desconeishuda		1592	
Sants	Major-Q	Plaça/parcatg	1708	
Saplan	Major-D	Abitada		
Sartet	Sant Blai-Q	Pati privat	1730	
Sebastiana	Santa Barbarà-D	Abitada		

Oiconim	Ubicacion*	Actualament	1 referéncia	Proteccion
Shelina	Santa Barbarà-D	Abitada		
Solèr	Major-D	Abitada		
Teishinè	Sant Blai-D	Abitada		
Uart	Desconeishuda		1850	

*Era Letra D (Dreta) o Q (Quèrra) indiquen qu'era casa ei plaçada ara man dreita o man quèrra deth carrèr en sentit d'autan a cogant. Ja se pòt veir que lèu totes son plaçades a dreita cercant era orientacion ath solei.

Mès musica

Mès musica! Tiò, mès musica en aranés. Que ven de veir era lum ua naua composicion musicau en aranés, es Gòis a Sant Ròc de Vilamòs (Val d'Aran).

Era pèça ei ua naua òbra, frut dera collaboracion der escrivan, istorian, erudit e poèta de Les (Val d'Aran) Jèp de Montoya e deth musician e compositor d'ascendéncia aranesa, Jaume Masana dit Castèth, e ei interpretada per "Es Paums", qu'auem joatat es mots tamb es sons.

Aguesta ei dejà era quatau produccion deth projècte que'es autors comencèren er an 2014 e tamb eth que vòlen méter musica a tèxtes de poètes aranesi de toti es tempsi.

Aguest còp tamb es Gòis Jèp de Montoya e Castèth s'an apropiat e an campat en un nau genre, era musica religiosa aranesa, dempús d'auer produsit balades (*Net de Huec*), ròck (*Hilh!*) o nadaletes (*Era Soca de Nadau*). Aguestes tres òbres que son incluides en CD editat⁷¹ per "Es Paums" en avents de 2015.

En aguesti moments es autors ja son a trabalhar en ua naua composicion de tematica religiosa en aranés, ua *Accion de Gràcies* entà èster interpretada en quinsevolhe ofici religiós.

Es Gòis se presentèren eth passat dia 15 de junhsèga en un lòc plan restacat tamb er aranés, er Institut des Lengües dera Universitat de Lhèida e s'estreiaràn ena Hèsta Major de Vilamòs eth dia 15 d'agost. S'a editat ua sèrie limitada e numerotada de huelhes artistiques tamb es paraules, era musica e ua orladura tamb motius dera flòra, era fauna e era istòria dera Val d'Aran.

Entà compausar es Gòis auem auut d'oishinar pes archius, escorrinflar pes parròquies e odegarr enes bibliotèques. Auem trapat que i a ua grana aficion per aguest genre e tanplan un pialèr d'activitat, associacions

⁷¹ *Era soca de Nadau* editat per Es Paums tamb era collaboracion de Conselh Generau d'Aran e Institut d'Estudis Ilerdencs.

d'amics des Gòis, colleccionistes, amassades, blògs, publicacions, interessadi, etc. Be n'i a de gòis publicadi per totes es parròquies deth nòste País. En Aran, sonque tamb eth hons que mos a deishat Mossen Amiell, er amàs publicat en an 2000 per Ajuntament de Naut Aran e era colleccion qu'auem consultat der expèrt en gòis Mossèn Josep Maria Vinyolas² que n'auem trapat mès d'ua vintea. Tot un mon de gòis, tè!

Es Gòis que son ua manifestacion mès dera cultura populara deth nòste País que mos parlen dera poesia, dera musica, deth folclòre e dera religiositat dera gent des nòsti pòbles. Basicament es Gòis son ua pregària cantada peth pòble, entà demanar proteccion a Nòsta Senhora o a bèth sant coma Sant Ròc, Sant Sebastian o Sant Fabian entre d'auti.

An d'auer ues caracteristiques literàries e musicaus concrètes entà arténher era consideracion de "Gòis": un poèma de bères estròfes —entre sies e ueit— tamb vèrsi generaument eptasillabics. Sèt sillabes s'eth vèrs acabe en paraula oxitona e ueit s'acabe en paroxitona. An ua entrada o estriuet ath cap, tamb rima encadiada, e dempús vien es estròfes des que, es dues darrères encaishen tamb es dus darrèri vèrsi dera entrada. Cada estrofa a sies vèrsi.

Eth nòm de Gòli ven des mistèris de gòli qu'auenc era Vèrge, a saber, era Anunciacion, era Nativitat de Jèsus, era Adoracion des Reis e es pastors, era Resurreccion deth Crist, era Ascension de Senhor ath Cèu, era Pentacòsta o era Venguda der Esperit Sant en Cèu, e era Assumpcion e Coronacion. Aguesti mistèris que se didien en tot pregar eth rosari.

Ei un cant plan democratic pr'amor que non i a solistes, lo cante tot eth pòble sense distincion e qu'enes paraules se servís dera prumèra persona deth plurau entà demanar proteccion entara collectivitad, "sigues eth nòste guaridor". En temps vielh se li demanaue a Sant Ròc proteccion contra era pestilència, aué en dia l'ac podem demanar contra d'auti maus e malauties.

Era tradicion de cantar es Gòis encara se ten en bèri pòbles dera Val, mès qu'en Vilamòs auie desapareishut. Ara tamb aguesta naua composicion,

que volem qu'aumens un còp ar an era gent des nòsti pobles cante, e cante en aranés laguens des nòstes glèises.

Mès musica ei çò que mos cau, tiò! mès musica en aranés, pr'amor que cantar ei ua bona manèra de promòir er usatge sociau der aranés.

Coma didie eth musician Pau Casals “arremassar e publicar es gòis tradicionaus ei un nau pas cap ath rencontre dera anma deth nòste pòble⁷²”

Saludacions musicaus.

72 *Goigs i devocions populars* de Mossèn Josep Maria Viñolas Esteva.

GÒIS DERA VAL D'ARAN

- Nòsta Senhora de Mijaran (aranés)
- Nòsta Senhora de Montgarri
- Nòsta Senhora de Cap d'Aran en Tredòs
- Sant Martin de Corilha en Gessa
- Nòsta Senhora des Nhèus en Gausac
- Nòsta Senhora dera Artiga de Lin enes Bòrdes
- Sant Esteve de Tredòs
- Nòsta Senhora des Desemparats de Montcorbau (aranés)
- Nòsta Senhora des Nhèus de Baquèira
- Sant Pelegrin d'Arties
- Sant Feliu de Bagergue
- Santa Margalida de Bagergue
- Sant Julian de Garòs (aranés)
- Nòsta Senhora de Montserrat dera capèla deth camin de Gessa
- Santa Anna dera cabana de Montorromies de Gessa
- Jesús Crucificat de Salardú.
- Sant Andrèu de Salardú
- Sant Sebastian d'Unha
- Santa Eulària d'Unha
- Sant Joan Baptiste de Les
- Sant Blas de Les
- Sant Ròc de Gausac
- Sant Fèlix de Vilac (aranés)
- Apostòl Santiago de Casau
- Sant Fabian d'Arres de Jos

Eth sac de sucre. Conde de Nadau

Damb ueitanta ans enes sues esquies, era Germana Jacinta dera congregacion des Germanetes des Praubes, ère era monja mès vielha der asil.

Se les auie vist de toti es colors entà poder dar de minjar cada dia ara seishantea de vielhs praubes que demorauen en asil plaçat a tres quilomètres dehòra dera vila. Quan non mancaue eth pan, mancaue era masca.

Per aquerò non se'n hec bric quan era Mair Superiora li didec:

— Germana Jacinta, aguesta semana quan gesque a quistar ena vila, sajarà que li donguen sustot sucre.

Jacinta qu'ère era responsabla d'anar a demanar aumòina pes cases dera vila. Guarda que se'n gessie plan ben, damb eth sòn aspècte fragil, miei encorbada e aqueth sorire innocent que portaue tostemps diboishat ena cara, moiguie es còrs e daurie es portamonedes dera gent.

— Se non enguan —contunhèc era Mair Superiora— tà Nadau non poderam hèr es pastissons tas pair-sénhers pr'amor qu'ena recodina non i a dejà ne un gram de sucre.

— Èm tament gormands es vielhs... —didec Jacinta— que ne cau un pialèr de sucre. Non se'n hèsque Mair, qu'auram sucre.

Jacinta confiaue fòrça tostemp ena providéncia tà arténher çò qu'auie de besonh e, coma d'auti còps, demanèc ajuda ar imatge de Sant Jusèp que i auie ena entrada der asil. Metec as pès deth Sant ua sucrèra ueda tà que se n'encuedèsse qu'auien de besonh sucre.

Eth praube Sant auie ajudat a Jacinta mès d'un còp, coma eth darrèr en qué era Mair Superiora ena visita de Nadau deth Baile li demanèc qu'er Ajuntament placèsse ua parada deth bus dera ciutat ath deuant der asil. Atau es vielhs poderien préner eth bus e anar a passejar ena vila.

Jacinta, que confiaue mès en Sant Jusèp qu'en Baile, placèc un retalhable de carton damb era figura jauna deth bus as pès der imatge en tot demanar-li ajuda.

Sigue pera intervencion deth Sant, pera gestion deth Baile o pera proximitat des eleccions, eth cas ei qu'er Ajuntament bastic ua naua parada de bus deuant der asil.

Era monja deishèc er ahèr deth sucre enes mans deth Sant e se n'anèc a premanir es figures tath neishment deth betlèm que coma cada an plaçarien en minjador de nau.

Èrem a miei deseme, a ua semana de començar era sason der iuèrn, auents auie vengut gelat e en Andòrra i hège un heired que pelaue. Ne caperadi damb era capucha, es mitanes, e eth caishanèr se podie anar peth carrèr, sense tremolar de heired.

Prudènci e Audeta se calèren en darrèr gran supermercat que i auie en gèsser deth país, abans de trauessar era termièra. En part entà cauhar-se e en part tà hèr es darrères crompes.

Passèren pera seccion deth boder, des hormatges, des camalhons, deth chicolate, des begudes e arribèren en cornèr deth sucre.

— Guarda —didec Prudènci— ací que venen eth sucre per sacs en aufèrta

— Plan qu'ei mès barat per sacs —didec Audeta— mès non mo'n cau tant a nosati de sucre, ben.

— Ja sabi se que haram —didec Prudènci— cromparam eth sac e les ac portaram en asil as Germanetes des Praubes.

Cada an peth torn de Nadau Prudènci e Audeta visitauen er asil que i auie dehòra dera vila entà portar-les quauquarren. Non i auien cap de parent intèrn, mès admirauen eth gran trabalh que hègen aqueres abnegades hemnes damb es vielhs desemparadi. Ath delà de bèth sò, les portauen minjar, lecaries, es revistes que ja auien liejut, etc... Tot aquerò qu'ac profitauen aqueres bones hemnes.

Londeman Prudènci e Audeta se te n'anèren cap ar asil a portar tot aquerò coma cada an e ath delà eth sac de sucre.

Ère meddia passat e çampar que non ère guaire bona ora entà visites, toti eren aucupadi mestrant eth dinar as vielhs.

Encara que tustèren bèri còps, arrés ne les entenec ne les dauric. Alavetz deishèren eth sac de sucre apuat as pès d'ua imatge de Sant Jusèp que i auie ena entrada e se n'anèren.

Quan se n'anauen, Audeta se n'encuedèc de que as pès deth Sant i auie ua sucrèra ueda.

Bon Nadau.

Vilamòs, tresau dimenge d'Auents

Temps d'iuèrn, costums e tradicions ena Val d'Aran

Guarda que ben lèu seram ath miei der iuèrn, ua des sasons mès beròies e mès plees de tradicions en nòste país.

Quan era Val se met "era sua pelha naua e bèra", era natura adocís eth sòn ritme e alavetz que mos vague de rebrembar ath cant deth huec, costums e tradicions pròpies deth temps d'iuèrn.

Be n'i a de costums e tradicions d'iuèrn, bères ues desbrembades o dejà perdudes e d'autes en trèn de desaparéisher. Les vam a compdar ací aumens tà salvar-les ena memòria

Es Aninòs

Tan lèu començar er an, que trapam era prumèra d'aguestes tradicions. Eth dia prumèr de gèr, qu'ère costum de desirar un Bon Cap d'An a qui sigue que te trapèsses peth carrèr damb aguesta formula:

“Bon dia e bon an,
es aninòs vos demanam
peth maitin de Cap d'An.”

Eth prumèr qu'ac didie qu'auie eth dret de hèr-se a convidar per aute a béuer quauquarren. Alavetz, er ahèr ère hèr lèu e espavilhar-se abans qu'er aute entà felicitar eth Cap d'An. Ac hègen sustot es mainatges que profitauen tà remassar bèth sò anant pes cases a desirar Bon An as sòns pairins, oncles e pair-sénhers.

Era matança deth pòrc

En iuèrn, en cada casa, s'aucie aumens un pòrc que s'auie neurit pendent mesi ena porcingla damb es lauanuts e tota sòrta de rèstes de minjar. Aquerò plan qu'ère ua hèsta entà toti, sustot tara mainadèra qu'ajudaue a tier ara prauba bèstia pera coa en moment d'aucir-lo e a acaçar es gats a

còps de martinet. Coma prèmi as mainatges les dauen era boisheriga, que en tot holar-la ne hègen ua pilòta.

Damb totes es parts deth pòrc se n'hège eth mandongo, que ère ua part importanta dera alimentacion de tot er an, calie achar era carn, hèr camalhons, langoïsses, bolhs, heda, lard, patè.

Es vesins que s'ajudauen es uns as auti en aqueth dia tan important.

Magràs

En temps deth heired, abans dera Quaresma que se hestejaue eth Carnaval, eth "Magràs" en aranés. Ère eth temps en que calie profiter tà minjar carn, ja que pendent era Quaresma non ère permetut pera Glèisa de minjar-ne, a non èster que paguèsses era Butla, ua sòrta d'impòst. Pendent aqueri dies auien era abitud de minjar peish, generaument bacalhà.

Entà magràs es mainatges se mascarauen e passauen pes cases a demanar minjar. Les dauen de tot, ueus, truhes e productes deth pòrc que non hège guaire qu'auien aucit. Damb tot çò que remassauen n'hègen ua bona hèsta.

Crespèths

En aqueri mesi geladi, de nhèu e torbeig qu'ère abitud d'acompanhar es serades ath cant deth huec damb crespèths, un minjar ben simple que se hège en tot barrejar lèit, haria, ueus, un lampit de licor e sucre un còp èren coeti.

Un còp barrejadi e ben estornejadi es ingredients basics en ua sopièra, cada crespèth se hège mestrant ua lossada deth liquid en ua padena ena que s'i auie cauhat un shinhau d'òli o se non a manca d'òli s'i auie heiregat un tròç de lard.

Un viatge ère coet d'un costat, damb era padena se lançaue eth crespèth en er aire e en tot virar-lo se hège a quèir un aute còp ena padena der aute costat. Fin finala s'envolopaue e s'ensucraue a plaser.

Vin caud

Ena hèsta de Magràs e en totes es que se hègen damb eth heired der iuèrn s'i acostumaue a mestrar vin caud, ua beguda refortilhanta qu'ajudaue a passar eth heired e a relheuar er ànim. Era basa deth vin caud, ère vin que se ahlamaue un còp ère pròp de borir, damb sucre, canèla, bèra fruta coma pomes o citron e un lampit de rom.

Shabròt

Eth vin tan plan qu'ère present ena dieta aranesa, eth porron que tostemps ère prèst tà chucar. Normaument la crompauen per barriques o bocòis tà cada casa, mès o mens granes segons era gent qu'èren en cada familha. Aqueth vin se tornaue encara mès bon damb eth temps laguens dera barrica.

Coma qu'ena Val non i auie vinhes la hègen a vier dera Conca de Trepò o de bèth parçan de Tarragona. Èren especiaument apreciats tà chauar es que portaue un mercand que li'n didien Ilari.

Donques eth vin qu'ei eth protagonista deth shabròt ua costum culinària d'Aran e d'Occitània tota. Consistís en vessar un shinhau de vin nere en plat enes darrères culherades d'olha o sopa que i demoren en plat. Aquerò que se'n ditz hèr shabròt.

Entà respectar era tradicion coma cau, que cau béuer eth shabrot sense culhèra, directamen deth plat o bòl. Coma beuerie un crabòt (chabròth en gascon).

Pòt estonar aguesta abitud, mès tan plan qu'a un bon gost. Non mos a d'estonar bric ja qu'ei basat enes madeishi principis gastronomicos qu'eth consomè ath sherès, un plat dera nauta codina.

Recomani donques que sagegatz de hèr shabròt, traparatz un gust nau e estonant. Eth prumèr viatge ac hètz en casa. Es còps qu'ac è hèt en bèth restaurant, atire era atencion deth crambèr e des entauladi. Era sua

curiositat servís de punt de partença tà condar mès aspèctes singulars dera nòsta cultura e des nòstes tradicions.

Conden qu'eth milhor saumalièr deth mon, Philippe Faure-Brac en un sopar damb gastronòms en París expliquèc e hec shabròt damb toti es presents damb un vin Cheval Blanc de 1998 que vessèc sus ua sopa de misharnons. Aquíu qu'as donques ath shabròt ena *haute cuisine*, tè!

Pan e vin e sucre

Vin per tot, vin entà tot, vin entà toti.

Ua auta aplicacion culinària deth vin qu'ère eth pan banhat damb vin e sucre peth dessús que se daue as mainatges entà vrespalhar. Çampar qu'aguesta practica non serie bric ben vista aué en dia, mès alavetz en temps d'abans que calie profiter çò que i auie e de vin, tiò que n'i auie en totes es cases.

Tanben damb vin barrejat damb café e sucre se hège ua beguda energetica que laguens d'ua ampolha e un còp heireda preniem en prat coma reconstituent e entà trèir era set.

Encara mès, as loques quan auien porics se les daue mores de pan banhades en vin tà qu'entrèssen en calor.

Cardar en iuèrn

Cardar e hilar era lan òc qu'ère un trebalh que es valentes hemnes araneses se sauvauen tà hèr en iuèrn.

Encara qu'eth procés començaue dejà abans der estiu, era part mès importanta deth hilat dera lan se hège en iuèrn. Mesi abans s'auien de tóner es oelhes. Dempús se portaue era lan a lauar a còps de palon en lauader. Un còp lauada se metie a shugar ath dessús de sacs o directament sus era èrba.

Quan ère ben seca se portaue ena mòla deth Pònt des Bòrdes entà cardarla. I auie ua mashina que damb aqueri gròssi pientes deth diable ne daurie es flòcs e les despilhaue enquia que demorauen soples coma flòcs de coton. Damb aquerò ja s'en podie hèr bèth matalàs o bèth corbilhet.

Ei alavetz damb aquera lan, en iuèrn qu'es hemnes e es mainades, ath cant deth huec, en tot hèr a virar eth torcedèr sense pausa hilauen era lan. Normaument la hègen de tres hius.

Vira que viraràs eth torcedèr! Era man quèrra naut e era man drete baish. Vira que viraràs! Guarda que non se trinque eth hiu! Vira que viraràs!

Aqueth hiu s'enrotlaue en madèishes enes braci estenudi des mainatges tà que non s'endrabèsse, ues madèishes que se tornauen a lauar ben damb sabon. Un viatge lauau eth hiu se'n hège camishèts e era lan ja ère prèsta entà tricotar.

Coma qu'era màger part des oelhes èren blanques, tota era lan qu'ère blanca, era color de mòda qu'ère eth blanc. Totun tà que i auesse mès colors se metie a tintar en un caudèr.

E atau qu'auies era matèria prumèra tà tricotar tota sòrta de pèces de ròba: tricòts, michons, mitanes, caishanès, calçons, samarretes, chapèus, barrets, giquetes...

Fin finala er iuèrn qu'ei temps de reflexion, de manteniment, d'apraiar es pleteres trincades, méter un mange nau en bèra piòsha, enlinar eth podalh, trèir es òsques dera hauç, manjar eth sauclet, estanhar eth codèr, esgraütar es carrolhes deth milhòc, apedaçar es borrrases... e rebrembar tradicions que hèn part dera nòsta istòria.

Er engüeg deth poèta. Mossen Jusèp Condò Sambeat e era musica

Montcorbau 29 març 1867 – Bossòst 5 agost 1919

Aué que hè cent ans dera mòrt de Mossen Jusèp Condò Sambeat. Pendent tot er an que s'an hèt en nòste País fòrça actes tà rebrembar era sua figura. Se n'a parlat e se n'a escrit, fòrça e ben dera sua faceta coma poèta, sustot en aranés, coma escrivan, coma lingüista, coma òme, coma capelhan e mèn dera sua faceta coma musician, ua faceta dilhèu des mès pòc coneishudes. Ath delà des ahèrs mes destacadi dera sua biografia, voi escriuer sus era sua òbra musicau e sus era sua relacion damb era musica. Entre eth pialèr d'actes tà rebrembar a Condò, n'i a un, era Prumèra trobada internacionau de coraus, que pòrte eth nòm de Mossen Jusep Condò Sambeat, un acte avient entà remercar era faceta musicau de Condò. Ena trobada qu'auèc lòc en Bossòst hè ues setmanes i sigueren representades era Corau Margalida de Bossòst e era Corau Es Paoesses de Vilamòs. Segur que eth certamen possarà, qu'aurà seguida e poderam rebrembar cada an era faceta musicau de Condò. Era "Trobada" qu'ei ua iniciativa mès dera dinamica Lúcia Mas ua entosiasta dera musica. En tot guardar e escotar era sua òbra e era sua musica i trapam un activador que inspirèc eth talent poetic e musicau de Condò: ei er "engüeg". Er engüeg que li provocaue er èster luenh dera sua tèrra, deth Montcorbau a on neishec. Tà ua anma sensibla ara beresa coma era de Condò mainatge, es paisatge que podie contemplar cada dia, era natura exhuberanta ena sason dera primauera, era magnificiència dera Val caperada pera nhèu en iuèrn çampar qu'aueren d'influir entà desvelhar en eth, eth besonh inquiet de virar totes aqueres bereses naturaus, que l'embelinauen, en polidi poèmes a on i campe er engüeg. Era beresa e era duretad dera vida rurau se veirà reflectides dempús enes sues òbres mès polides que escriu quan ei luenh dera Val.

Er "engüeg" ei çò qu'experimentam toti es qu'auem neishut e creishut en un lòc tant polit coma era Val; quan èm dehòra posse en nòste còr aqueth sentiment de malenconia; mos engüejam, que mos engüejam. E aqueth

engüeg inspirèc a Condò es planes mès poetiques quan siguec luenh dera sua tèrra.

Aqueth madeish efècte mès en sentit invèrs l'an es que vien per prumèr còp tara Val. Er “efècte tunèl” ne digui jo. Quan gessen deth tunèl de patac, coma un flòc de bones èrbes, se trapen damb era postau e demoren embadoquidi. Baishen damb era boca dubèrta enquiara rotonda de Vielha, demoren enamoradi deth nòste país tà tostemp.

Ena epòca de Condò era formacion enes seminaris ère longa e vasta en matèries. Ua disciplina plan importanta en curriculum d'un capelhan ère era musica. I a fòrça parts dera liturgia ena qu'eth celebrant a de cantar. De hèt ar acte d'ordenacion sacerdotau se li'n didie popularament “cantar missa”. Er aprendissatge dera musica ère tan de besonh que i auie en seminari lèu un piano en cada aula, i auie un piano de coa ena petita sala de concèrts, un armòniun ena glèisa principau e ua dotzena de pianos plaçadi laguens d'autantes crambes isolades entar estudi individuau deth piano.

Damb tantes facilitats tara musica non mos a d'estonar que Mossen Condò tanben dediquèsse ua part deth sòn temps ara creacion e ara interpretacion musicau. Es poètes, qu'an era facilitat tà tèisher poèmes damb bères paraules acostumen a auer tanben eth don dera musica. Es muses les inspiren.

Podem díder que Condò ère un creador complèt, poesia, pròsa, condes, espiritualitat, teatre, lengua, costums e òc, tanben musica. Se li atribuïssen aumens tres polides cançons damb es paraules en aranés: *Era Caritat*, *Era Cançon deth Praube* e *Luenh dera patria*.

Es dues prumères pèces que hèn part dera comèdia aranesa en pròsa e en un acte escrita per Condò e flocada enes Jòcs Floraus de 1914 dera Escòla deras Pirenèos. Era tresau “Luenh dera patria” ei era adaptacion deth sòn poèma deth madeish nòm a ua vielha cançon catalana.

Mès ben abans quan non auie sonque dètz ans, coma eth madeish conde en conde *Eth Ser de Miejanet*, ja participèc coma cantaire damb es òmes deth pòble enes cants dera missa dera Net de Nadau. Justament sabem que cantèc fragments dera *Missa Regalis* de Dumont; concretament hèn referéncia a ua anecdòta en moment que cantauen er Agnus.

Era Caritat ei ua polida composicion en Fa Major damb ua longada de quinze compassi de dus per quate, damb un tèmpo alègre. Era partitura ei escrita tà tres votzes e va repetint es sies estròfes deth poèma que met fin ara òbra de teatre en tot hèr quèir eth ridèu enes darrèri compassi. Es paraules hèn ua exaltacion dera vertut cristiana dera Caritat, comparant-la damb ua flor que cau tostemps suenhar.

Era òbra *Era Cançon deth praube* ei ua melodia lenta en tonalitat de La menor, damb ua longada de ueit compassi de quate per quate e forme part d'ua scèna dera òbra en qué eth protagonista, un praube amoniaire que se ditz Ramon, cante un poèma de nau estròfes que va repetint. Era partitura ei escrita damb melodia e acompanyament tà piano.

Era cançon *Luenh dera patria* ei ua pèça en temps de tres per quate, de dètz-e-sèt compassi en tonalitat de Dò Major que Condò escriu tà tres votzes.

Tanben son sòns es *Gòis dera Mair de Diu des Desamparats de Montcorbau*, qu'escriuec pendent era sua estada en Moror e ei plan probable que siguen sòns tanben es *Gòis de Sant Martin de Corilha* en Gessa.

D'ua manèra o de ua auta era musica formaue part deth mestièr de capelhan e Condò tanben dominaue aquera disciplina. Mès ara vista des manuscriti des sues partitures podem dedusir que non sonque auie uns coneishements basics de musica, se non qu'auie domini de composicion e armonia.

En ua carta de quan ère en Moror conde coma ena Hèsta de Benediccion des imatges er Archipèstre e eth madeish ccelebrèren ua missa cantada a dues votzes damb acompanyament de L. Bordese.

Segons er escrivan e istorian Mn. Jusèp Amiell, i a testimònis dirèctes de qué era rectoria de Bossòst ère un lòc d'amassada tàs cantaires que s'i trapauen entà ensajar es melodies qu'auien de cantar ena glèisa e ena representacion dera Passion, qu'encara se hè en Bossòst.

Era Associacion Es Paums, tà hèr a conéisher era faceta musicau de Condò auem enregistrat un disc CD que se va a editar aguest mes d'agost. Pòrte eth títol *Es Paoesses e Es Paums canten a Mossen Condò*. En disc, era Corau Es Paoesses de Vilamòs cante es òbres de Condò. Tanben i a ua polida version instrumentau de *Luenh dera Patria*.

Ath delà en CD i canten era òbra *Gràcies Senhor*, ua naua accion de gràcies compausada especialament en aunor de Mossen Condò, damb paraules de Jèp de Montoya e musica de Jaume Masana Castet, dus autors dera tèrra qu'an ja editat d'auti tèmes amassa en tot dar mòstres dera sua fina sensibilitat tà musicar ena nòsta lengua. Eth disc que serà presentat en Vilamòs (Val d'Aran) eth pròplèu 16 d'agost, hèsta de Sant Ròc.

Aquera serà era nòsta umila aportacion ath centenari dera mòrt der òme que mos a deishat as aranesi un patrimòni tan extraordinari. Be s'ac mereish!

Guarda que se Mossen Condò podesse veir que s'edite un disc damb es sues cançons ne serie plan erós, que ne serie erós. Fòrça gràcies Mossen! Fòrça gràcies Mèstre!

Vilamòs (Lairissa), deluns 5 d'agost de 2019.